

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

С.Я. Карпіловська, Р.Й. Мітельман,
В.В. Синявський, О.М. Ткаченко,
Б.О. Федоришин, О.О. Яшишин

ОСНОВИ ПРОФЕСІОГРАФІЇ

Навчальний посібник

МАУП

Київ 1997

**Карпіловська С.Я., Мітельман Р.Й., Синявський В.В., Ткачен
ко О.М., Федоришин Б.О., Яцишин О.О.** Основи професіографії: Навч.
посібник. — К.: МАУП, 1997. — 148 с.

ISBN 5869260957.

В посібнику розкриваються основні теоретичні засади професіографії, її методи, наводяться спеціальні методики, за допомогою яких можна виявити професійно значущі якості спеціалістів у різних галузях професійної діяльності. Описуються загальні характеристики професій типу "людина — людина", "людина — техніка", "людина — природа", "людина — знакова система", "людина — художній образ", даються профорієнтаційні професіограми та психограми з кожної класифікаційної групи.

Посібник адресовано профконсультантам, працівникам служби зайнятості, шкільним психологам, студентам університетів та інститутів, педагогам системи професійнотехнічної освіти тощо.

За редакцією В.В.Синявського, О.О.Яцишин.

Рецензент Л.Г.Авдєєв, начальник відділу профорієнтації Державного центру зайнятості Мінпраці України.

Навчальне видання
ОСНОВИ ПРОФЕСІОГРАФІЇ
Навчальний посібник
КАРПІЛОВСЬКА Світлана Яківна
МІТЕЛЬМАН Раїса Йосипівна
СИНЯВСЬКИЙ Віталій Васильович
ТКАЧЕНКО Олена Михайлівна
ФЕДОРИШИН Борис Олексійович
ЯЦИШИН Оксана Омелянівна

Редактор *Є.М.Коденко*
Комп'ютерна верстка *Т.П.Лопата*
Оформлення обкладинки *А.М.Назаренка*

Підп. до друку 20.11.96. Формат 60x84 1/16. Папір друкарськ. Офсетний друк.
Обл.вид.арк. 8.1. Тираж 3000 прим. Зам. 6556.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП).
252039, Україна, м.Київ39, вул. Фрометівська, 2, МАУП.

ВАТ "Книжкова друкарня наукової книги", м.Київ, вул. Б.Хмельницького, 19.

ISBN 5869260957

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 1997
© Карпіловська С.Я., Мітельман Р.Й.,
Синявський В.В., Ткаченко О.М.,
Федоришин Б.О., Яцишин О.О., 1997

ВСТУП

Професійна орієнтація є складною науковопрактичною системою роботи. Її інформаційну і методичну основу складають глибокі знання змісту і умов професійної діяльності, правильні уявлення про вимоги професій до психофізіологічних та особистісних якостей людини, а також психодіагностична оцінка індивідуальнопсихологічних особливостей людини, порівняння одержаних результатів з вимогами різних видів діяльності до особистості працівника. Це визначає необхідну конкретність, цілеспрямованість й науковометодичну забезпеченість професійної орієнтації. Таким чином, вона не може бути цілеспрямованою й ефективною без чітких, науково обґрунтованих даних про специфіку професій та їх вимоги до особистісних і психофізіологічних якостей людини.

Як відомо, відсутність знань про психологічний зміст професій може мати негативні наслідки при виборі чи зміні професії, роботи, проведенні профконсультації чи профвідбору, розподілі кадрів. Як образно висловився американський психолог Т.В.Харрелл, "опис роботи є серцем профорієнтації". На важливість вивчення професій з метою профорієнтації вказується у дослідженнях багатьох психологів: Н.Д.Левітова, І.К.Шпільрейна, С.Г.Геллерштейна, К.М.Гуревича, Є.О.Клімова, К.К.Платонова, Є.О.Мільєряна та інших.

Останнім часом нагальні потреби практичної профорієнтації викликали інтерес до психологічного вивчення професій. Але такі роботи поки що не набули потрібних масштабів. До того ж, професіографічні матеріали, які є, не задовольняють зростаючих запитів практики. Як свідчить аналіз літератури з даної проблеми, вони мають ряд недоліків. Основним з них є те, що розробка професіограм ґрунтується не на експериментальному дослідженні, а на емпіричному вивченні професійної діяльності. В таких професіограмах відсутній чіткий перелік професійно важливих якостей і кількісних критеріїв рівня їх розвитку.

В умовах професіографічного дефіциту працівникам профорієнтації часто доводиться працювати "наосліп", спираючись на випадкові емпіричні уявлення про психофізіологічні вимоги різних професій до особистості спеціаліста, і відповідно інтуїтивно відбирати той чи інший блок психодіагностичних методик для профконсультації чи профвідбору. Варто звернути увагу на те, що такого роду суб'єктивні уявлення про професії не завжди адекватно відображують внутрішню, приховану від зовнішнього спостереження психологічну структуру діяльності і можуть ввести спеціаліста в оману. Крім того, в службі профорієнтації існує проблема кваліфікованих кадрів. У ряді випадків

психологамипрофконсультантами працюють люди, які не мають спеціальної психологічної освіти. Враховуючи все це, слід погодитися з тим, що ситуація, яка склалася в практиці професійної орієнтації, містить у собі серйозну небезпеку спрощеного підходу до розв'язання життєво важливих проблем — вибору чи зміни професії, місця роботи, а то й некомпетентного втручання в долю людей, які потребують психологічної допомоги.

Автори посібника ставили за мету розкрити основні теоретичні засади професіографії, знання яких розглядається ними як необхідна умова кваліфікованого використання професіографічних матеріалів у роботі практичних психологів. Розділ, в якому викладаються методи професіографії, збагачує профконсультантів конкретними методиками розробки професіограм і психограм, що має при сучасному їх дефіциті неопіненне значення. Важливою методичною підмогою є вміщені у посібнику профорієнтаційні характеристики професій типу "людина — людина", "людина — техніка", "людина — природа", "людина — знакова система", "людина — художній образ" і конкретні психограми провідних професій кожної класифікаційної групи.

Свою роботу автори посібника розглядають як посильний внесок у заповнення "білих плям" у методичному забезпеченні працівників служби зайнятості, а також інших спеціалістів, які займаються питаннями профорієнтації і психології праці. Це перша спроба вирішення завдань профорієнтаційної професіографії. У цій спробі ми далекі від прагнення абсолютизувати наш підхід до розв'язання проблеми. Очевидно, різними дослідницькими колективами, окремими дослідниками і практичними працівниками в міру нагромадження досвіду і арсеналу методичних засобів з часом будуть реалізовані більш плідні шляхи у розробці проблеми профорієнтаційної професіографії.

Такий посібник у нашій країні видається вперше, тому автори, не претендуючи на повноту висвітлення проблеми, будуть вдячні за зроблені зауваження.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІОГРАФІЇ

§ 1. ПРОФЕСІОГРАФІЯ ТА ЇЇ МІСЦЕ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ

Професіограми і психограми є важливими методичними засобами профорієнтаційної роботи. Основними її напрямками (структурними елементами) вважаються: професійна інформація, професійна консультація, професійний відбір (добір). Деякі автори в структуру профорієнтації включають і професійну адаптацію.

Проведення профорієнтаційної роботи і раціонального розподілу трудових ресурсів безпосередньо ґрунтується на порівнянні знань про професії та знань про індивідуальнопсихологічні якості людини. Тому в сучасній спеціальній літературі широко визнається, що основою і необхідним етапом вирішення організаційних та методичних питань профорієнтації є вивчення конкретних видів професійної діяльності і визначення вимог, які вони ставлять до людини як суб'єкта праці.

У суспільстві існує розподіл праці, тобто окремі відносно постійні трудові пости, відносно відокремлені галузі трудової діяльності, які називаються професіями і спеціальностями. Необхідно розрізнити поняття "професія" і "спеціальність". Поняття "професія" ширше за поняття "спеціальність". Професія — це визначений вид трудової діяльності, що виник у результаті суспільного розподілу праці і вимагає для її виконання здібностей, теоретичних знань і практичних навичок. Вона визначається характером створюваного продукту, використовуваними знаряддями праці і специфічними умовами виробництва. Професія є групою споріднених спеціальностей. Спеціальність — підтип професії, що визначається дальшим розподілом праці у її межах (наприклад, професія — лікар; спеціальність — терапевт, педіатр, дерматолог, уролог, стоматолог, хірург). При виборі професії бажано конкретизувати вид майбутньої діяльності до певної спеціальності.

Необхідно визнати відсутність загальноприйнятих критеріїв ідентифікації і розпізнання професій і спеціальностей. Часто ці поняття використовуються як синоніми. В ужитку іноді не розрізняють навіть поняття "професія" і "посада".

Всебічне і глибоке вивчення різних видів професійної діяльності є необхідною умовою вирішення і ряду інших науковопрактичних завдань, спрямованих на ефективну зайнятість населення, надійність праці спеціалістів, оптимізацію процесу підготовки і перепідготовки кадрів, раціоналізацію режимів і умов праці, зниження травматизму і профзахворювань, обґрунтування припустимих варіантів переорієнтації людини з однієї професії на іншу та оволодіння суміжними спеціальностями.

Основна мета вивчення різних видів професійної діяльності — дати соціальноекономічну і санітарногігієнічну характеристику професії, визначити вимоги, які вона ставить до психофізіологічних і особистісних характеристик людини, тобто окреслити сукупність професійно важливих якостей. Вивченням професій у цьому напрямі займається професіографія.

У літературі під професіографією розуміють науку, предметом вивчення якої є професії та їх класифікація. Шляхом об'єктивного дослідження вона покликана розкрити всю складність професії, виявити її змістові і структурні особливості, визначити різноманітність взаємовідносин особистості спеціаліста з предметами, засобами і продуктами праці, з оточуючими людьми, з рядом специфічних і неспецифічних явищ, що супроводжують процес праці, розкрити властиве їй напруження різних психічних функцій і на основі цього окреслити весь спектр вимог до людини як суб'єкта відповідної професійної діяльності.

Результатом професіографічного вивчення є створення професіограми — документа, у якому подано комплексний, систематизований і всебічний опис об'єктивних характеристик професії і сукупності її вимог до індивідуальнопсихологічних особливостей людини. Головною частиною професіограми є психограма, що включає повний опис власне психологічних характеристик та професійно важливих особистісних якостей спеціаліста.

Процес створення професіограм базується на певних принципах, дотримання яких забезпечує наукову обґрунтованість результатів дослідження. Принципи професіографії сформулював К.К.Платонов. Основними з них є комплексність, цілеспрямованість, особистісний підхід, надійність (вимоги до емоційної стійкості особистості в умовах перешкод і шумів), диференціація, типізація, перспективність і реальність.

Комплексний аналіз особливостей будьякої професії передбачає: виробничу характеристику професії та її спеціальностей, включаючи економічне значення, соціологічну і соціальнопсихологічну, педагогічну (перелік обсягу знань і вмінь, необхідних для успішної професійної праці, термін професійної підготовки тощо) характеристики професії, а також санітарногігієнічну характеристику умов праці з особливим наголосом на так званих шкідливих для здоров'я виробничих процесах; перелік медичних протипоказань для роботи у даній професії; психограму (перелік психологічних вимог професії до спеціаліста). Всі ці аспекти вивчення професії, об'єднані принципом комплексності, повинні враховуватися, хоч і різною мірою залежно від поставленої мети дослідження.

Відповідно до принципу **цілеспрямованості** зміст і обсяг професіограми визначаються тими практичними завданнями, заради яких здійснюється вивчення професії. Зокрема, метою такого вивчення можуть виступати профконсультація, профвідбір, виробниче навчання, раціоналізація виробничого процесу, вдосконалення умов праці та інше.

Згідно з принципом **особистісного підходу** психограма повинна передбачати різні психологічні вимоги, розраховані на середнього працівника і на працівника з високим рівнем розвитку професійних здібностей. Іншими словами, професіограма має розроблятися з урахуванням правила допусків.

Важливим принципом, покладеним в основу професіографічного дослідження, є принцип **надійності**. Він передбачає врахування ускладнених умов досліджуваної професії, тобто вимог професії до емоційної стійкості людини в стресових ситуаціях чи в умовах посиленних перешкод. Адже емоційна стійкість є однією з найважливіших умов надійності людини в процесі професійної діяльності. Цей принцип насамперед враховується у ході розробки професіограм професій, пов'язаних з небезпекою, ризиком (професії водія, льотчика, операторські тощо).

Принцип **диференціації** вимагає при розробці професіограм враховувати специфіку різних спеціальностей, які входять у дану професію. Наприклад, професія юриста розгалужується на такі спеціальності: слідчий, суддя, адвокат, консультант в юридичній консультації чи установі, юристтеоретик у науковому закладі і т.под.

Принцип типізації, навпаки, передбачає об'єднання різних професій у певні групи за подібністю вимог до психологічної структури спеціаліста. Даний принцип покладається в основу психологічної класифікації професій. У практичній психології найчастіше використовується профорієнтаційна класифікація професій Е.О.Клімова та профорієнтаційна класифікація типів особистості і типів професійного середовища Д.Голланда.

Принципи перспективності і реальності вказують на необхідність врахування у професіографічному дослідженні тенденцій розвитку і змін у психологічній структурі досліджуваної професії.

Дотримання зазначених методологічних принципів визначає якість професіографічного дослідження і запобігає помилкам при розробці професіограм.

Комплексність і цілеспрямованість професіографії припускає вивчення професії за кількома напрямками:

1. **Виробнича характеристика.** Розкриває інформаційний матеріал про сукупність спеціальностей, що належать до структури досліджуваної професії, а також основних технологічних "вузлів" останньої — виробничих операцій. Цьому напрямкові відповідає також опис основних виробничих умов професійної діяльності. На увазі маються не всі умови конкретної професійної діяльності, а лише органічно пов'язані з технологією праці, а також з предметом і цілями цієї діяльності. До цього ж напрямку відноситься дослідження і опис предмета праці, всіх використовуваних засобів.

2. **Економічне значення професії.** В дослідженні за цим напрямком розкриваються роль і місце професії в системі народного господарства, її взаємозв'язок з іншими професіями, економічна результативність даної професійної діяльності для народного господарства в цілому і для людини, яка нею займається, зокрема заробітна плата, економічні пільги тощо.

3. **Соціальна і соціальнопсихологічна характеристика професії.** Цьому напрямку дослідження професій притаманне розкриття спеціальної інформації про престиж професії, особисті перспективи фахівця, взаємодію працівників у межах безпосереднього виробничого оточення (колектив бригади, лабораторії, бюро і т.ін.); особливості стосунків членів колективу, їх взаємодії та взаємодії керівників і підлеглих.

4. Навчально-виробнича характеристика професії. Розкриваються питання про обсяг, діапазон, глибину спеціальних знань, умінь і навичок, необхідних для оптимальної професійної діяльності. Тут також вказуються можливості здобуття необхідних знань та вмінь, умови навчання, навчальні заклади, які готують спеціалістів з даної професії, термін навчання, навчальні предмети.

5. Гігієнічна характеристика професії. Вивчається навколишнє середовище. Визначаються кліматичні умови професійної діяльності, освітленість, звуки, шуми, вібрації тощо. Особлива увага приділяється хімічному складу середовища, зокрема, повітря, таким чинникам, як запах, смак, подразники шкіри. В гігієнічній характеристиці виділяються фактори, що за певних умов можуть справляти негативний вплив на організм людини, погіршуючи стан її здоров'я.

6. Фізіологічна характеристика вимог професії до людини. В цьому напрямі дослідження виявляються фізичні і нервові навантаження, що виникають при виконанні виробничих операцій у професійній діяльності людини, у тому числі фізичні навантаження на окремі аналізатори. Визначаються типова виробнича робоча поза людини і можливості її зміни протягом робочого дня; нервові навантаження протягом робочого часу і в окремі періоди праці. Щодо фізичного і нервового навантаження маємо на увазі виявлення не тільки їх інтенсивності, а й тривалості. Поряд з цим досліджуються типові особливості темпу і ритму праці: чи є вони заданими, примусовими, незмінними протягом усього робочого часу, чи динамічними, варіативними, вільними тощо. Вказуються медичні протипоказання для роботи за даною професією.

7. Психологічна характеристика професійної діяльності. Передбачає визначення вимог професії до психологічної сфери особистості, у тому числі до окремих психічних функцій: жорстко пов'язані з технологією професійної діяльності і детерміновані нею; бажані для оптимальної професійної діяльності. Виявляються спеціальні і загальні здібності, від наявності яких залежить успіх діяльності в даному виді професійної праці. Окреслюються професійно значущі властивості особистості, її особливості: інтереси, вольові, емоційні та мотиваційні характеристики, комунікативні і організаторські, спеціальні ділові якості (наприклад, оперативність або пунктуальність у розв'язанні певних істотних для даної професійної діяльності питань). Визначаються також суттєві

для даної професії характерологічні особливості особистості. Розкриваються професійно значущі особливості прояву окремих психічних функцій: мислення, пам'яті, сприймання, уяви, а також сенсомоторики і уваги. Зазначаються можливості компенсації тих чи інших властивостей або особливостей прояву особистості у процесі професійної діяльності. При цьому проблема компенсації трансформується у проблему формування індивідуального стилю роботи, що забезпечує оптимальну професійну діяльність.

Такими є основні питання, що характеризують комплексний ц леспрямований підхід у професіографії.

Професіографічної інформації водночас і дуже багато, і дуже мало. Справа у тому, що про професії пише багато авторів, маючи різну мету. Це питання висвітлюється і в художній літературі, і в довідниках, і в спеціальних статтях. Інформація розпорошена в найнесподіваніших джерелах, починаючи від журналу "Дніпро" і закінчуючи публікаціями в наукових виданнях. Одному спеціалісту не під силу опрацювати всю літературу. Крім того, в ній професійна діяльність переважно розглядається очима вченого, тоді як для профорієнтації зміст професійної діяльності має бути представлений у формі, доступній і зрозумілій для суб'єкта, якому вона адресована.

Вивчаючи професію з метою профорієнтації, необхідно зуміти побачити професійну діяльність очима людини, яка буде за цією професією працювати. Якщо, наприклад, мова йде про опис вимог професії до психологічної сфери особистості, треба мати на увазі не простий перелік цих вимог, а їх характеристику з обґрунтуванням кожної вимоги об'єктивними умовами професійної діяльності. Якщо, припустимо, мова йде про вимоги професії до уваги людини, то мало вказати, що для цієї професії необхідний прояв того чи іншого виду уваги. Потрібно вказати джерело цих вимог у виробничотехнічній структурі професії і в об'єктивних умовах виконання професійної діяльності. У професіограмі також розкриваються можливості компенсації тих чи інших якостей і особливостей прояву особистості в процесі її професійної діяльності, визначається перелік якостей, що їх можуть затребувати екстремальні навантаження, а також протипоказання (перелік якостей, несумісних з заняттям даною діяльністю).

Таким чином, у професіограмі об'єктивні особливості трудового процесу, його технічні, технологічні, організаційні та інші характеристики, ніби перекладаються на мову психофізіологічних та

соціальнопсихологічних понять. Це необхідно для створення єдиної основи для порівняння особливостей професії і людини.

Одним з важливих завдань професіографічного дослідження є визначення показників (критеріїв) успішності діяльності, що вивчається. Знання цих показників допомагає: перевірити, поперше, обґрунтованість розробленої експериментальним шляхом психограми і, подруге, ефективність методик визначення професійної придатності спеціалістів, а також оцінити загальну ефективність заходів професійного відбору і раціонального розподілу кандидатів за спеціальностями.

Професіографічний матеріал повинен містити не тільки аналіз індивідуальнопсихологічних особливостей, а й аналіз важливих професійних ставлень і ціннісних орієнтацій, істотних для характеристики професії. Важливою тут є інформація про можливості прояву в даній професійній діяльності творчості, ініціативи, самостійності, здатність до самореалізації і застосування новітньої техніки. Елементи характеристики професійної діяльності мають бути показані не ізольовано, а як певна сукупність, що створює психологічну структуру професії. Структура професіограми, обсяг її окремих частин, ступінь узагальнення і детальності опису тих чи інших особливостей професії визначаються, як правило, метою її вивчення. Але в інтересах наступної системної обробки професіограм, їх практичного використання доцільно, щоб кожна з них будувалася за типовою схемою з використанням єдиної термінології, що позначає трудові операції й індивідуальнопсихологічні якості, задіяні у процесі їх виконання.

Таким чином, плансхема психологічної характеристики професії з метою профорієнтації повинна містити таку інформацію:

I. Загальні дані про професію

1. Історія виникнення професії.
2. Зміни, які відбулися у професійній діяльності у зв'язку з науковотехнічним прогресом.
3. Соціальноекономічне значення і місце професії у народному господарстві.
4. Перспективи розвитку професії.
5. Розгалуження професії за спеціальностями.

II. Характеристика процесу праці

1. Сфера діяльності і вид праці:

- а) матеріальне виробництво, сфера обслуговуючої праці, сфера інтелектуальної праці;
  - б) праця ручна, механізована, змішана, управління автоматами;
  - в) праця в індивідуальному виробництві;
  - г) праця у серійному виробництві;
  - д) праця у технічній системі, системі "людина — людина", "людина — природа" тощо.
2. Продукція.
  3. Основні знаряддя праці:
    - а) речові;
    - б) функціональні.
  4. Основні виробничі операції, професійні обов'язки, опис робочого місця.
  5. Робоча поза.
  6. Застосування технічних засобів.
  7. Види труднощів, помилок, аварій з вини працюючого.
  8. Організація праці і характер соціальних зв'язків (праця індивідуальна чи в колективі; виконавча, керівна; ділові контакти).

III. Санітарногігієнічні умови праці

1. Мікрокліматичні умови: робота у приміщенні чи на повітрі, запиленість, шум, вібрація, освітлення, температура.
2. Режим і ритм праці: змінність, темп (заданий чи вільний), монотонність, вільний час, відпустка.
3. Можливості виробничого травматизму; професійні захворювання.
4. Медичні протипоказання.

IV. Психологічні вимоги професії до працівника

1. Характеристика різних видів сприймання інформації у професійній діяльності: гострота і точність зорового і слухового сприймання; точність тактильних і рухових відчуттів і сприйняття; правильне сприймання статичних і рухомих об'єктів, рівновага тощо.
2. Моторні (рухові) дії: сила, точність, швидкість, темп, ритм, координація рухів, швидкість реакцій.
3. Інтелектуальна сфера: особливості уваги (стійкість, зосередженість чи розподіл, об'єм уваги, мимовільність); особливості пам'яті (короткочасна, тривала, оперативна, слухова, зорова, рухова); спостереження у професійній діяльності; мислення: репродуктивне чи творче, образне чи словеснологічне, практичне, оперативне; вирішення оперативних завдань, контроль; теоретичне мислення.

4. Емоційновольові якості особистості: самовладання при дії сильних, несподіваних подразників та в інших напружених ситуаціях; витривалість (психічна і фізична); врівноваженість (рівний характер і настрої, спокій у спілкуванні з людьми, стриманість, зібраність); рішучість, впевненість у собі, здатність до ризику.

5. Ділові якості: ініціативність, допитливість, енергійність, самостійність, організованість, дисциплінованість, відповідальність, принциповість, комунікабельність, правильна самооцінка.

6. Моральні якості особистості: справедливість, чесність, чуйність, турботливе і уважне ставлення до людей, доброзичливість, сумлінність.

7. Вплив професії на загальний культурний рівень, на формування сенсомоторної діяльності, розумових здібностей і характеру.

Отже, професіограму можна визначити як обумовлену змістом праці систему інформації про соціальнопсихологічні, психофізіологічні, особистісні і соціальноекономічні властивості і якості особистості, які є необхідними і достатніми для успішного оволодіння професійною діяльністю та вдосконалення у ній. Одержавши таку інформацію про професію, людина має змогу "приміряти" її до себе, порівняти свої інтереси, нахили, здібності з вимогами, що їх ставить професія до індивідуальнопсихологічних особливостей працівника.

Вивчення професійної діяльності передбачає не тільки аналіз ступеня активності в процесі праці окремих аналізаторів, перцептивних, мнемічних та інтелектуальних процесів спеціаліста, а й виявлення психологічної структури його діяльності в цілому. Структурування має будуватися на визначенні найбільш складних, вузлових моментів процесу праці (одночасне керування декількома об'єктами, приймання та переробка інформації в умовах перешкод, дефіциту часу і т.ін.), визначення небезпечних, "вузьких" місць у роботі, втрата ефективності в ситуаціях надмірної напруги, що викликається як технологічними, так і соціальнопсихологічними причинами.

Професіографічне вивчення різних видів діяльності включає також розгляд істотних зв'язків, відношень між людиною і професією з урахуванням їх зміни, розвитку. Динамічність системи "людина — професія" обумовлюється, з одного боку, постійним удосконаленням різних компонентів професійної діяльності (знарядь праці, предмета і умов праці тощо), а, з другого, — зміною у процесі діяльності ролі тих чи інших професійно важливих якостей і перебудова їх сукупності у цілому.

Вивчення професій повинно бути багатоаспектним; відобразити водночас результати вивчення самої діяльності (з її знаряддями і засобами праці, послідовністю трудових операцій, нормативними установками і т.ін.), умов, в яких виконується робота, особистості спеціаліста як індивідуального і сукупного суб'єкта діяльності, своєрідності і динаміки його психічного (функціонального) стану, соціальних і психологічних аспектів трудового процесу.

Повнота профорієнтаційних професіограм визначається їх цільовою спрямованістю. Професіографічні матеріали можуть використовуватися з різною метою: для профінформаційної роботи, профконсультації і профвідбору, раціоналізації праці, підготовки кадрів. Залежно від цільового призначення вивчення професій, професіографічний матеріал набуває спеціального змісту і специфічної структури. Насамперед це стосується психограми як основного ядра професіограми будьякої професії.

Професіографічний матеріал необхідний для професійної інформації, тобто для ознайомлення молоді і дорослого населення з особливостями тієї чи іншої професійної діяльності. Такі знання потрібні для формування у молоді вміння самостійно орієнтуватися в світі професій, для активізації пізнавальних і професійних інтересів, стимулювання самопізнання і "примірювання" своїх інтересів і здібностей до майбутньої професійної діяльності. Тому професіограми, розроблені з метою профінформації, характеризуються широтою викладу. Вони повинні розкривати привабливі, творчі моменти діяльності, її труднощі, основні вимоги до індивідуальнопсихологічних особливостей працівника, процес професійної підготовки, особливості професійного середовища тощо. Професіографічні матеріали для профорієнтації мають бути привабливими, щоб після ознайомлення з ними хотілось оволодіти професією.

Широка інформація про професії потрібна профконсультанту, інспектору служби зайнятості, який приймає громадян і допомагає їм у виборі чи зміні професії, місця роботи. Оскільки професіограма є систематизацією інформації про професію, вона стає тим необхідним матеріалом, на якому повинні будуватися методичні прийоми професійної консультації. ЦентRALьною частиною профконсультаційної професіограми є психограма. Виділений у психограмі перелік професійно важливих якостей є основою для підбору психодіагностичних методик вивчення особистості, що консультується, і проведення профконсультантом заключної бесіди.

Профконсультатійна робота вимагає інформації про професії, про те, які вимоги вони ставлять до розумового, психологічного і фізичного розвитку, освіти і здоров'я людини, про характер підготовки, можливості і швидкість професійного росту. Вивчаючи професії з метою профконсультації, варто робити акцент на психологічній характеристиці професійної діяльності, а не на вивченні особистості у процесі праці. Це зобов'язує відповісти на запитання, яку роль у структурі тієї чи іншої професійної діяльності відіграють різні психофізіологічні компоненти: сенсорні процеси, розумові дії, психічні процеси, а також деякі особливості особистості, тобто необхідно дати професіографічну інформацію, яка б достатньо відображала систему вимог професії до психологічної структури особистості. Така інформація дасть змогу профконсультанту порівняти вимоги професії з індивідуальнопсихологічними можливостями особистості і дати обґрунтовану пораду щодо вибору чи зміни професії, місця роботи.

Таким чином, використання професіографічного матеріалу у профконсультатійній роботі має свої особливості. Професіограма допомагає профконсультанту правильно визначити критерії придатності людини до певної професійної діяльності, обґрунтувати вибір психодіагностичних методів для оцінки і прогнозування ефективності професійного навчання і професійної діяльності. На основі порівняльного аналізу результатів психодіагностичного обстеження і професіографічних матеріалів працівник служби профорієнтації конструє профконсультатійну бесіду і дає відвідувачу служби зайнятості пораду щодо вибору чи зміни професії. Крім того, професіографічний матеріал дає змогу самій особистості усвідомити свої психофізіологічні якості, здібності і адекватно оцінити їх з огляду на придатність до конкретної професії. Професіографічна інформація спонукає особистість "аналізувати" себе, "приміряти" професію на себе, проводити, таким чином, самоконсультацію щодо вибору чи зміни професії, роботи.

У профвідборі встановлюється жорсткіший зв'язок між людиною і професією, тому і методика розробки професіограм з цією метою має свою специфіку. Профвідбір проводиться передусім на професії, які ставлять підвищені чи специфічні вимоги до психіки людини. До такої професійної діяльності не можна допускати першого ліпшого працівника, не враховуючи його відповідних індивідуальних якостей. Так, професії машиніста, водія, диспетчера, оператора доступні

не кожному. Особливі психологічні характеристики вимагаються також для посад керівників усіх рівнів управління.

У психологічному аналізі діяльності з метою профвідбору увага акцентується на стрижневих, професійно необхідних якостях і кількісних показниках рівня їх розвитку, що дає змогу диференціювати людей на професійно придатних і непридатних. Наприклад, професійно необхідними для професії водія транспортних засобів є такі якості: високо розвинута сенсомоторика, динамічний окомір, широкий розподіл і швидке переключення уваги, оперативне мислення, здібність до прогнозування, емоційна стійкість, нахил до виправданого ризику, відповідальність, організованість тощо.

У ході вивчення професій з метою профвідбору особливу значущість набуває визначення та всесторонній аналіз професійно важливих якостей, які диференціюють людей за ефективністю праці і протягом всієї діяльності залишаються відносно стійкими, стабільними, погано піддаються тренажу і вправлянню. Недостатній розвиток таких якостей не вдається повною мірою компенсувати іншими якостями. Визначення міри тренуваності професійно важливих якостей і можливості їх компенсації за рахунок вироблення індивідуального стилю діяльності має велике значення для практики. Знання цих показників дає змогу, з одного боку, прийняти рішення про необхідність професійного відбору і визначити критерії професійної придатності людини, а, з другого, розробити психологічно обгрунтовані практичні рекомендації для управління процесом професійного становлення спеціаліста.

Розробка професіограм з метою профвідбору — складний і трудомісткий процес, який включає ряд етапів, а саме: а) попередню розробку психограми; б) добір психодіагностичних методик для дослідження й оцінки рівня розвитку професійно важливих функцій, визначених психограмою; в) проведення експерименту з метою перевірки адекватності методик і уточнення психограми на різних групах спеціалістів (з високою, середньою і низькою продуктивністю праці); г) статистична обробка і якісний аналіз отриманих експериментальних даних у групах спеціалістів з різним рівнем продуктивності праці; д) складання методичних рекомендацій.

Для проведення профвідбору на особливо відповідальні професії, пов'язані з ризиком, небезпекою для життя людей, можуть використовуватися стандартизовані психодіагностичні тести. В особливих

випадках розробляються спеціальні психодіагностичні методики, що моделюють ту чи іншу професійну діяльність.

Інші завдання має вивчення професій з метою раціоналізації та підвищення ефективності процесу професійної підготовки та перепідготовки кадрів. Специфікою професіограм у цьому випадку є установка на визначення насамперед тих професійно важливих якостей, які піддаються значному розвитку в процесі вправлення в міру оволодіння професійною майстерністю. Відшуканню шляхів найбільш ефективного навчання спеціалістів сприятиме порівняльний аналіз діяльності досвідченого спеціаліста з динамікою формування молодого працівника. В тому чи іншому випадку необхідно виділити характерні психологічні структури і порівняти їх для того, щоб визначити, наскільки процес формування молодого спеціаліста відповідає вимогам, що ставляться до професіонала зі значним досвідом роботи. На основі такої професіограми у дальшому намічають заходи, спрямовані на раціоналізацію навчання. Успішне формування професійних умінь і навичок багато в чому залежить саме від того, в якій послідовності, в якій системі взаємодії реалізуються в навчально-виробничому процесі професійно важливі якості особистості.

Немаловажною є оцінка навчальних методів з точки зору того, наскільки у ході професійного навчання активізуються психофізіологічні системи і функції, відображені у психограмах тих чи інших професій.

Раціоналізація режиму та умов праці теж розпочинається з вивчення особливостей конкретної професійної діяльності та розробки її професіограми. Як і в будь-якій іншій психограмі тут визначаються основні професійно важливі якості, найкраще використання яких мусить забезпечуватися оптимізацією умов роботи. Разом з тим особлива увага приділяється виявленню найбільш лабільних психічних функцій, динаміка яких є показником найслабкіших місць в організації праці. Наприклад, істотне зниження зорового аналізатора під кінець робочого дня свідчить про необхідність раціоналізації освітлення, кольорового вирішення інтер'єру і робочого місця тощо. Зміна картини динаміки психічних функцій після оптимізації умов праці може служити індикатором ефективності вжитих заходів. Оцінюючи зрушення у працездатності у зв'язку з особливостями професійної діяльності, необхідно враховувати наявність значних індивідуальних відмінностей в динаміці

пропускної здатності аналізаторів, швидкості і точності реакцій, у коливанні, стійкості і переключенні уваги та інше.

Вивчаючи професії з метою профорієнтації, важливо додержувати ряд методичних вимог. Необхідно добиватися доступності викладу, по можливості менше використовувати спеціальні професійні терміни. Не слід докладно зупинятися на суто технологічних тонкощах професії, якщо для їх розуміння потрібна спеціальна підготовка. Бажано добиватися образності викладу, яка досягається використанням прикладів з професійної діяльності, яскравих порівнянь, залученням унаочнення. У процесі вивчення професій необхідно дотримуватися визначеної схеми, але не можна допускати шаблону.

Таким чином, професіографія є фундаментом професійної орієнтації. Вона дає змогу ефективніше вести практичну роботу з раціонального розподілу трудових ресурсів.

§ 2. КЛАСИФІКАЦІЯ ПРОФЕСІЙ

До змісту професіографії входить і класифікація професій, що є необхідною умовою науково обґрунтованої системи професійної орієнтації.

Ситуація вибору професії різко ускладнилась. Поперше, розширився діапазон вибору. Так, у Франції в 1868 р. налічувалась 101 професія, а через 100 років їх стало майже в 275 разів більше. У Великобританії в 1841 р. нараховувалась 431 професія, а на початок 80х років нашого століття їх було вже понад 30 тисяч. Українські спеціалісти налічують сьогодні більш як 40 тис. професій. Ця кількість швидко змінюється. Вважається, що протягом 10 років зникає близько 5000 професій і майже стільки ж виникає нових. Подруге, зазнають змін характер і зміст праці у межах як нових, так і старих професій. Потрете, ускладнюються структура особистості, мотиви вибору професії, потреби і запити людини, яка вступає у самостійне трудове життя.

Наведені в узагальненому вигляді характеристики ситуації вибору професії переконливо свідчать, що для доцільного професійного самовизначення необхідна класифікація професій, виділення певних їх груп, об'єднаних спільністю вимог до психологічної структури працівника.

В історії вітчизняної і зарубіжної психології відомо немало спроб класифікації професій. Кількісна і якісна різноманітність

класифікаційних ознак, за якими проводилось диференціювання професій, не затушовує їх загальної основи. Залежно від об'єкта праці (люди, думки, неживі предмети) і видів найбільш властивих людині діяльностей (переважання функцій "вербального" чи "технічного" інтелекту, здатності символізувати подразники, що сприймаються, і переробляти їх у художні образи) О.Ліпман поділяв професії на: а) ті, що передбачають справи з людьми, впливають на людей (педагог, юрист, лікар); б) ті, що мають відношення до неживої природи (геолог, механік); в) ті, для яких властиве спілкування з живою природою (біолог, агроном). Але ця класифікація надто узагальнена. Наприклад, важко назвати професії, представникам яких у процесі діяльності не доводиться мати справу з людьми. К.Пюрковський за рівнем інтелекту і типом уваги поділяв професії на некваліфіковані і кваліфіковані, виділяв в останніх спеціалізовані, середні і вищі професії. Ф.Баумгартен диференціював професії за ознакою їх відповідності основним типам нахилів і емоційних імпульсів людини. Як класифікаційний критерій поділу професій К.Н.Корнілов використав типи людських реакцій.

Цим класифікаціям властиві умоглядність, прагнення поділяти професії на вищі і нижчі. Далася взначити відсутність конкретних даних про різноманітні види професійної діяльності. Разом з тим, Міжнародний конгрес психологів (Оксфорд, 1923 р.) визнав за необхідне взяти за основний критерій класифікації професій їх психологічний аналіз.

В 20—30 роки І.Н.Шпільрейн обґрунтував необхідність класифікації професій для професійної консультації. Він дав критичний аналіз існуючих спроб класифікувати професії і сформулював свій підхід, виділивши три групи якостей (так звані координати класифікації): специфічний вид реакцій, специфічний вид уваги і специфічний вид звикання до професійної діяльності.

На початку 20х років С.Г.Струмлілін запропонував класифікацію професій, основою якої була ступінь складності автоматизації зусиль працівника у процесі праці. За цією класифікацією всі види праці поділялися на п'ять типів: а) автоматична рефлекторна праця; б) напівавтоматична звична праця (телеграфіст, друкарка); в) шаблонна виконавча праця (токарь, слюсар); г) самостійна праця в межах завдання (педагог, конструктор, лікар); д) вільна, творча праця (вчений, художник, композитор). У класифікації, запропонованій Струмліліні, має місце раціональна спроба характеризувати

професії за співвідношенням у них творчих і шаблонних компонентів. Але вона мало придатна для профорієнтації.

Аналіз поданих в літературі класифікацій професій, з одного боку, переконливо підтверджує наявність постійно зростаючого інтересу до проблеми, з другого, виявляє відсутність відповідних розробок, які могли б задовольнити вимоги сучасної практики, насамперед практики професійної консультації і профвідбору. Найбільш принциповим недоліком практично всіх наявних класифікацій є те, що вони не відображають повною мірою подібності вимог різних видів діяльності до людини як суб'єкта праці і в кінцевому підсумку не забезпечують можливості прямого порівняння отриманих у ході психодіагностичного обстеження характеристик особистості з психологічними особливостями виділених типів професій.

Як свідчить досвід професіографічних вивчень у ході розробки класифікації професій з метою профорієнтації необхідно виконати ряд умов. Класифікація передусім має відповідати цільовим установкам, а єдиним її критерієм може бути тільки подібність вимог різних видів діяльності до індивідуальнопсихологічних характеристик працівника, або інакше — подібність професійно важливих якостей. Враховуючи те, що ця проблема й сьогодні не досить розроблена, корисно усвідомити з сучасних позицій тяжкий шлях наших попередників у справі розробки класифікації професій.

Виділити з усієї різноманітності професій типи, психологічно споріднені між собою, показати психологічну спільність видів професійної діяльності, що розрізняються за своїм об'єктивним змістом, — до цього прагнули багато дослідників, котрі вирішували питання профконсультації і профвідбору. Але і дотепер такої класифікації, на превеликий жаль, немає. Справа в тому, що значення психологічної класифікації професій не обмежується тільки практичним смыслом. Той чи інший підхід до її розробки, принципи класифікації завжди обумовлені розумінням теоретичної складності проблеми "взаємовідношень" людини і професії (або проблеми відповідності). Залежно від стану розв'язання цієї проблеми порізному формулюються завдання і цілі вивчення професій, принципи класифікації; різне визначення дістають такі елементи професіографії, як "професійні вимоги", "професійно важливі якості", "професіограма".

Кожна наукова класифікація, розкриваючи з певного боку зміст класифікованого явища, повинна задовольняти щонайменше дві ви-

моги. Поперше, провідні критерії розподілу професій за групами повинні точно відповідати меті класифікації. Подруге, розподіл елементів повинен відповідати вимогам однозначності, наочності і зручності практичного використання. Водночас кожна систематизація мусить рахуватися з тим, що у природі немає жорстких розмежувань, і тому можливість значної кількості проміжних, "міжгрупових" проявів — невід'ємна властивість дійсності.

Дуже важливим моментом, що забезпечує успіх класифікації професій, є правильний добір ознак, за якими вони порівнюються. Потрібно, щоб ці ознаки були об'єктивні, легко визначалися і в той самий час мали силу диференціювати, виражали вимоги, які професії ставлять до людини.

Загальноприйняті деякі традиційні класифікації професій. До них відноситься розподіл професій на професії фізичної і розумової праці. Під першими розуміють професії, що вимагають фізичної сили і різноманітних психомоторних якостей; до других відносять професії, що не вимагають цих якостей, а насамперед ставлять вимоги до розумової діяльності. Розподіл професій на фізичні і розумові дуже загальний, не відображає істотних відмінностей між професіями або навпаки, їх подібності.

Існує класифікація професій за галузевою ознакою: 1) промислові; 2) сільськогосподарські; 3) транспортні; 4) торговельні; 5) адміністративноуправлінські; 6) канцелярські; 7) медичні; 8) педагогічні; 9) юридичні; 10) військові; 11) наукові; 12) мистецькі; 13) спортивні та інші. Але за цієї класифікації ряд професій не завжди можна віднести до одного з вказаних типів. Крім того, з одного боку, в межах кожного з вказаних типів є мало подібних між собою професій, а з іншого, деякі професії з різних груп мають подібні психологічні характеристики (лікар, педагог). Нарешті, професії наукових працівників можуть бути представлені і в медицині, і в педагогіці, і в сільському господарстві. Така класифікація зручна для керівників підприємств, навчальних закладів і малоприсадатна для профорієнтації. Адже одна галузь об'єднує спеціалістів різних професій. Так, у легкій промисловості працюють модельєри-конструктори, слюсарі, швачки-мотористки, бухгалтері, економісти тощо. Всі вони різняться за психологічною характеристикою праці. Відсутня можливість порівняти особистісні якості (інтереси, нахили, здібності) людини з вимогами галузі промисловості в цілому. Тому для профорієнтації, мабуть, найкраще користуватися класифікацією, побудованою за ознаками, які йдуть безпосередньо від людини як учасника процесу праці.

Справді, коли людина працює, її увага спрямовується на предмет праці. Те, що потрібно робити з предметом, — мета праці, яка реалізується за допомогою тих чи інших знарядь, засобів і, що для людини суттєво, — у певних умовах. Саме на цих чотирьох ознаках будується профорієнтаційна класифікація професій Є.О.Клімова (див. табл.1), яка серед нечисленних розробок заслуговує уваги.

Предмет праці — це об'єкт, на який спрямована людська діяльність. Це може бути інша людина, жива і нежива природа, технічні об'єкти, символи, знаки, художній образ.

Згідно з класифікацією професії залежно від предмета праці поділяються на п'ять типів (див. табл.2). До типу професій "людина — людина" відносяться професії, де предметом праці є люди. Тип "людина — техніка" об'єднує професії, де предметом праці є технічні об'єкти. Професії, де предметом праці є жива і нежива природа, відносяться до типу "людина — природа". До типу професій "людина — знакова система" відносяться професії, де предметом праці виступають умовні знаки, цифри, схеми, карти, таблиці, формули. І, нарешті, професії, де предметом праці виступає художній образ, засоби його побудови, відносяться до типу "людина — художній образ".

Названі типи не можуть бути жорстко розмежовані. До уваги беруться лише ознаки, що переважають у характеристиці кожного типу професій. У будь-якій професії, наприклад, є елементи взаємодії людей. Але успішність діяльності інженера-організатора виробництва, педагога, професії яких відносяться до типу "людина — людина", залежить головним чином від уміння взаємодіяти з людьми, а не тільки від знань у тій чи іншій галузі науки і техніки.

Класифікація професій

Тип професії	Вид діяльності	Предмет праці	Основні вимоги, що ставляться професією до особи	Приклади професій
1	2	3	4	5
Людина-людина	Виховання, навчання, управління, медичне, побутове, правове, інформаційне обслуговування	Людина, групи людей, колектив, бригада робітників, військові підрозділи, клас, група в дитячому садку, екіпаж	Здатність встановлювати взаємини з людьми, допомога в оволодінні основами наук, акуратність, пунктуальність, доброта, готовність завжди прийти на допомогу іншій людині, привітність, доброзичливість, самокритика, самовладання, спостережливість, емоційна стійкість, розподіл уваги, логічність мислення, високі показники пам'яті	Учитель, вихователь, перекладач, бібліотекар, лікар, медсестра, працівники міліції, суду, прокуратури, юрист, офіціант, стюардеса, продавець, адміністратор, культурний працівник, екскурсовод, тренер, кореспондент та інші
Людина-техніка	Створення, монтаж, складання, експлуатація, управління, ремонт	Машини, механізми, агрегати, технічні системи, транспортні засоби, технічні об'єкти	Значні вимоги до сприймання, високий інтелект, хороша координація рухів, точність, технічне мислення, стійкість нервової системи, витримка, стійкість уваги, здатність до її розподілу і переключення, високі показники оперативної, зорової пам'яті, організованість, цілеспрямованість, витривалість, самоконтроль, врівноваженість	Електрослюсар, інженер-електрик, монтажник та регулювальник радіоелектронної апаратури і приладів, радіоінженер-схемотехнік, токарь, слюсар, фрезерувальник, шахтар, металург, водій транспортних засобів, ткацький прядильник, електростанційник, складальник взуття, будівельник, машиніст крану та інші

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5
Людина-природа	Вивчення, дослідження, добування, виробощування, догляд, профілактика захворювань	Об'єкти живої та неживої природи, земля, атмосфера, корисні копалини, рослини, тварини, біологічні процеси	Здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналітичне мислення, вміння предбачати та оцінювати мінливі природні фактори, знання природної системи, багата уява, опера-тивне мислення, спостережли-вість, витривалість, наполегли-вість, відповідальність, стійкість, розподіл та довільне переключення уваги, наочно-образна та зорова пам'ять	Гідрометеоролог, геолог, агроном, ґрунтознавець, селекціонер, садівник, рибалка, зоотехнік, ветеринарний лікар, фізіолог, біо-хімік, лісник, тракторист-машиніст, майстер машинного доіння, формувальник ковбасних виробів, технік-топограф, інженер-океанолог та інші
Людина-знакова система	Обчислення, підрахунки, виконання креслень, схем, переклади текстів з однієї мови на іншу, упорядкування, збирання, аналіз та зберігання інформації, ведення записів	Тексти, цифри, форми, мови, коди, умовні позначення, поняття, звукові сигнали, креслення, карти, схеми	Високі вимоги до точності зорового сприймання та його об'єму, концентрація уваги, довгочасна пам'ять, логічне мислення, зорові уявлення, вміння аналізувати та узагальнювати інформацію, емоційна стійкість, терпіння, самовладання, точність рухів, відповідальність, організованість	Оператор, радист, телеграфіст, бухгалтер, економіст, конструктор, геодезист, кресляр, друкар-ка, бібліограф, лінгвіст, перекладач, історик, метролог, математик, топограф, маркшейдер, програміст, картограф, філософ та інші
Людина-художній образ	Художнє відображення дійсності, проектування, моделювання, відтворення, створення образів, виготовлення художніх виробів, копіювання	Художній образ, предмети прикладного мистецтва, технічна естетика, літературні твори, твори прикладного мистецтва, скульптура, музика	Добре розвинутий художній смак, розвнуте просторове мислення, концентрація та стійкість уваги, спостережливість, творча уява, образне мислення, емоційність, наочно-образна пам'ять, здатність до перевтілення, яскравість зорового сприймання, точність сприймання кольору та відтінків	Маляр, художник, реставратор, архітектор, дизайнер, скульптор, мистецтвознавець, художник з моделювання одягу, вишивальниця, паркетник, огранувальник алмазів в діаманти, ювелір, фо-тограф, письменник, актор, жур-наліст, перукар, хореограф, балетмейстер, кулінар, кіноопера-тор та інші

Таблиця 2

Ознаки класифікації	Вид класифікації	КЛАСИФІКАЦІЯ ПРОФЕСІЙ				
Предмет праці	Типи професій	Людина — людина (Л)	Людина — техніка (Т)	Людина — природа (П)	Людина - знакова система (З)	Людина - художній образ (Х)
Мета праці	Класи професій	ГНОСТИЧНІ Г — розпізнавати, розрізняти, оцінювати, перевіряти		ПЕРЕТВОРЮЮЧІ П — перетворювати, обробляти, організовувати, переміщувати	ПОШУКОВІ П — придумувати, винаходити, конструювати, знаходити нові варіанти	
Знаряддя праці	Види професій	Р — професії, пов'язані з використанням ручної праці	М — професії, пов'язані з використанням машин з ручним управлінням	А — професії, пов'язані з використанням автоматів, автоматичних ліній, роботів	Ф — професії, в яких використовуються функціональні засоби, знаряддя праці	
Умови праці	Групи професій	П — праця в умовах звичайного, побутового мікроклімату	В — праця на відкритому повітрі	Н — праця в незвичайних умовах (під водою, під землею тощо)	М — праця з підвищеною моральною відповідальністю за здоров'я і життя людей	

Ще один характерний приклад. Професія трактористамашиніста широкого профілю відноситься до типу "людина — природа". Здається, вона має всі підстави бути віднесеною до типу "людина — техніка", адже тракторист працює з технікою. Але при аналізі професій з метою встановлення елементів спільності між різними професіями слід брати до уваги основні аспекти діяльності спеціаліста. В даному випадку предметом праці трактористамашиніста є земля, яку він обробляє, щоб виростити врожай. А трактор і різні причіпні механізми виступають знаряддями праці, за допомогою яких тракторист обробляє землю. Ось чому професію трактористамашиніста широкого профілю віднесено до типу "людина — природа".

Таким чином, характер предмета праці значною мірою визначає вимоги професії до людини. Тому згруповані таким способом професії мають багато спільного як щодо характеру діяльності, так і щодо вимог, які ставляться до працівника. В даній класифікації виділяються стрижневі професії, психологічна структура яких найбільшою мірою є типовою для всієї групи. Ці професії тим самим набувають функцію своєрідних представників відповідних груп. Їх психологічна характеристика по суті є психологічною характеристикою всього типу професій.

Така класифікація дає змогу систематизувати різноманітний матеріал про професії і на прикладі стрижневих професій кожної групи розкрити їх типові вимоги до працівника. Таким чином, немає необхідності ознайомлювати людину з кожною професією, та це й неможливо. Для орієнтації в світі професій досить вивчити кілька стрижневих професій кожного типу. Конкретніший вибір в межах типу професій, якому віддається перевага, залежить від інтересів, відношень і установок людини.

Таким чином, використання класифікації професій в профорієнтаційній роботі допомагає ефективніше враховувати професійну спрямованість особистості при виборі чи зміні професії та перенавчанні, економніше будувати профконсультаційну роботу і профвідбір, поновому підходити до проблеми самореалізації і творчості людини в професійній діяльності.

РОЗДІЛ II. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІОГРАФІЇ

§ 1. МЕТОДИ ПРОФЕСІОГРАФІЇ

У процесі психологічного вивчення професій використовуються методи, за допомогою яких можна зібрати інформацію про особливості професійного середовища, зміст професійних завдань і психологічних вимог до спеціалістів, які з них випливають, про властивості суб'єкта праці і його вимоги до умов праці, а також методи структурування одержаної інформації. Основними методами у професіографії вважають опитування, спостереження, самоспостереження, експеримент, які доповнюються аналізом документації, розбором критичних ситуацій, розглядом результатів праці тощо.

1. Метод вивчення виробничої документації. Використовується для збору об'єктивної інформації про процес праці, про браковану продукцію, стан здоров'я робітників, їх кваліфікацію, режим праці, основні професійні завдання тощо. Ознайомлення з вказаними особливостями професійної діяльності, а також з професійною термінологією є необхідною умовою розробки програми спостереження, плану бесіди з спеціалістами. Аналіз службових анкет, характеристик, звітів використовується, наприклад, для виявлення кращих і відстаючих працівників з метою порівняльного аналізу спеціалістів.

2. Метод опитування. Опитування — найдавніший прийом, застосовуваний у вивченні професій. Цим методом широко користувався перший дослідник в галузі психології праці Г.Мюнстерберг, вивчаючи професію водія трамваю. У 20ті роки нашого століття це був основний метод збору професіографічного матеріалу. Найбільш поширеним у цей час були опитувальні листи О.Ліпмана, зміст яких складали 150 запитань для характеристики професій середньої і вищої кваліфікації. Кожне запитання починалося словами: "Чи потрібно для вашої професії..." і подавався перелік якостей, які можуть мати професійно важливе значення для тієї чи іншої спеціальності, наприклад, висока концентрація уваги протягом тривалого часу, швидка реакція на певні зорові і слухові сигнали, швидка пристосовуваність до нових і незвичних умов тощо. Спеціаліст мав вибрати одну з трьох можливих відповідей: 2 — потрібно постійно; 1 — потрібно інколи; 0 — не потрібно ніколи.

У сучасній професіографії метод опитування використовується переважно з допоміжною метою. Приміром, його рекомендується застосовувати, щоб з'ясувати ставлення спеціалістів до своєї професії, мотиви вибору спеціальності, довідатися про труднощі у роботі тощо.

Метод опитування може застосовуватися у формі усної бесіди. Перевага бесіди перед анкетним опитуванням у тому, що в ході її можна з'ясувати всі незрозумілі технічні питання. Бесіда дає змогу змінювати формулювання запитань, якщо вони недостатньо зрозумілі для досліджуваного. Труднощі опитування пов'язані з тим, що навіть люди, які успішно працюють на виробництві багато років, не завжди можуть усвідомити особливості своїх професійних дій. Тому опитування спеціалістів вимагає значної підготовчої роботи, щоб в процесі бесіди чи анкетування одержати об'єктивну і вичерпну інформацію.

Метод опитування використовується також для одержання інформації про професійно важливі якості від осіб, які за характером виконуваних службових обов'язків можуть судити про те, якими якостями повинен володіти представник досліджуваної професії. З цією метою успішно використовується "Модифікована карта особистості" К.К.Платонова. Кільком особам (57 чоловік), які добре знають спеціаліста (товариші по роботі, керівник підрозділу), ставляться запитання в усній формі чи пропонується карта особистості, за якою оцінюються ПВЯ (професійно важливі якості) спеціаліста. При цьому кожна якість спеціаліста визначається на підставі знання "життєвих показників", тобто типових випадків з життя людини та її роботи. Узагальнення оцінок допомагає нейтралізувати випадкові судження. Стабільність оцінок характеризує стійкі форми поведінки. Застосування методу незалежних характеристик у професіографічному дослідженні сприяє підвищенню об'єктивності одержаних результатів.

3. Метод спостереження. Спостереження у професіографічному дослідженні є способом збору первинної інформації про професію шляхом безпосереднього сприймання і прямої реєстрації різних фактів і сторін діяльності. Щоб одержати необхідну інформацію про професію з допомогою спостереження, треба завчасно продумати і розробити його план і програму. Необхідно також виділити ряд етапів у підготовці і проведенні спостереження:

— визначення мети і завдань спостереження, тобто формулювання запитань, відповіді на які передбачається здобути шляхом спостереження за діяльністю спеціаліста;

— визначення об'єкта і предмета спостереження у загальній структурі діяльності, розчленування об'єкта спостереження на складові логічно зв'язані елементи і виділення показників, за якими можна судити про їх зміни;

— вибір способу спостереження і способу реєстрації ознак об'єкта спостереження, підготовка необхідних технічних засобів і документації;

— проведення спостереження, фіксація його результатів і нагромадження даних про професію;

— опрацювання і психологічна інтерпретація одержаної інформації.

У процесі спостереження психологічний аналіз професійної діяльності проводиться в тісному зв'язку з вивченням її виробничотехнічної структури. Спостереження не лише дає змогу виявити психологічні вимоги професії до спеціаліста, а й встановити, які моменти професійної діяльності обумовлюють ті чи інші вимоги до психофізіологічних якостей працівника.

Важливим принципом спостереження є порівняльний підхід у вивченні професій. Порівняльному спостереженню і аналізу можна вибірково підлягати спеціалісти з високою і низькою продуктивністю праці, зі значним виробничим досвідом і початківці, ті, хто дають якісну продукцію і ті, хто допускають брак у роботі. Можна порівнювати динаміку денного і місячного виробітку, якість продукції та інші показники. Це допомагає краще зрозуміти особливості і причини успіхів і труднощів в оволодінні професією, чіткіше усвідомити психологічну структуру професійної діяльності у цілому.

Спостереження може бути безпосереднім і опосередкованим. Опосередковане спостереження здійснюється за допомогою різної апаратури: секундоміра, фото і кіноапарата, магнітофона та інших реєструючих пристроїв. Реєструються елементи трудового процесу, які мають якісну характеристику і які до того ж можна виразити в кількісних показниках, наприклад: тривалість і повторюваність трудових операцій, планування роботи, сенсорне і моторне навантаження, критичні і найбільш складні моменти діяльності, їх тривалість тощо.

У ряді випадків спостереження проводиться з метою порівняльного аналізу психологічних характеристик окремих працівників.

Такий прийом дає змогу скласти психограми для успішних і неуспішних спеціалістів, виявити можливі індивідуальні коливання у розв'язанні виробничих завдань і встановити їх значення для визначення професійно важливих якостей у психологічній характеристиці професії.

Дальший розвиток і збагачення методів професіографії відбувалося на основі об'єднання спостереження з процесом само-спостереження. Це привело до створення так званого "трудового методу" в професіографії.

4. Самоспостереження і самозвіт. Самоспостереження в професіографії можна використовувати у двох формах: як самозвіт спеціаліста і як самоспостереження психолога, який поєднує в одній особі дослідника і спеціаліста з певної професії. Спостереження як метод професіографії — активний процес відображення людиною ходу власної професійної діяльності. На основі внутрішньої фіксації елементів певної діяльності подається самозвіт про кожний з цих елементів та їх послідовність.

Під час самозвіту спеціаліст одержує інструкцію "думати вголос" в процесі роботи, тобто проговорювати кожну операцію, кожний етап стеження за приладом, кожне сприймання сигналу тощо. В ряді випадків словесна об'єктивізація діяльності допомагає спеціалістам усвідомити моменти, на які вони раніше не звертали уваги. Для реєстрації звіту використовується магнітофонний запис.

При використанні в професіографії так званого "трудового методу" психологдослідник сам оволодіває професією, набуваючи професійні уміння і навички. В основі "трудового методу" лежить психологічне самоспостереження і поєднання в одній особі дослідника і спеціаліста певної професії. Природно, такий підхід можливий лише при аналізі порівняно не складних видів діяльності, які не вимагають тривалого навчання. Перевага "трудового методу" полягає в тому, що дослідник має змогу аналізувати професію зсередини, на власному досвіді відчуті й оцінити значення того чи іншого компонента досліджуваної діяльності, глибше зрозуміти її психологічну структуру.

У вивченні більш складних професій "трудова метод" може використовуватися як додатковий прийом при аналізі окремих професійних елементів. У таких випадках дослідник оволодіває найбільш важливими чи доступними ланками професійної

діяльності. Цей метод широко застосовувався в 20ті роки для розробки професіограм багатьох спеціальностей середнього рівня кваліфікації. Готувався детальний план самозвіту, на основі якого психолог після кожного дня роботи складав протокол робочого дня, що включав п'ять основних пунктів:

а) детальний опис робочого дня із зазначенням змісту робочого процесу, характерних випадків, які тим чи іншим чином впливають на успішність професійної діяльності;

б) причини труднощів, які стали перешкодою для досягнення хороших результатів у роботі (наприклад, розгубленість там, де потрібно швидко приймати рішення, недостатня гнучкість пальців рук у набиральника текстів, низький рівень розподілу уваги у телефоніста міжміського зв'язку і т.ін.);

в) причини відчуття полегшення у даний день роботи порівняно з попереднім, тобто самозвіт про значення набування вправності і навичок автоматичного виконання окремих елементів діяльності;

г) ресстрація появи професійної втоми, помітної протягом робочого дня (втома очей, рук, ніг, хребта), помилок у роботі, сповільнення її темпу;

д) загальні зауваження: підсумкові відомості, одержані протягом робочого дня про професійну діяльність, рекомендації, які стосуються внесення змін у процес праці з метою підвищення її продуктивності.

Незважаючи на ряд недоліків "трудового методу", здобута за його допомогою інформація може розглядатися як достовірна в силу того, що психолог не будує гіпотезу про існування тих чи інших психічних актів у працівника, а точно знає про них, оскільки пережив їх на власному досвіді.

5. Експериментальний метод. Експеримент у процесі психологічного вивчення професійної діяльності використовується переважно для виявлення тих її аспектів, які неможливо встановити лише на основі аналітичного спостереження природного протікання робочого процесу. Залежно від мети дослідження застосовують природний чи лабораторний експеримент.

Експериментальні методи передбачають наявність спеціально обладнаних лабораторій, де можна моделювати виробничі операції, відтворювати умови праці і вплив середовища на людину. Одним з видів такого методу є природний експеримент, який проводиться

безпосередньо на робочих місцях за згодою керівництва. Він полягає в тому, що реальні умови праці змінюються, оптимізуються. В експериментальних умовах вивчається вплив різних факторів організації праці (темп роботи, кількість або частота інформаційних сигналів та ін.) на функціональний стан працівника. Наприклад, К.Іванова встановила, що зниження швидкості верстата на 1820% приводить до підвищення продуктивності праці мотальниць шпульок трансформатора на 710%.

За допомогою експерименту в ряді випадків уточнюється попередньо складена психограма. З цією метою виділяються групи спеціалістів з різною професійною успішністю. В кожній групі за допомогою психодіагностичних методик (апаратних, бланкових) перевіряються рівень розвитку якостей, визначених у психограмі як професійно значущі. Результати дослідження порівнюють з показниками професійної успішності за допомогою кореляційного методу. Якщо успішні спеціалісти мають вищий рівень, а менш успішні — значно нижчий рівень розвитку певних якостей, то це свідчить про важливість тієї чи іншої досліджуваної якості для даної професії.

Особистісні тести в експериментальному дослідженні спрямовані виключно на вивчення психологічних особливостей суб'єкта праці. Особистісні властивості спеціаліста професійно важливого значення мають багато різних проявів. Такими властивостями можуть бути нейротизм, екстраверсія/інтроверсія, емоційна стійкість, організаторські і комунікативні здібності, самоконтроль, схильність до фрустрації, креативність тощо. В багатьох професіях ті чи інші особистісні якості спеціалістів є важливим критерієм розподілу їх на успішних і неуспішних. Наприклад, у діяльності керівника, вихователя дитячого колективу, культпрацівника, вчителя, спортивного тренера, екскурсовода та ін. професійно значущими є організаторські здібності. До найважливіших професійно значущих якостей у професіях водія, космонавта, диспетчера залізничного вузла відноситься емоційна стабільність спеціаліста. Успішно можуть працювати бухгалтером, програмістом, диспетчером пульта управління енергосистеми спеціалісти з яскраво вираженою інтроверсією. Для виявлення рівня розвитку цих психологічних якостей у професіографічному дослідженні використовуються переважно адаптовані і стандартизовані особистісні методики. Серед них варто виділити опитувальник Г.Айзенка, 16факторний опитувальник Р.Кеттелла, Міннесотський багатофакторний опитувальник ММРІ.

6. Метод аналізу критичних ситуацій. Ґрунтується на зборі інформації про поведінку людей у певних складних ситуаціях. Вивчаються причини допущення бракованої продукції, аварій, травматизму і т.ін. з метою встановлення ролі психологічного фактора в даних явищах. Для виявлення помилок і причин їх виникнення можуть використовуватися практично всі вище названі методичні прийоми: аналіз документації, опитування, спостереження, експеримент тощо.

У процесі професіографічного дослідження аналіз помилок спеціаліста має ряд етапів: виявлення помилок та їх систематизація; виявлення причин помилок; визначення психологічної суті помилок.

У психографії виділяють три основних типи помилок: а) сенсорного типу (пов'язані з прийомом інформації, роботою різних аналізаторів і якістю уваги); б) ґностичні (тобто помилки, викликані неточною переробкою інформації, пов'язані з пам'яттю, мисленням); в) виконавчих реакцій (пов'язані з недостатньою активністю функцій психомоторики і мовлення); г) особистісного типу (пов'язані з проявами особливостей мотивації, волевих якостей, організаторських здібностей спеціаліста тощо).

Кінцевою метою аналізу помилок і поведінки спеціаліста у критичних ситуаціях є виявлення вимог професії до психологічної структури особистості і встановлення психологічних протипоказань до даної професійної діяльності.

7. Алгоритмічний метод у професіографічному дослідженні. Алгоритм — це суворо визначена послідовність трудових дій, яка неминуче веде до розв'язання задачі певного класу. Існують різні форми алгоритмічного опису робочих процесів: словесний опис, складання логічних схем, кінематичних графіків, опис символами тощо. У будь-якому випадку описова форма алгоритму — це виклад усіх операцій, які виконує спеціаліст у процесі професійної діяльності у визначеній послідовності.

Елементарні складові алгоритму називаються оперативними одиницями. Такими одиницями (елементарними діями) є сприймання чи відтворення у пам'яті необхідних образів, понять, суджень, а також дій (простих і складних), які мають певну завершеність у роботі спеціаліста. До них відносяться, наприклад, зчитування показників приладів, здійснення обчислювальних операцій, включення тумблерів тощо. В межах конкретної професійної діяльності склад і обсяг оперативних одиниць залишається відносно сталим. Алгоритмічний аналіз професії дає змогу поступово простежити характер операцій, що їх виконує спеціаліст, і встановити ланки проце-

су, в яких найчастіше трапляються аварії і помилки, і які необхідно удосконалити чи автоматизувати насамперед.

Підбиваючи підсумки, необхідно зазначити, що алгоритмічне вивчення професійної діяльності допомагає одержати її операційноструктурний опис і розкрити психологічний зміст як окремих операцій, так і діяльності у цілому.

§ 2. ОПИТУВАЛЬНІ ЛИСТИ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ СПЕЦІАЛІСТІВ

У ході розробки професіограм з метою профконсультації і профвідбору особливого значення набувають виявлення і всебічний аналіз професійно важливих якостей, які диференціюють людей за ефективністю праці і упродовж усієї професійної діяльності залишаються відносно стійкими, стабільними і такими, що погано піддаються тренуванню. Недостатній розвиток ПВЯ у спеціаліста не вдається повною мірою компенсувати іншими, більш розвиненими психологічними якостями. Для визначення професійно значущих якостей спеціаліста і об'єктивної оцінки їх важливості у професійній діяльності можна використати експертні оцінки за спеціально розробленим з цією метою опитувальником.

Під час складання психологічної характеристики професійної діяльності і визначенні професійно важливих якостей, тобто вимог, які вона ставить до психологічної структури спеціаліста, можна використати методіку характеристики діяльності, в основу якої покладено опитувальний лист американського психолога О.Ліпмана, адаптований І.Шпільрейном в психотехнічній лабораторії Центрального інституту праці у 20х роках нашого століття.

Перший варіант опитувальника О.Ліпмана застосовується для психологічного вивчення професій, в яких переважають елементи розумової праці. Другий варіант використовується для вивчення професій сенсорного профілю.

Групі кваліфікованих спеціалістів будьякої галузі професійної діяльності (не менше 20 чол.) пропонується опитувальний лист з переліком ряду індивідуальнопсихологічних властивостей. Їм необхідно оцінити наявність і значення кожної даної властивості для своєї професійної діяльності за трибальною шкалою: 0 балів, якщо

дана властивість індивідуальна; 1 бал — бажана; 2 бали — вкрай необхідна для успішної діяльності.

Опитувальний лист заповнюється після уважного ознайомлення з усіма запитаннями.

Опитувальний лист О.Ліпмана (1й варіант)

1. Здатність тривалий час зберігати стійку увагу, незважаючи на втому і сторонні подразники.
2. Здатність розподіляти увагу при виконанні кількох дій, функцій, завдань.
3. Здатність зосереджувати увагу на одному предметі досить тривалий період часу.
4. Здатність швидко переключати увагу з одного виду діяльності на інший.
5. Здатність проводити спостереження за великою кількістю перемінних досліджуваного об'єкта чи за значною кількістю об'єктів одночасно.
6. Уміння помічати незначні (малопомітні) зміни в досліджуваному об'єкті, в показниках приладів.
7. Уміння вибирати при спостереженні матеріал, необхідний для розв'язання даної проблеми.
8. Тонка спостережливість за душевним життям людини.
9. Здатність до самоспостереження.
10. Професійна спостережливість.
11. Здатність помічати зміни в оточенні.
12. Здатність відразу після читання тексту відтворювати його дослівно, точно.
13. Здатність відразу відтворити один раз почуте.
14. Здатність легко запам'ятовувати словеснологічний матеріал (тексти, дати, цифри).
15. Здатність легко запам'ятовувати наочнообразний матеріал (схеми, зображення, графіки).
16. Здатність до мимовільного запам'ятовування матеріалу.
17. Здатність тривалий час утримувати у пам'яті значний обсяг матеріалу.
18. Особлива пам'ять на зовнішність і поведінку людини.
19. Здатність точно відтворювати матеріал у потрібний момент.
20. Здатність до впізнання об'єктів, явищ, фактів за малою кількістю ознак.
21. Здатність до вибіркового відтворення потрібного в даний момент матеріалу.
22. Пам'ять на колір, форму, величину, рух, розміщення об'єктів, предметів.
23. Узгодженість рухів з процесами сприймання.
24. Стійкість до статичних навантажень.
25. Здатність швидко діяти в умовах дефіциту часу.
26. Швидка рухова реакція на несподівані слухові враження (подразники).
27. Красивий почерк.
28. Узгодженість одночасних рухів рук і ніг в різних поєднаннях (синхронні, послідовні тощо).
29. Швидка рухова реакція на раптові зорові враження (подразники).
30. Швидкість і точність пальців рук.
31. Пластичність і виразність рухів.
32. Вміння швидко записувати.
33. Уміння впізнавати і розрізняти різні кольори.

34. Окомірне визначення відстаней, кутів, розмірів.
35. Здатність до розрізнення звуків за силою, висотою, тембром.
36. Здатність до розрізнення перепадів температури.
37. Здатність швидко розпізнавати невеликі відхилення від заданої форми.
38. Здатність наочно уявляти собі нове, що раніше не зустрічалося в досвіді, чи стале, але в нових умовах.
39. Здатність прогнозувати хід подій з урахуванням їхньої імовірності.
40. Здатність знаходити нові, незвичні рішення.
41. Уміння бачити кілька можливих шляхів розв'язання проблеми і подумки вибрати найбільш ефективний.
42. Уміння переводити образ з одної модальності в іншу, створювати образ на основі словесного опису.
43. Здатність розглядати проблему з кількох різних точок зору.
44. Аргументованість критичного аналізу.
45. Здатність схоплювати суть основних взаємозв'язків, властивих проблемі.
46. Здатність відкинути звичні, стандартні методи і рішення, які виявилися непридатними, і шукати нові, оригінальні.
47. Уміння вибирати з великого обсягу інформації ту, яка необхідна для розв'язання певного завдання.
48. Вміння робити висновок з суперечливої інформації.
49. Здатність відчувати проблему там, де, здавалося б, все вже вирішене.
50. Здатність бачити більше від безпосередньо даного і очевидного.
51. Уміння визначати характер інформації, необхідний для прийняття рішення.
52. Здатність приймати правильне рішення при недостатності необхідної інформації чи відсутності часу на її осмислення.
53. Постійність хорошого настрою.
54. Емоційна стійкість при прийнятті відповідальних рішень.
55. Вміння знайти привабливі сторони у будьякій роботі.
56. Захоплення процесом пошуку розв'язання питань.
57. Здатність переживати те, що переживають і відчувають інші.
58. Врівноваженість, самовладання при конфліктах.
59. Здатність передавати іншим людям свій настрій, емоційний заряд.
60. Швидка адаптація до нових умов.
61. Уміння примусити себе робити нецікаву, але необхідну роботу.
62. Уміння відстоювати свою точку зору.
63. Уміння слухатися, точно виконувати розпорядження.
64. Здатність до тривалої розумової праці без погіршення якості, зниження темпу.
65. Наполегливість у подоланні труднощів, які виникають.
66. Здатність тривалий час зберігати високу активність (енергетичність).
67. Мала навіюваність, здатність не піддаватися впливам, особливо авторитетних осіб.
68. Здатність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях.
69. Здатність об'єктивно оцінювати свої досягнення, сили і можливості.
70. Збереження зібраності (спокою) в умовах, які викликають збудження.
71. Уміння давати чіткі, ясні формулювання при стислому викладі думки (під час відповідей і постановки запитань).
72. Уміння чітко і логічно викладати свої думки в розгорнутій формі (звіт, доповідь, виступ).
73. Уміння вести наукову розмову, суперечку, діалог, аргументувати, доводити свою точку зору.
74. Сильний, звучний і витривалий голос.

75. Відсутність дефектів мови, хороша дикція.
76. Здатність довільно передавати свої уявлення, почуття за допомогою жестів, мі ікі, інтонацій голосу.
77. Здатність розуміти підтекст (іронію, жарт).
78. Уміння вести ділову розмову, переговори.
79. Уміння дохідливо довести до слухача свої думки і наміри.
80. Здатність знайти потрібний тон, доцільну форму спілкування залежно від психологічного стану та індивідуальних особливостей співбесідника.
81. Здатність швидко встановлювати контакти з новими людьми.
82. Здатність приваблювати людей, викликати в них довіру.
83. Здатність розумно поєднувати ділові та особисті контакти з оточуючими людьми.
84. Уміння узгоджувати свої дії з діями інших людей.
85. Уміння дати об'єктивну оцінку діям інших людей.

Опитувальний лист О.Ліпмана (2й варіант)

1. Сприймання, швидке впізнавання погано освітлених чи віддалених предметів, що не кидаються в очі.
2. Сприймання, швидке впізнавання тихих чи різноманітних шумів.
3. Сприймання, швидке впізнавання і розрізнення ритмів.
4. Сприймання, швидке впізнавання і розрізнення запахів.
5. Сприймання, швидке впізнавання і розрізнення смакових відчуттів.
6. Уміння швидко помічати різницю в температурі.
7. Здатність швидко помічати коливання атмосферного тиску.
8. Уміння швидко помічати різницю у вазі.
9. Здатність швидко розпізнавати різницю у вологості.
10. Уміння помічати незначну нерівність за допомогою дотику.
11. Здатність розрізняти різного ступеня гладкості й нерівності.
12. Уміння розрізняти за допомогою дотикових відчуттів товщину різних предметів (наприклад, картону чи ниток).
13. Здатність розрізняти за допомогою дотикових відчуттів ступінь твердості чи гнучкості (наприклад, картону, металу).
14. Уміння впізнавати чи порівнювати різні ступені опірності чи тиску.
15. Здатність впізнавати чи розрізняти основні кольори.
16. Уміння впізнавати чи розрізняти навіть незначні відтінки й інтенсивності кольорів.
17. Оцінка великих проміжків часу (днів, тижнів, місяців).
18. Оцінка коротких проміжків часу (секунд, хвилин).
19. Оцінка великих відстаней.
20. Оцінка і розрізнення швидкості і напрямку руху об'єктів, які перебувають у русі.
21. Оцінка прискорення руху.
22. Оцінка сповільнення руху.
23. Оцінка просторового співвідношення предметів.
24. Оцінка і порівняння на око невеликих відстаней (сантиметр, міліметр).
25. Оцінка і порівняння довжин і величин, зокрема, при різному положенні порівнюваних предметів, при різній їх відстані, при зміні положення спостерігача.
26. Оцінка кутів, у першу чергу, прямих.

27. Здатність швидко помічати невеликі відхилення від визначеної форми (коло, прямий кут, квадрат, паралельність двох ліній).
28. Уміння швидко помічати незначну різницю у формі, величині, розміщенні і т.ін. (сортування).
29. Оцінка і порівняння на дотик невеликих відстаней.
30. Порівняння відстаней, які сприймаються зором і дотиком.
31. Здатність впізнавати напрям, звідки надходить звук.
32. Уміння швидко помічати невеликі відхилення у висоті тону, тембру, силі і ритмі звуку.
33. Здатність швидко впізнавати зорові враження.
34. Уміння швидко і правильно читати.
35. Здатність швидко і правильно доповнювати неповні враження.
36. Уміння розбиратися в неясному почерку.
37. Розуміння неясної вимови.
38. Точне і наочне уявлення предметів та їх частин (креслення подумки, конструктивна фантазія).
39. Розуміння будови і роботи машин.
40. Просторове уявлення намальованих предметів, уявлення проєкцій на площину і розрізів об'ємних предметів.
41. Швидке і правильне запам'ятовування просторових співвідношень.
42. Міцне запам'ятовування шляхом небагатьох повторень певного зв'язку явищ.
43. Здатність відразу запам'ятовувати великі цитати і повністю їх відтворювати.
44. Впевненість при негайному повторі щойно прочитаного.
45. Впевненість при негайному повторі щойно почутого.
46. Швидке пригадування вивченого напам'ять.
47. Точні спогади протягом тривалого часу подій, пережитих один раз чи переживаних рідко.
48. Точні спогади протягом тривалого часу про місця і дороги, бачені лише один раз чи рідко.
49. Точні спогади протягом тривалого часу про людей, бачених лише один раз чи рідко.
50. Точна і тривала пам'ять на слова (прізвища), почуті чи побачені один раз чи рідко.
51. Точна і тривала пам'ять на числа, почуті чи побачені один раз чи рідко.
52. Здатність точно і впевнено впізнавати предмети за їх формою і величиною.
53. Уміння правильно писати.
54. Здатність виконувати грубі і сильні рухи.
55. Здатність виконувати дрібні і вправні рухи, точно розрізняти дрібні рухи (пальців), впевнено і спокійно виконувати необхідні дрібні рухи, особливо правильно їх спрямовувати.
56. Красивий розбірливий почерк.
57. Здатність точно розміряти силу рухів (наприклад, при роботі з молотом чи при видуванні).
58. Впевнене і правильне виконання широких рухів (руки) відносно напрямку і величини (приціл).
59. Часте і швидке повторення одного і того ж руху протягом тривалого часу (як при розпилуванні).
60. Часта і швидка зміна різних рухів одної і тої ж кінцівки (руки, ноги).
61. Уміння пристосовувати темп власних рухів до даного постійного темпу (наприклад, машини).
62. Уміння пристосовувати темп власних рухів до даного змінного темпу.
63. Здатність прискорювати за особливих обставин темп роботи.
64. Уміння об'єднувати в групи різні рухи, що часто повторюються у певній послідовності (загальний імпульс).
65. Здатність швидко відповідати на різні враження власними різними рухами.

66. Уміння швидко і впевнено вибирати між рухами, можливими лише у певних випадках (незворушність).
67. Здатність виконувати приписані нормативні рухи у визначеній фазі роботи.
68. Уміння швидко відповідати на несподівані зорові сприймання певними приписаними нормативними рухами.
69. Здатність швидко відповідати на несподівані слухові сприймання визначеним рухом.
70. Уміння швидко відповідати на несподівані дотикові враження чи опір визначеним приписаною нормою рухом.
71. Здатність швидко відповідати на несподіване порушення рівноваги певним приписаним рухом.
72. Уміння швидко впізнавати і розрізняти несподівані зміни в ритмі руху, швидко відповідати на ці зміни певними приписаними рухами.
73. Здатність одночасно виконувати різними кінцівками (руками, ногами) певну роботу.
74. Здатність до швидкої зміни напрямку діяльності різних кінцівок.
75. Здатність до швидкого формування рухових навичок та їх зміни.
76. Здатність зберігати тривалий час увагу до роботи, помітно не втомлюючись і не знижуючи уважності внаслідок втоми.
77. Триваліший час переносити голод і спрагу, не виснажуючись.
78. Здатність протистояти впливові погоди чи нечутливість до цього впливу.
79. Здатність угамовувати сонливість.
80. Здатність добре переносити зміну денної і нічної роботи.
81. Здатність до тривалого рівномірного спостереження за одним предметом.
82. Здатність до тривалого рівномірного спостереження за кількома предметами, наприклад, за різними машинами або різними частинами однієї й тієї самої діяльності (обережність, обачність).
83. Здатність одночасно сприймати різними органами чуттів (око, вухо), швидко відповідати на подразнення одного органу, не знижуючи уваги до відчуттів другого органу.
84. Уміння концентрувати увагу на певних періодах робочого процесу, який повторюється.
85. Здатність до величезного напруження уваги у певні моменти.
86. Уміння швидко змінювати напрям уваги, готовність постійно сприймати нові відчуття.
87. Здатність не послаблювати увагу під впливом переляку або несподіваних вражень.
88. Здатність не послаблювати увагу в присутності осіб іншої статі.
89. Здатність бути спостережливим без свідомого і довільного спрямування уваги.
90. Уміння переносити неприємні враження (поганий запах, шум, забрудненість тощо).
91. Здатність переносити незначні неприємні відчуття (холодна вода, опік, подряпина, електричний струм) без потрясіння.
92. Здатність виконувати одноманітну роботу.
93. Уміння працювати не за схемою, самостійно вносити зміни.
94. Здатність ретельно виконувати звичну роботу.
95. Уміння винаходити нові способи для вдосконалення чи прискорення роботи.
96. Уміння часто змінювати роботу, не витрачаючи зайвий час на пристосування до нової роботи.

97. Уміння швидко пристосовуватися до нових і незвичних вимог.
98. Здатність до спільної дружньої роботи у загальному приміщенні.
99. Здатність до тривалого перебування наодинці, без спілкування з людьми.
100. Узгодження своєї роботи з роботою інших (товариськість).
101. Військова дисципліна.
102. Робота більше головою, ніж м'язами, напруження розуму, уваги тощо.
103. Уміння самостійно мислити і розпоряджатися, доцільно розподіляти окремі фази роботи за місцем і часом.
104. Уміння швидко приймати рішення при зміні ситуації.
105. Здатність виконувати також небезпечну роботу.
106. Постійність, непримхливість, незалежність від настрою.
107. Обережність.
108. Порядок, старанність, чистота.
109. Терплячість, здатність невпинно і правильно рухатися до мети.
110. Уміння наказувати.
111. Енергійність, здатність пожвальновати роботу, спонукати до неї, висловлювати свою волю.
112. Уміння поводитися з підлеглими, бути з ними справедливим.
113. Тактовність, уміння поводитися з людьми різного суспільного положення, характеру тощо.
114. Уміння підпорядковуватися, точно виконувати приписане.
115. Сумлінність, почуття обов'язку, старанність, ретельність.
116. Здатність не дозволяти заважати в роботі навіть начальству чи небезпечним особам.
117. Відповідальність, здатність займати відповідальні посади.
118. Абсолютна чесність, здатність не зловживати довірою, не зваблюватися чужими грішми і речами.
119. Уміння мовчати.
120. Завжди рівний, приємний характер.
121. Самостійна організація, доцільний розподіл роботи між окремими працівниками.
122. Самостійне комбінування, здатність розбиратися у фазах процесів виробництва та їх співвідношенні.
123. Критичне ставлення до своєї роботи.
124. Критичне ставлення до чужої роботи.
125. Здатність швидко помічати і виправляти помилкові враження.
126. Уміння швидко і впевнено зробити письмовий звіт.
127. Уміння швидко і впевнено обчислювати в голові.
128. Уміння висловлюватися письмово.
129. Уміння висловлюватися усно.
130. Уміння креслити.
131. Уміння малювати.
132. Добрий стиль.
133. Виразна міміка.
134. Уміння коротко і ясно запитувати.
135. Уміння коротко і ясно відповідати.
136. Здатність детально описувати предмет чи пристрій.
137. Здатність показувати щонебудь багатомовно і в різних видах.
138. Здатність впливати на людей.

139. Розуміння абстракції.
140. Мала навіюваність, здатність не піддаватися впливам інших.
141. Наслідування чужої діяльності.
142. Уміння робити копії креслень.
143. Уміння робити копії малюнків.
144. Уміння малювати з натури.
145. Уміння виконувати роботу на основі креслення.
146. Уміння самостійно робити креслення (ескізи).
147. Уміння відтворювати креслення за моделями.
148. Здатність до встановлення красивих, що кидаються у вічі, просторових співвідношень (відчуття симетрії тощо).
149. Уміння розподіляти кольори гармонійно, зі смаком чи так, щоб вони кидалися у вічі.

Ці запитання складають основу всебічного аналізу професійної діяльності та її особливостей. Вони утворюють загальну схему для розробки комплексної професіографічної характеристики професії.

Під час аналізу результатів дослідження за допомогою дешифратора (див. табл.3):

- вираховується середня оцінка кожної психологічної властивості по всій групі обстежуваних спеціалістів;
- обчислюється середній бал по кожній групі властивостей;
- випишуються властивості, визнані спеціалістами необхідними (середня оцінка від 1,6 до 2,0);
- встановлюється ієрархія якостей;
- виділені ПВЯ порівнюються з професійними завданнями.

Таблиця 3

Дешифратор до опитувального листа О.Ліпмана

№ запитання	Властивості особистості
1 — 6	атенційні
7 — 10	спостережливості
11 — 22	мнемічні
23 — 32	моторні
33 — 37	сенсорні
38 — 40	імажетивні
41 — 52	інтелектуальні
53 — 60	емоційні
61 — 70	вольові
71 — 76	мовні
77 — 85	комунікативні

Необхідно зазначити, що опитувальників О.Ліпмана недостатньо для складання психограми, оскільки вони не дають уявлення про індивідуальнопсихологічні властивості і ставлення особистості. Для визначення вимог діяльності до особистісних якостей працівника можна успішно використати "Модифіковану карту особистості", розроблену К.К.Платоновим.

"Модифікована карта особистості" побудована за принципом методу полярних профілів. Вона включає 93 індивідуальнопсихологічні властивості і ставлення особистості, які можуть виступати як ПВЯ. Крім того, даний метод допомагає оцінити три важливих показники, які характеризують успішність діяльності (швидкість, якість, надійність роботи). Кожна властивість оцінюється за 10бальною шкалою.

Результати дослідження опрацьовуються за допомогою шифрів (див. табл. 4). У процесі аналізу:

- обчислюється середній бал кожної властивості до десятих;
- обчислюється середній бал для кожної групи властивостей;
- порівнюється ступінь вираженості найбільш значущих властивостей і ставлень з успішністю діяльності (оцінка діяльності подається наприкінці опитувальника: швидкість, надійність і якість роботи);
- досліджувані спеціалісти піддаються процедурі ранжування за успішністю діяльності, при цьому їм присвоюється високий чи низький ранг;
- проводиться порівняльний аналіз ПВЯ у працівників вищого і нижчого рангів;
- при великій вибірці досліджуваних обчислюється коефіцієнт рангової кореляції.

Таблиця 4

Шифр до "Модифікованої карти особистості" К.К.Платонова

№ на карті	Властивості особистості	№ на карті	Ставлення особистості	№ на карті	Ставлення особистості
1	2	3	4	5	6
1a1ж	сенсорноперцептивні	11a11в	до праці	24	до майбутнього
2a2г	психомоторні	12a12л	до оточуючих	25	до нового
3a3г	атенційні	13a13б	до себе	26	до невдач
4a4г	мнемічні	14	до колективу	27	до мужності
5a5в	імаженативні	15	до незнайомих	28	до ризику
6a6є	мислительні	16	до критики	29	до опіки і вказівок
7a7д	емоційні	17	до громадського життя	30	до правил і законів
8a8з	вольові	18	до матеріальних цінностей	31	до свого здоров'я

1	2	3	4	5	6
9а9д	комунікативні	19а19б	до грошей	32	до забобонів
—	—	20	до порядку	33а33г	загальні характеристики особистості
10а10в	мовні	21а21б	до одягу	—	—
—	—	22	до алкогольних напоїв	—	—
—	—	23а23б	до інших	—	—

Модифікована карта особистості

Рухливий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Малорухливий (2а)
Вправний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Незграбний (2б)
Пластичний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Різкий, непластичний (2в)
Рухи спокійні	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Метушливий (2г)
Схильний до спілкування	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Замкнений (9а)
Красномовний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Мовна незграбність (9б)
Тактовний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Безтактний (9в)
Балакун	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Мовчазний (9г)
Невимушена поведінка	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Скутий (9д)
Рішучий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Нерішучий (8а)
Наполегливий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Поступливий (8б)
Стабільний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Імпульсивний (8в)
Цілеспрямований	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Розкиданий (8г)
Дисциплінований	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Неорганізований (8д)
Мужній	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Малодушний (8е)
Наполегливий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Розслаблений (8ж)
Енергійний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	В'ялий (8з)
Змістовна мова	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Мова малозмістовна (10а)
Мова виразна	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Мова бліда (10б)
Вміє логічно довести	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Нелогічний (10в)
Життєрадісний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Похмурий (7а)
Незворушний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Запальний (7б)
Спокійний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Тривожний (7в)
"Говтошкірий"	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Образливий (7с)
Вразливий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Байдужий (7д)
Швидко запам'ятовує	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Повільно запам'ятовує (4а)
Довго пам'ятає	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Швидко забуває (4б)
Точно пригадує	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Пригадує загальний зміст (4в)
Швидко пригадує	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Не вміє швидко пригадувати (4г)
Тямущий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Нетямущий (6а)
Вдумливий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Поверховий (6б)
Критичний розум	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Некритичний розум (6в)
Кмітливий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Тупий (6г)

Розсудливий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Легковажний (бд)
Гнучке мислення	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Інертне мислення (6є)
Принциповий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Безпринципний (33а)
Допитливий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Недопитливий (33б)
Активний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Пасивний (33в)
Оригінальний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Пересічний (33г)
Зосереджений	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Розсіяний (3а)
Уважний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Неуважний (3б)
Високий розподіл уваги	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Поганий розподіл уваги (3в)
Хороше переключення уваги	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Погане переключення уваги (3г)
Яскрава уява	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Бліда уява (5а)
Багата уява	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Бідна уява (5б)
Мрійливий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Практичний (5в)
Точний окомір	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Поганий окомір (1а)
Гострий зір	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Поганий зір (1б)
Гострий слух	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Поганий слух (1в)
Музичний слух	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Відсутність музичного слуху (1г)
Тонкий нюх	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Притуплений нюх (1д)
Тонкі смакові відчуття	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Притуплені смакові відчуття (1е)
Тонкі дотикові відчуття	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Низька дотикова чутливість
Працьовитий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Лінивий (11а)
Відповідальний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Безвідповідальний (11б)
Сумлінний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Недбалий (11в)
Миролобний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Агресивний (12а)
Злопам'ятний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Незлопам'ятний (12б)
Чуйний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Черствий, байдужий (12в)
Відкритий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Скритний (12г)
Правдивий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Брехун (12д)
Справедливий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Несправедливий (12е)
Шанобливий, скромний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Зарозумілий, пихатий (12ж)
Щирий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Лицемерний (12з)
Ввічливий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Брутальний (12и)
Соромливий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Розв'язний (12к)
Добрый	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Злий (12л)
Самовпевнений	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Непевнений (13а)
Скромний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Задавака (13б)
Колективіст	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Індивідуаліст (14)
Довірливий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Підозрілий (15)
Чесний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Нечесний (18а)
Самокритичний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Не терпить критики (16)
Суспільно активний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Байдужий до громадського життя (17)
Дбайливий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Марнотратний (18б)
Безкорисливий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Користолюбний (19а)

Щедрий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Скупий (19б)
Акуратний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Неохайний (20)
Вишуканий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Невибагливий (21а)
Модний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Байдужий до моди (21б)
Непитущий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	П'яниця (22)
Вірний у дружбі	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Непостійний у дружбі (23а)
Безкорисливий у дружбі	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Егоїстичний у дружбі (23б)
Оптиміст	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Песиміст (24)
Ініціативний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Інертний (25)
Прагне бути першим	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	До першості не прагне (27а)
Після невдач не падає духом	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Після невдач опускає руки (26)
Домінантний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Підпорядковується (27б)
Ризиковий	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Обережний (28)
Самостійний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Шукає опіку (29)
Педантично ставиться до встановлених правил	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Нехтує законами і правилами (30)
Нехтує своїм здоров'ям	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Підозріло зосереджений на своєму здоров'ї (31)
Незабобонний	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Забобонний
Швидкість роботи	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	—
Якість роботи	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	—
Надійність	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	—

Дана методика може використовуватися не лише для виявлення вимог професійної діяльності до особистісних властивостей і якостей працівника, а й для складання його психологічної характеристики (для відбору керівників, у ході атестації), у процесі добору психодіагностичних методик, для процедури профвідбору).

Наступні розділи присвячені описові конкретних професіограм, розглядуваних нами як один з важливих методичних засобів піднесення на значно вищий науковометодичний рівень практичної роботи з професійної консультації. Зокрема, подаються загальні характеристики п'яти типів професій, об'єднаних у групи згідно з профорієнтаційною класифікацією за Є.О.Клімовим. Крім того, з кожної класифікаційної групи описуються двітри професіограми, розроблені авторами посібника методом експериментального дослідження контрастних груп (досліджуваних з високими і низькими виробничими показниками), доповнених збором професіографічних матеріалів методом незалежних характеристик та аналізом літературних джерел.

РОЗДІЛ ІІІ. ПРОФЕСІЇ ТИПУ "ЛЮДИНА — ЛЮДИНА"

§ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТИПУ ПРОФЕСІЙ

У першому розділі вже зазначалося, що людина, люди, колективи, умови їх виховання і обслуговування, керівництва ними є головним предметом праці в групі професій типу "людина — людина".

Основною особливістю діяльності спеціаліста цього типу є взаємодія з людьми. Вміння спілкуватися, контактувати з навколишніми, добиватися взаєморозуміння у процесі виконання професійних функцій є найважливішою умовою високої ефективності діяльності працівників типу "людина — людина". Слабка сформованість комунікативних якостей виступає основним протипоказанням до вибору професій даного типу.

Група професій типу "людина — людина" включає велику кількість професій. Багато з них мають однакові цілі, завдання, одну і ту ж саму спрямованість діяльності, ставлять близькі за змістом вимоги до працівника і об'єднуються на цій основі у підгрупи.

У змісті діяльності спеціалістів підгрупи професій, які Є.О.Клімов визначив як "гностичні", переважає пізнавальна ("гностична") діяльність. Так, головна мета роботи слідчого — виявити, встановити події, мотиви вчинків людей тощо. Мета роботи журналіста — описати події, вчинки людей на підставі вивчення й узагальнення фактів, документальних чи літературних джерел, інтерв'ю.

У ряді професій гностична, пізнавальна діяльність тісно пов'язана з оперативновиконавчою (див. схему 1). У роботі даних спеціалістів паралельно постають два завдання: а) дослідження, вивчення умов, обставин; б) організація праці людей, вжиття заходів, спрямованих на виправлення недоліків (керівник підрозділу, майстер цеху, вчитель, лікар тощо).

"Гностикооперативні" професії, в свою чергу, поділяються на два види: керування людьми і обслуговування людей (див. схему 1). В управлінській діяльності головне завдання — "зрозуміти громадські цілі

і спрямувати зусилля на їх досягнення"*. В обслуговуючій — "зрозуміти і задовольнити потреби людини"**.

Управління людьми, у свою чергу, поділяється на дві підгрупи. В одній домінують завдання керівництва, організації дій колективу (керівник установи, закладу, майстер цеху, бригадир у колгоспі), в другій головну роль відіграють навчання, виховання (вчитель, вихователь дитячого садка, спортивний тренер, майстер профтехучилища). Завдання управління і виховання в роботі представників цих двох підгруп тісно переплітаються, однак, переважає одне з них (див. схему 1).

Схема 1

Де:

1. Оцінка стану соціальних об'єктів (інспектор, соціолог відділу НОП підприємства, слідчий, журналіст).
2. Керівництво людьми, організація їх спільних дій (бригадир колгоспу, майстер цеху, керівник підприємства).
3. Навчання, виховання (вчитель, майстер ПТУ, спортивний тренер, вихователь дошкільного закладу).
4. Довідкова, наукова, політична, консультаційно-юридична інформація (лектор, адвокат, консультант, працівник довідкового бюро).
5. Задоволення потреб людей засобами мистецтва (працівник клубу, театру, екскурсовод).
6. Медичне обслуговування (лікар, фельдшер, медсестра, санітарка).
7. Торгівля предметами народного вжитку, громадське харчування (продавець, офіціант, касир).
8. Соціально-побутове обслуговування (страховий агент, приймальник ремонтної майстерні, ательє, пральні, працівник готелю).

* Климов Е.А. Школа... а дальше? — Л.: Лениздат, 1971. — С.22.

** Там же.

Обслуговування, у свою чергу, поділяється на: а) професії інформаційного обслуговування, в завдання яких входить повідомлення довідкової, наукової, політичної, консультаційно-юридичної інформації (лектор, адвокат-консультант, працівник довідкового бюро), задоволення естетичних потреб людей засобами мистецтва (працівник клубу, диск-жокей, масовикорганізатор); професії матеріального обслуговування, до яких відносяться, крім торговельного обслуговування (продавець, офіціант, касир) і соціально-побутового обслуговування (страховий агент, приймальник ремонтної майстерні, ательє, пральні, працівник готелю), також медичне обслуговування (лікар, медсестра, санітарка).

Спеціалісти професій типу "людина — людина", з одного боку, користуються різними приладами, інструментами (апарати у контролера-касира, ваги у продавця продовольчих товарів, медична апаратура й інструментарій у лікаря, медсестри). З іншого, як знаряддя праці виступає рука і функціональні засоби організму (за Є.О.Клімовим)* — виразні засоби поведінки, мови, міміки тощо.

Характеризуючи умови праці працівників групи професій "людина — людина", слід виділити: а) мікрокліматичні, гігієнічні умови; б) соціальні умови.

Користуючись класифікацією умов праці, яку запропонував Є.О.Клімов, можна констатувати, що робота даної групи спеціалістів проходить у приміщенні з мікрокліматом, близьким до побутових норм. У складніших умовах працюють продавці: вони іноді зазнають впливу повітря високої та низької температури, протягів тощо. Коли йдеться про соціальні умови працівників групи професій "людина — людина", варто підкреслити те, що вони висувають підвищені вимоги до морального образу людини, її дисциплінованості, принциповості, відповідальності.

§ 2. ПРОФЕСІОГРАМА КОНТРОЛЕРАКАСИРА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПЕЦІАЛЬНОСТІ

Найбільш типовою для сфери матеріального обслуговування є професія продавця. Вона є масовою. Торговельні підприємства часто відчують дефіцит кадрів. Ця професія висуває складні вимоги до

* Клімов Е.А. Путь в профессию. — Л.: Лениздат, 1974 — С.28-32.

психофізіологічних особливостей працівника. Багатьом з цих вимог повинні відповідати й представники інших професій сфери матеріального обслуговування: офіціант, приймальник ремонтної майстерні, ательє, пральні та інші.

З появою самообслуговування з'явилась нова торговельна спеціальність — контролеракасир. Він виконує функції контролеракасира і продавця. В магазинах з традиційними методами обслуговування товари розміщені під склом, у вітринах і відгороджені від покупця прилавком. Купуючи товар, покупець просить продавця показати його, потім платить гроші в касу, видає чек продавцю і отримує товар. У магазинах самообслуговування купівля товару відбувається інакше. Покупець сам вибирає товари, розміщені на полицях, у холодильних секціях, а у вузлі розрахунку оплачує їх вартість. Цим досягається економія часу покупця і збільшення пропускну здатності магазинів.

Самообслуговування спростило процес купівлі. Завдяки новій формі торгівлі праця контролеракасира фізично стала легшою, проте зросло навантаження на його психіку. Контролеракасир обов'язково повинен перевірити кількість відібраних покупцем товарів, вартість кожного з них, підрахувати загальну вартість покупки, взяти гроші, видати здачу. Безперервні підрахунки, напружений самоконтроль за їх правильністю, практично неперервне спілкування з покупцями, гомін у магазині — все це потребує великих витрат енергії контролеракасира.

Завдяки самообслуговуванню питома вага часу спілкування контролеракасира з покупцями значно скоротилась. Проте в напружених умовах праці з частою зміною об'єктів обслуговування, що потребує високої активності, фізичної витривалості, швидкості розумових процесів, навіть короткочасне спілкування продавця з об'єктом обслуговування має свої труднощі і специфіку.

ПСИХОГРАМА КОНТРОЛЕРАКАСИРА — ПОЧАТКІВЦЯ

Як показано на графічному зображенні даної психограми (див. схему 2), у контролеракасира — початківця професійно значущі якості перебувають у зонах високого і середнього рівнів розвитку. Дана професійна діяльність потребує високого рівня розвитку таких властивостей, як інтерес до професії, дисциплінованість, ретельність, ввічливість, терплячість, уважність, чесність і правдивість, акуратність, переключення уваги, емоційна стабільність, точність та швидкість рухів рук і розумових операцій.

Психологічний профіль професії продавця (контролеракасира)

Психічна якість	Рівень розвитку				
	1	2	3	4	5
Інтерес до професії					0
Дисциплінованість, ретельність				0	
Ввічливість, терплячість, уважність				b	
Чесність, правдивість				b	
Комунікативні здібності			0		
Акуратність				0	
Точність і швидкість рухів рук				b	
Точність і швидкість операцій мислення				b	
Розподіл уваги			0		
Концентрація уваги			b		
Перенесення уваги				0	
Оперативна пам'ять			0		
Калькуляційні здібності				0	
Емоційна сталість				b	

Схема 2

Покажемо, як названі психічні якості проявляються у роботі контролеракасира.

Контролеркаси́р магазину самообслуговування у кілька разів частіше контактує з покупцями, ніж продавець звичайного магазину. Контролеркаси́р не має змоги відповідати на запитання покупців про наявність товарів, їх вагу, ціну. Цю інформацію покупець отримує самостійно або за допомогою продавцівконсультантів, які поповнюють запаси товарів на полицях. Таким чином, контакт з покупцем скорочений до мінімуму. Проте і за таких умов продавець повинен бути доброзичливим, люб'язним і уважним до покупців.

В силу характеру праці, що потребує постійної взаємодії продавця з покупцем, важливе значення мають також його витримка, емоційна стабільність. Продавець повинен знати і враховувати особливості

виявлення психіки покупців залежно від їх віку, стану здоров'я, рівня виховання. Розуміння причин неадекватної поведінки покупців сприяє формуванню в продавця витримки, допомагає йому правильно поводитися у конфліктних ситуаціях, стримувати роздратування, спалахи незадоволення, гніву.

У магазині самообслуговування контролеркасір входить до складу бригади і є матеріальновідповідальною особою. Він відповідає не тільки за гроші, а й за товари в торговому залі. В зв'язку з цим великі вимоги ставляться до таких його якостей, як чесність, правдивість у відношенні до колег та покупців.

Розпорядок роботи контролеракасіра часто змінюється і залежить від кількості покупців у магазині. Коли їх мало, контролеркасір займається підготовкою товарів до продажу, їх розміщенням, укладанням на полицях. У години великого напливу покупців він сидить за касою і працює в напруженому, швидкому темпі. В цей період роботи від контролеракасіра вимагаються швидкість і точність рухів рук, а також швидкість і точність розумових операцій. Люди чітко відрізняються за вказаними властивостями. Це пояснює той факт, що в одних касирів черги завжди короткі і швидко зменшуються, в інших — довгі і зменшуються повільно.

Швидкість і якість обслуговування покупців значною мірою залежить також від пам'яті контролеракасіра. В тому випадку, коли на товарі не вказана його ціна, контролеркасір пригадує її. Точність запам'ятовування і швидкість відтворення є необхідними якостями для оперативного обслуговування. Контролеркасіра необхідно мати добре розвинену довільну пам'ять, інакше він не зможе запам'ятати ціну, сорт, вагу й інші показники товарів. Певні вимоги ставляться і до короткочасної пам'яті контролеракасіра (запам'ятовування назви товару, який є у продажу в даний момент), й до довгочасної (запам'ятовування розцінок на всі товари, які є в продажу в даному магазині). Пам'ять контролеракасіра має бути оперативною: він повинен запам'ятовувати і враховувати всі зміни, які відбуваються протягом дня в розміщенні товарів, формі упаковки, зміні цін у зв'язку зі зміною ваги розфасовки продукції тощо.

Професійно важливим для роботи контролеракасіра є також добре розвинутий розподіл уваги. Його свідомість спрямована на паралельне виконання кількох операцій: оцінку кількості, сорту, вартості відібраних покупцем товарів, стеження за своїми діями за касовим

апаратом, спостереження за потоком покупців, спілкування з кожним з них, оцінку обстановки в торговельному приміщенні та інше.

Поряд з розподілом уваги в роботі контролеракасира необхідне стійке її зосередження під час підрахунку загальної вартості куплених товарів одним покупцем (під час роботи з ним), а також у процесі підрахунку суми виручки за зміну.

Робота з об'єктами обслуговування, які постійно змінюються і чергуються, ставить особливі вимоги і до переключення уваги контролеракасира. Труднощі у переключенні уваги продавця при переході від одного покупця до іншого призводять до помилок, у результаті яких суми, які були нараховані попередньому покупцю, мимовільно можуть нарахуватися наступному.

Важливе значення для праці контролеракасира має його мова, швидкість реакцій, координація рухів тощо. Діяльність представника цієї професії висуває також певні вимоги до стану здоров'я, фізичних даних. Безумовно, він повинен володіти і багажем спеціальних знань. Високий розвиток усього комплексу вказаних якостей є необхідною умовою ефективної роботи контролеракасира.

§ 3. ПРОФЕСІОГРАМА МЕДСЕСТРИ ШИРОКОГО ПРОФІЛЮ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПЕЦІАЛЬНОСТІ

Медичну сестру з середньою загальною освітою готують для роботи у міських і сільських медичних установах як спеціаліста з догляду за хворими, виконання медичних процедур і керівництва роботою палатних молодших медичних сестер (санітарок).

Після закінчення середнього медичного закладу медсестра повинна знати основні симптоми різних захворювань людини, прийоми і правила загального і диференційованого догляду за хворим, його лікування; показання і протипоказання до застосування і дозування лікарських препаратів; методи диспансерного обслуговування населення, санітарноосвітньої роботи серед хворих і населення та навчання їх правил індивідуальної профілактики; туберкулінодіагностику, методи проведення профілактичних щеплень тощо.

Медсестра широкого профілю повинна вміти робити підшкірні, внутрішньом'язові і внутрішньовенні ін'єкції, зондувати і промивати шлунок, вимірювати артеріальний тиск, накладати кровоспинні джгути, проводити штучне дихання, подавати першу допомогу при травмах, отруєннях, обмороженнях, опіках і т.ін., брати функціональні проби, робити катетеризацію сечового міхура м'яким гумовим катетером, промивати сечовий міхур, накладати бинтові, косиначні, шинні та інші пов'язки, готувати матеріал для накладання гіпсових пов'язок, вести в разі необхідності інгаляційний наркоз (під наглядом лікаря), перевіряти підготовку хворого до наркозу, операції тощо.

Завдяки широкому діапазону знань і вмінь, набутих у процесі навчання в медучилищі, його випускники можуть виконувати широке коло обов'язків та успішно працювати як палатні медичні сестри в стаціонарних лікувальних закладах, медсестри швидкої допомоги, дільничні сестри поліклініки, цехові медичні сестри у медикосанітарних частинах заводів та фабрик, медичні сестри диспансера тощо.

Палатна медична сестра підпорядковується старшій медсестрі та палатному лікарю. Їй підпорядковуються санітарки.

Палатна медична сестра виконує призначення лікаря та самостійно деякі процедури (ін'єкції, банки, гірчичники, клізми і т.ін.), для складних процедур готує інструменти та хворого, допомагає лікарю під час їх виконання.

До обов'язків палатної сестри входять догляд за хворими, перевірка якості їжі, спостереження за санітарним станом палати, виконанням режиму хворого, режиму відвідувань хворих тощо. Обов'язком палатної сестри є також спостереження за хворими, їх настроями, за ходом розвитку хвороби, дією ліків, доповіді лікарю про результати цих спостережень. Спостереження за хворими необхідні також для своєчасного подання хворому першої допомоги.

Обов'язки **дільничної сестри** поліклініки відрізняються рядом особливостей, обумовлених характером поліклінічної роботи. Від лікаря на прийомі вимагається швидкість орієнтації, чіткість і організованість, оскільки він повинен прийняти 45 чоловік на годину, визначити характер їх захворювань, призначити лікування чи обстеження, провести бесіду відносно рекомендованого режиму,

відповісти на запитання хворих, порадитися з фахівцями, вирішити питання про працездатність хворих і записати всі ці відомості в амбулаторні карти. Дільнична медсестра активно допомагає лікарю на прийомі, вивільняючи його від нескладних обов'язків, щоб він міг зосередити свою увагу на хворому. Їй необхідно організувати і регулювати прийом хворих, забезпечувати роботу лікаря необхідним матеріалом, писати рецепти, направлення на обстеження, робити виписки з амбулаторних карт тощо.

Як унаочнює психологічний профіль (див. схему 3), у медсестрипочатківця професійно важливі якості перебувають у зонах дуже високого, рідше — середнього рівня розвитку.

Психологічний профіль професії медичної сестри

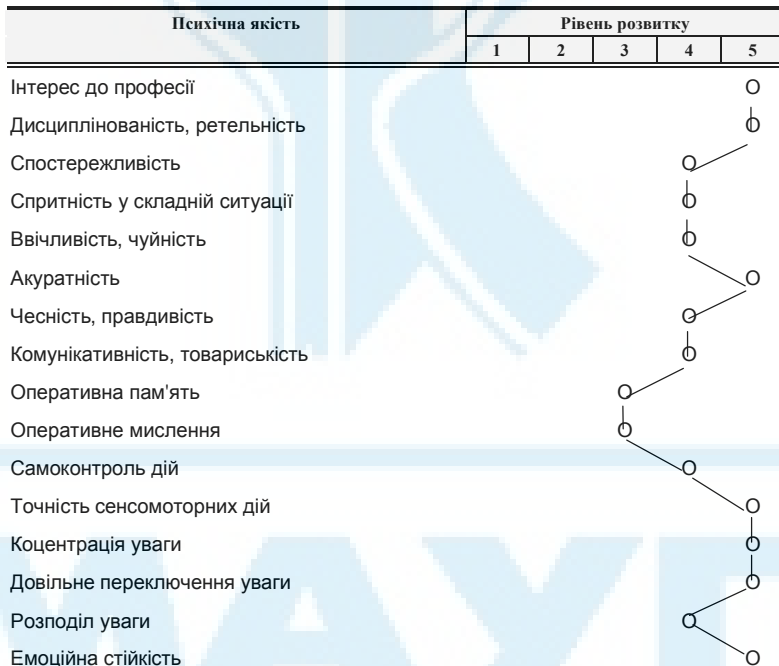

Схема 3

Для ефективного виконання професійних функцій медсестра, крім поглиблених спеціальних знань, повинна володіти рядом спеціальних психологічних якостей. Високі вимоги ставляться насамперед до моральних якостей її особистості. Медсестра несе моральну відповідальність перед хворим та його близькими. Усвідомлення свого великого людського обов'язку перед людиною, яка страждає від хвороби, формує такі якості, як уважність, чуйність, приязність, терплячість та співчуття. Діяльність медсестри вимагає від неї володіння комунікативними якостями, які забезпечують ефективну взаємодію з хворими.

Висока відповідальність за найцінніше — здоров'я людини сприяє формуванню чесності, правдивості, дисциплінованості, ретельності, обумовлює розвиток акуратності, самоконтролю дій (при роздаванні медикаментів, виконанні процедур, виписуванні рецептів тощо).

Професія медсестри передбачає високий рівень розвитку зорових, слухових і тактильних відчуттів. Останні важливі при визначенні температури, знаходженні вені і т.ін. На базі цих відчуттів значною мірою формується спостережливість, необхідна для успішної роботи.

Професія ставить високі вимоги не тільки до психосенсорної, а й до інтелектуальної сфери діяльності медсестри. Особливого значення набуває концентрація уваги, потрібна їй і під час спостереження за хворими, і в процесі здійснення маніпуляцій, і в ході роздавання медикаментів, оформлення рецептів. Важливу роль у діяльності медсестри відіграє також переключення уваги, що допомагає їй успішно діяти в умовах частоті зміни об'єктів, операцій з ними. При спостереженні за тяжко хворими медсестрі необхідно мати добре розвинений розподіл уваги.

Різнопланова діяльність медсестри вимагає активного мислення під час розв'язання різноманітних завдань. Часто вона працює в екстремальних умовах, коли потрібно швидко прийняти оптимальне рішення й адекватно діяти відповідно до конкретної ситуації. Тут потрібні кмітливість, винахідливість, самовладання, хороша оперативна пам'ять.

Робота медсестри ставить також високі вимоги до сенсомоторики. Її рухи повинні бути точними, швидкими, спритними (у процесі здійснення ін'єкцій та інших маніпуляцій).

Психологічними протипоказаннями для оволодіння даною професією є прагнення до збереження власного спокою, байдужість, неуважність, безвідповідальність, а також низький рівень

сформованості інших професійно вагомих якостей, названих в описаній вище психограмі медсестри.

Нагадаємо, що вимоги, які ставить професія медсестри до психічних якостей спеціаліста, є професійно важливими й для інших медичних спеціальностей середньої ланки: фельдшера, фармацевта, лаборанта.

§ 4. ПРОФЕСІОГРАМА ВИХОВАТЕЛЯ ДИТЯЧОГО САДКА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЇ

Поряд з високими моральними якостями, глибокими знаннями методики навчально-виховної роботи і психологічних особливостей дітей дошкільного віку вихователь повинен мати комплекс професійно важливих психологічних якостей, які визначають його педагогічну майстерність. Ці вимоги диктує специфіка діяльності вихователя і об'єкта його діяльності — особистості дошкільника.

У діяльності вихователя виділяють такі основні функції: виховна, освітня, охорона та зміцнення здоров'я.

Виховна функція втілюється в діяльності, що ставить за мету формування гармонійно розвиненої особистості в процесі морального, трудового, розумового, естетичного і фізичного виховання дитини. Вихователь ознайомлює дітей з проявами високої моралі та відповідальності людини, формує в них почуття патріотизму, співробітництва, працьовитості, вчить їх правильно поводитися і спілкуватися з однолітками і дорослими.

Освітня функція виявляється у процесі збагачення дитини певними знаннями, вміннями та навичками не тільки в ігровій діяльності, яка переважає в дошкільному віці, а й у спеціально організованій навчальній, а також побутовій і трудовій діяльності. Вихователі вчать дітей розбиратися в кількісних співвідношеннях речей, ознайомлюють їх з ознаками речей, звуковими особливостями мови, прийомами розв'язання арифметичних задач тощо. Від того, як вихователь навчить дітей логічно мислити, чітко і ясно висловлювати думки, розчленяти слова на склади і виділяти в них звуки, рахувати, розрізняти величину і форму предметів і т. ін., залежить ступінь їх готовності до навчання у школі, успішність включення у навчальний процес.

Крім різнобічних спеціальних знань і знань методики навчально-виховної роботи з дітьми, вихователь має володіти і спеціальними вміннями і навичками. Він повинен вміти малювати, майструвати, робити прості іграшки з паперу, картону, пластиліну, виготовляти нескладні посібники для занять. Вихователю потрібно знати багато віршів, казок, бути достатньо ерудованим, щоб відповідати на невичерпні запитання своїх вихованців. Щоб успішно працювати з дітьми, він мусить володіти музичною грамотою, вивчити сольфеджіо, ритміку, вміти співати, танцювати.

Специфічною і важливою функцією вихователя дошкільного закладу є охорона і зміцнення здоров'я дітей. Враховуючи слабку опірність організму дитини до хвороб, вихователь повинен створити умови для фізичного розвитку дітей, вживати заходів щодо їх загартовування, зміцнення здоров'я. Для цього він повинен добре знати анатомію дитячого організму, засоби загартовування і фізичного розвитку дитини, реалізовувати останні у дошкільному закладі та проводити відповідну роботу серед батьків, які часто погано підготовлені з цього важливого напрямку виховання.

У завдання вихователя входить також формування в дітей культурно-гігієнічних навичок, зокрема, звички вмиватися і мити руки перед їжею, охайно одягатися, акуратно їсти, прибирати постіль.

Графічне зображення психологічного профілю вихователя дитячого садка (див. схему 4) унаочнює, що його педагогічна діяльність визначається передусім високими моральними якостями, відповідальністю за долю дітей, їх виховання, навчання і розвиток.

Любов до дітей, яка включає в себе чуйне, доброзичливе і терпляче ставлення до них, має бути притаманна педагогу, який працює з різними віковими контингентами дітей, але особливо високого розвитку вона повинна досягати у вихователя дошкільного закладу. Дошкільнята через свою непристосованість до життя і звичку до постійної опіки батьків та інших членів сім'ї просто не можуть перебувати у дитячому садку, якщо не відчують доброзичливого, чуйного і ласкавого ставлення вихователя.

Високої педагогічної майстерності досягають лише вихователі, в яких чуйне, доброзичливе ставлення до дітей поєднується з умінням справляти вольовий тиск на них, виявляти вимогливість, а іноді й суворість. Якщо у вихователя, загалом м'якої, доброї людини, слабо

розвинуті вольові якості, він не може добиватися хорошої дисципліни дітей під час навчальних занять, ігор та інших навчально-виховних заходів. Доброта, чуйність у поєднанні з добре розвину- тими вольовими якостями є необхідною умовою роботи вихователя дошкільного закладу.

Психологічний профіль професії вихователя дитячого садка

Психічна якість	Рівень розвитку				
	1	2	3	4	5
Інтерес до професії					○
Гуманістична спрямованість					○
Освіченість, ерудованість				○	○
Дисциплінованість, вимогливість до себе				○	○
Справедливість, принциповість у ставленні до своїх обов'язків					○
Чуйність, терплячість, доброзичливість до дітей					○
Здатність розуміти й передбачати вчинки дітей				○	○
Здатність правильно реагувати на вчинки дітей				○	○
Педагогічний такт, здатність підтримувати добрі стосунки з дітьми					○
Вольові якості у вимогах до дітей					○
Емоційна сталість				○	○
Здатність доступно, логічно й емоційно викладати думки				○	○
Комунікативні якості					○
Організаторські здібності					○
Концентрація уваги					○
Довільне перенесення уваги				○	○
Розподіл уваги					○
Оперативна пам'ять					○
Наочнообразна пам'ять				○	○
Оперативне мислення				○	○

Схема 4

Вимогливість до дітей, вольовий вплив на них ефективні лише у випадку, якщо педагог сам є людиною дисциплінованою і ставить до себе високі вимоги. Як ні в якому іншому віці, дошкільнята живуть, наслідуючи поведінку дорослих. Для них поведінка вихователя — еталон, якого вони хочуть досягти, тому будьякі прояви неохайності, недисциплінованості вихователя не залишаються непоміченими, більше того, вони переносяться на поведінку вихованців.

Слабко сформовані в дітей дошкільного віку вольова регуляція поведінки, емоційна та інтелектуальна сфери стають причиною найнесподіваніших вчинків, конфліктних ситуацій. Тут від вихователя вимагається терплячість, глибоке розуміння вікових й індивідуальних особливостей психіки кожної дитини, адже правильне рішення потрібно прийняти у кожному конкретному випадку.

Знання індивідуальних особливостей психіки кожної дитини в групі, вміння зрозуміти мотиви її різноманітних дій допомагають вихователю не тільки в даній ситуації обирати правильну тактику поведінки, а й прогнозувати дальший розвиток цієї ситуації, передбачати наступні вчинки вихованця. В разі виникнення конфлікту між дітьми вихователю необхідно швидко зорієнтуватися в обставинах, чітко їх проаналізувати та швидко прийняти рішення. Авторитет вихователя великою мірою залежить від його вміння дати справедливий оцінку кожному вчинку дитини. Діти дуже чутливі до цієї якості педагога і не вибачають йому найменших проявів несправедливості в оцінках їх знань і поведінки. Розуміння мотивів вчинків кожної дитини, прогнозування її поведінки допомагає і в організації навчання, ігор. У психограмі вихователя вказані якості оцінені балом "4".

Педагогічна діяльність ставить високі вимоги до емоційної сфери вихователя. Дітям дошкільного віку особливо необхідно, щоб у їх вихователя будьяке почуття — радості, подиву, незадоволення та ін. проявлялося дуже яскраво. Висока експресивність, емоційна виразність вихователя викликають відповідні почуття дитини, сприяють народженню співпереживання. З вихователем, який не вмie проявляти свої почуття, дитині сумно, нецікаво. З іншого боку, вихователь має бути емоційно стійкою особистістю, стримувати спалахи роздратованості і гніву. Постійні нотації педагога дають негативний ефект: діти звикають до них, перестають на них реагувати,

часто намагаються дошкулити вихователю, спеціально здійснюючи "недозволені" вчинки.

Більшість з названих вище професійно важливих для вихователя якостей — справедливість, принциповість, доброзичливість, чуйність, терплячість, уміння розуміти вчинки дітей та передбачати їх поведінку, здатність стримувати роздратування та ін. — фундамент для вельми складного психологічного утворення, необхідного кожному педагогу, зокрема вихователю дошкільного закладу. Це утворення називають педагогічним тактом. Педагогічний такт необхідний вихователю для успішного виконання виховних і освітніх функцій, досягнення повного взаєморозуміння з батьками вихованців і колегами.

Педагогічна діяльність не може здійснюватися без високого рівня розвитку у педагога комунікативних та організаторських нахилів. Адже виконання будьякого педагогічного завдання вимагає активного спілкування вихователя з дітьми, вміння їх організовувати.

Високі вимоги ставить педагогічна діяльність і до мови вихователя. У дошкільному дитинстві у спілкуванні дорослих з дитиною, її вихованні значну роль відіграють словесні методи (пояснення, оповіді, вказівки, інструкції тощо). Тому вихователь повинен вміти логічно, грамотно, чітко формулювати свої думки у доступній для дітей даного віку формі. Особливе значення має емоційне забарвлення мови вихователя, її виразність. Такі вимоги до мови вихователя пояснюються не лише тим, що вона є формою вираження його думок, а й тим, що вона — еталон, взірць для наслідування, отже, важливий фактор розвитку мови дошкільнят.

Специфічні вимоги ставляться до уваги вихователя дитячого садка. Він повинен уміти у потрібний момент зосередитися на об'єкті або процесі діяльності. Стійка і глибока концентрація уваги допомагає вихователю виконувати ту чи іншу роботу якісно і в коротші строки.

Під час проведення навчальних занять, рухливих ігор, інших заходів навчального та виховного характеру вихователь мусить швидко і легко переключати свою увагу з одного об'єкта на інший, з одного виду діяльності на інший, з однієї форми роботи на іншу. Встановлено, що у вихователів, увага яких здатна часто, легко і швидко переключатися, значно чіткіше, організованіше, жвавіше та

цікавіше проходять рухливі ігри та інші види динамічних робіт, ніж у вихователів, які не мають такої здатності.

В процесі виконання навчальних та виховних функцій вихователь часто спрямовує свою свідомість не на один, а одночасно на кілька об'єктів, видів діяльності. Тому йому необхідний значний об'єм уваги та широкий її розподіл (бал "4").

На успішність роботи вихователя дитячого садка впливають і особливості його пам'яті. Він повинен мати добре розвинуте довільне запам'ятовування, щоб запам'ятати велику кількість казок, оповідань, загадок, пісень, різноманітну інформацію про явища природи, життя тваринного світу, звичаї різних народів нашої та інших країн. Пам'ять вихователя має бути оперативною, щоб швидко і своєчасно актуалізувати потрібні знання.

У роботі з дошкільнятами допомагає і добре розвинута короточасна наочнообразна пам'ять вихователя. Динамічний характер занять, ігор з вихованцями часто ставить його перед необхідністю швидко запам'ятати будьяку наочнообразну інформацію при короточасному її сприйманні і тут же відтворити її, продемонструвавши дітям.

Як бачимо, педагогічна діяльність ставить високі вимоги до комплексу психологічних якостей вихователя дитячого садка. Врахування цих вимог у ході профорієнтаційної роботи з молоддю та виховної роботи зі студентами педагогічних закладів, безперечно, відіграє важливу роль в укомплектуванні дошкільних закладів морально вихованими, освіченими працівниками, професійно здатними за своїми психологічними якостями до діяльності вихователя.

РОЗДІЛ ІV. ПРОФЕСІЙ ТИПУ "ЛЮДИНА — ТЕХНІКА"

§ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТИПУ ПРОФЕСІЙ

До даної групи відносяться професії, пов'язані зі створенням, використанням, обслуговуванням різноманітних технічних устаткувань (машини, механізми, агрегати, технічні системи, транспортні засоби), які є основним предметом праці фахівця. Слово "техне" (techne) у перекладі з грецької означає вміння, майстерність. Сучасна техніка

— результат винаходу і технічної творчості багатьох поколінь людей — включає в себе як прості устаткування так і складні об'єкти. Прийнято розрізняти техніку промисловості, будівельну, авіації і космонавтики, транспорту, зв'язку, сільськогосподарську. Виділяють також галузеву техніку автоматизації, кібернетики, електронну, вимірювальну, ядерну, пожежну, автотехніку, оргтехніку.

У зв'язку з науковотехнічним прогресом, комплексною механізацією і автоматизацією виробничих процесів, впровадженням сучасної технології значно зростає питома вага інтелектуального навантаження під час виконання різних виробничих операцій, що створює умови для докорінної зміни характеру і змісту праці фахівців і ставить серйозні вимоги до рівня кваліфікації не лише інженернотехнічних працівників, а й до робітників різних галузей.

Сучасний робітник повинен добре знати виробництво, вміти обслуговувати складну техніку, контролювати технологічні процеси, роботу обладнання. Усе це сприяє розвитку творчого характеру праці. Дані досліджень свідчать, що розумова праця, наприклад, у сталевара електродопечі становить 70% робочого часу, у слюсаря контрольновимірювальних приладів і електромонтерів — 70-90%, у наладчика автоматичних ліній — 95%. Оперування виробничотехнічним матеріалом надає мисленню фахівців групи "людина — техніка" специфічні спрямування і характер, формує в них так зване технічне мислення.

Основні характеристики технічного мислення — чіткість і точність розумових операцій, спрямованість на точні розрахунки, практичність, гнучкість і нешаблонність (Н.Д.Левітов). Однією з важливих якостей такого мислення є його оперативність, тобто здатність вирішувати виробничотехнічні завдання в ліміті часу, "незаплановані" задачі, які виникають у ході діяльності; вміння використовувати знання у конкретній ситуації і знаходити оптимальні рішення (Т.В.Кудрявцев). Саме такі вимоги ставляться до психологічної структури особистості льотчиків, водіїв, операторів, наладчиків автоматизованих устаткувань тощо.

До структури технічного мислення входить і образний компонент інтелектуальної діяльності, певний розвиток якого дає змогу спеціалісту переводити умовні позначення креслень, схем у наочноконкретні образи і оперувати ними.

Поряд з цим професії типу "людина — техніка" ставлять високі вимоги до зорового, слухового, вібраційного сприймання спеціаліста.

Кваліфікованих фахівців групи "людина — техніка" відрізняє постійна технічна спостережливність, підвищений інтерес до техніки, творче мислення.

Однак ступінь прояву творчого елемента у професіях даної групи не однаковий, що й було покладено Є.О.Клімовим в основу внутрішнього поділу професій "людина — техніка". Частину груп складають професії, в яких представлена не "чиста" творчість (створення чогось зовсім нового), а відтворення конкретних образів, дій у малозмінюваних (збиральник на поточній лінії, верстатник серійного виробництва) або значно змінюваних (слюсарремонтник, закрійник, кухар) умовах, робота за відомими загальними правилами з урахуванням обставин (водій міського транспорту, хімікапаратник та інші).

В окрему групу виділено гностичні (діагностичні) професії, основний зміст яких полягає в оцінці якості об'єкта, розпізнаванні сигналів (дегустатор, бракери) або в оцінці складних систем на основі розумового комбінування (технічний інспектор, настроювач складної радіоапаратури, робітники різних випробувальних стендів). Таким чином, залежно від конкретних цілей праці Є.О.Клімов пропонує виділити у даній групі такі підгрупи: 1) спеціальності, пов'язані з обробкою, впорядкуванням матеріалів; 2) спеціальності, пов'язані з ремонтом, збором, регулюванням техніки; 3) спеціальності, пов'язані з підйомнотранспортними операціями.

§ 2. ПРОФЕСІОГРАМА НАЛАДЧИКА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТИПУ ПРОФЕСІЙ

Однією з перспективних масових професій у ремонтноналагоджувальній підгрупі є професія наладчика. Зміст його праці включає настройку, наладку, підналадку, контроль за роботою машин, механізмів, складання різних програм наладки тощо. Ця професія ніби об'єднує в собі дві спеціальності — майстра з технічної діагностики і слюсаря з ремонту обладнання. Таке обумовлює важливі завдання наладчика: виявлення причин неполадок і визначення заходів щодо їх усунення.

Найбільш кваліфікованими вважаються наладчики верстатівавтоматів і автоматичних ліній. Чим більше автоматизований виробничий процес, тим трудомісткіша і складніша діяльність наладчиків. Фахівцю доводиться уявляти складну взаємодію механізмів, різноманітних пристроїв і систем машин у цілому, подумки простежувати нормальний хід

технологічного процесу, встановлюючи можливі випадки відхилення від нього. При здійсненні функцій контролю, регулювання, спостереження робітнику потрібно визначати функціональну залежність між процесами, які відбуваються у полі його зору, і тими, що перебувають поза ним.

Для якісного виконання ремонтноналагодочних робіт фахівець повинен досконало володіти відповідними практичними навичками, починаючи з орієнтування у технічній документації і закінчуючи виконанням певних ручних операцій.

Як унаочнює психологічний профіль (див. схему 5), професія налагодчика автоматичної системи ставить високі вимоги до розумових процесів спеціаліста, які нерідко зливаються зі спостереженням за роботою механізмів і з практичною їх наладкою.

Психологічний профіль професії налагодчика автоматичної системи

Психічна якість	Рівень розвитку				
	1	2	3	4	5
Просторові уявлення					○
Наочнообразна пам'ять					○
Оперативна пам'ять					○
Точність рухів					○
Координація рухів					○
Концентрація уваги					○
Перенесення уваги					○
Розподіл уваги					○
Кмітливість (технічна)					○
Наполегливість					○
Відповідальність					○
Акуратність					○
Витривалість					○
Врівноваженість					○
Інтерес до професії					○

Схема 5

Від рівня розумової діяльності, вміння вирішувати практич ні завдання залежить продуктивність і якість праці наладчика. Психологи відмічають, що основними типами розумової діяльності у його роботі є: планування і організація умов діяльності, контроль за нею, регулювання безперебійного робочого процесу, усунення неполадок. Таким чином, наладчик має справу із завданнями двох категорій: 1) діагностичними, в яких з кількох можливих причин відхиленя від норми вибирається одна, що відповідає даному сполученню ознак, і 2) прогностичними, в процесі розв'язання яких визначаються можливі наслідки вибору того чи іншого плану дій з наладки. Різні види неполадок трапляються з різною імовірністю — деякі часто, інші рідко. Досвід роботи допомагає наладчику тільки в знаходженні несправностей, які трапляються часто. Однак бувають і такі, з якими наладчик стикається тільки кілька разів у житті. Саме такі неполадки і є екзаменом на його кмітливість і творчий підхід до справи.

Оскільки заздалегідь можна визначити тільки імовірну причину неполадок, то в процесі роботи може виявитися, що прийнята послідовність дій не є оптимальною. Це потребує своєчасно змінити план, перейти від одного варіанта розв'язання задачі до іншого, тобто потребує певної гнучкості і сміливості думки фахівця.

Практичне мислення наладчиків включає такий важливий компонент інтелектуальної діяльності, як просторові уявлення. Добре знати пристрої і правила експлуатації, розуміти взаємодію механізмів автоматичної лінії, вміти подумки перенести принципову схему на пристрої неможливо без добре розвинених просторових уявлень. Наші дослідження підтвердили чітку залежність успішної виробничої діяльності молодих наладчиків від рівня розвитку їх просторових уявлень.

Практичне мислення наладчика спирається також на інформацію, яка зберігається в його пам'яті. Верстатаавтомати звичайно обладнані електричною, гідравлічною і пневматичною апаратурою, роботу якої важче зрозуміти і запам'ятати, ніж механічну схему. Утримання у пам'яті складної системи верстатаавтомата або цілої автоматичної лінії можливе тільки за умови чіткого розуміння принципів роботи кожного вузла та їх взаємозв'язку. Таким чином, наочнообразна і оперативна пам'ять є провідними компонентами діяльності наладчиків.

На всіх етапах роботи наладчика певні вимоги ставляться до рівня розвитку всіх видів уваги.

Оскільки наладка здійснюється вручну, фахівець повинен мати високу точність і координацію рухів, що допомагає йому працювати, коли виникає необхідність проникнути у малодоступні місця устаткування і виконувати дії у незручній позі, додержуючись певної обережності, щоб уникнути травми. Великої точності рухів потребує установка і регулювання ріжучого інструменту.

Неабияке значення для праці наладчика мають особливості його характеру, особистісні якості. Наприклад, недбайливість, поспішність, метушливість є протипоказаннями для успішного виконання робочих завдань.

Верстатив автомати — дуже точні механізми, які потребують певної охайності щодо їх наладки і обслуговування, тому охайність і відповідальність входять у комплекс професійно важливих якостей фахівця. Висококваліфікований наладчик віддає перевагу перевірці всього верстата, проведенню комплексу профілактичних заходів, аби забезпечити його безперерйну роботу протягом усього робочого часу. Необхідність діяти швидко, не допускаючи простоїв верстатів, викликає додаткове навантаження на нервову систему наладчика і потребує від нього врівноваженості і здатності зберігати спокій і вміння швидко розв'язувати задачі у дуже напруженій обстановці. Особливо це виявляється, якщо з ладу виходять одночасно кілька верстатів, і люди ставлять суворі вимоги до наладчика. Незважаючи на це, наладчик повинен сконцентрувати всю свою увагу на одному з об'єктів, відшукати і усунути неполадки, виявляючи наполегливість і творчу вигадку. Крім того, він повинен абстрагуватися не тільки від проявів негативізму з боку працюючих, а й від таких неприємних речей, як шум, вібрація, запахи тощо.

Отже, робота наладчика — дуже відповідальна і напружена, потребує постійного подолання зовнішніх і внутрішніх труднощів, урахування постійно змінних умов, зосередження, вміння налагоджувати правильні взаємини з людьми. А ще вона вимагає від робітника хорошої загальної і спеціальної підготовки, технічної кмітливості, навичок ручної роботи, спритності та витривалості.

Професійно значущою є здатність з інтересом вбирати нову інформацію щодо роботи машин, механізмів, іншого технічно го об-

ладнання. Поряд з цим професія наладчика дає необмежені можливості задоволення пізнавальних інтересів, удосконалення як своїх навичок, так і виробничих процесів.

Таким чином, у психологічному профілі наладчика найбільш прогностичними з точки зору виробничої успішності є невербальний інтелект, просторові уявлення, наочнообразна і оперативна пам'ять, точність і координація рухів, відповідні особистісні якості. Дослідженням встановлено, що вказані вище якості мають диференційну силу, отже, низький рівень їх розвитку у допрофесійний період можна розглядати як перешкоду для досягнення успіху у даному виді діяльності.

§ 3. ПРОФЕСІОГРАМА ВОДІЯ (НА МАТЕРІАЛІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАЦІ ВОДІЯ МІСЬКОГО ТРАНСПОРТУ)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТИПУ ПРОФЕСІЙ

Водій транспортного засобу — одна з численних професій, попит на яку постійно зростає.

Значення і роль міського транспорту важко переоцінити. Від налагодження і чіткого функціонування різних його видів залежить чіткий ритм роботи багатьох галузей народного господарства, моральне самопочуття мешканців міста.

Міський транспорт до середини минулого століття був в основному кінний: карети, диліжанси, омнібуси, фіакри. Пізніше почали будувати залізничні дороги з кінською тягою — конки. Згодом англійський винахідник Джон О'Трам вперше застосував рельсовий шлях для руху вагонів з використанням парової тяги. Дорогу, побудовану у Лондоні, назвали трамвай (дорога Трама).

Перший електричний трамвай також побудували в Англії у 1842 році. А в Росії перший електричний трамвай був запущений у Києві в 1892 р. на колії, яка простягалася на 1,6 км.

До електричного наземного транспорту відноситься також тролейбус, який має більшу маневреність, ніж трамвай.

Серед наземного транспорту важливе місце посідає автомобільний. Прообрази автобусів з'явилися півтора століття тому на шляхах Англії. Це були багатомісні пасажирські автомобілі гро-

мадського використання з паровою тягою. З появою двигуна внутрішнього згоряння, автобуси вдосконалилися, підвищилася їх комфортабельність. Більша швидкість і маневреність, ніж у електричного транспорту, складніший технічний устрій ставлять підвищені вимоги до водія автобуса, особливо в умовах великого міста з інтенсивним рухом.

Різноманітність міського транспорту вимагає й різних спеціальностей водіїв. Усі вони мають свої особливості. Але спільне, що їх об'єднує, — перевезення пасажирів — покладає на водіїв матеріальну, моральну та карну відповідальність. Тому водій транспортного засобу повинен відмінно знати і розуміти правила дорожнього руху, безпомилково вміти використовувати їх на практиці. Правила дорожнього руху — це документ, який встановлює єдиний порядок дорожнього руху на всій території держави. Вони твердо й однозначно регламентують поведінку всіх учасників дорожнього руху. Статистика свідчить, що 80% транспортних пригод — результат відступу водіїв і пішоходів від норм, встановлених правилами.

Водій повинен не тільки дотримуватися правил дорожнього руху, а й досконало володіти прийомами керування транспортним засобом. Чим глибше він знає сутність явищ, які відбуваються при керуванні, тим скоріше стане кваліфікованим фахівцем.

Перед тим, як виїхати на лінію, водій має здійснити підготовчі роботи, зробити огляд транспортного засобу. Халатність чи неувважність, допущені при прийомі останнього, ускладнюють роботу на лінії і можуть спричинити аварію.

При керуванні пасажирським транспортом водій повинен дотримуватися розкладу, спостерігати за посадкою і висадкою пасажирів, об'являти зупинки, усувати прості неполадки і в разі необхідності вміти подати першу допомогу пасажирові.

Досвідчені водії добре знають особливості свого маршруту, плавно ведуть транспорт, забезпечують регулярність руху і безпечність пасажирів.

Жителі великого міста витрачають тільки на проїзд до місця роботи у середньому близько 1 години. Дослідження показали, що 10 хвилин пересування у переповненому транспорті знижують продуктивність праці на 4%. Отже, транспортна втома значно впливає на наш настрій, а значить, і на працездатність.

Складні умови діяльності водія ставлять високі вимоги до стану його здоров'я, особливо до зору, слуху, нервової системи. Водій по-

винен правильно розрізняти кольорові сигнали, швидко відновлювати зорову здатність після темряви і різкого освітлення.

Водій весь робочий час проводить у малорухомій позі, його м'язи навантажені нерівномірно, тому особам, які страждають захворюванням опорнорухового апарату та ревматичними захворюваннями, небажано обирати дану професію.

Медичними протипоказаннями є також захворювання, які супроводжуються непритомністю (епілепсія) і серцевосудинні захворювання.

В роботі водія міського транспорту переважає змінний графік, що ставить серйозні вимоги до адаптаційних властивостей організму: однаково добре працювати у будьякий час доби (незалежно від зміни) і вміти пристосовуватися до порушень ритму сну і неспання.

Але не тільки здоров'я визначає якість водіння. Як показують дослідження, найбільше гинуть внаслідок аварій молоді, здорові люди віком до 25 років. Розслідування причин автокатастроф встановлює, що приблизно у 7080% випадків вони відбуваються з вини людини, тобто пов'язані з так званим людським фактором.

ПСИХОГРАМА ПРОФЕСІЇ ВОДІЯ МІСЬКОГО ТРАНСПОРТУ

Процес управління транспортним засобом пов'язаний з вирішенням складних завдань, побудованих на інформаційному моделюванні. Отримуючи необхідну інформацію про дорожню обстановку, водій оцінює її, аналізує, моделює різні варіанти, приймає рішення, спираючись на які, діє. Від здатності водія швидко і точно сприймати та переробляти всю інформацію, своєчасно виконувати відповідні дії залежить забезпечення безпеки руху. Постійне спостереження і виконання одночасно чи послідовно як головних, так і другорядних операцій є основною характерною рисою водія.

Рух на шляхах постійно зростає. За цих умов в обстановці, яка постійно змінюється, водій є оператором складної системи механізмів. На 1 км шляху він виконує 4050 операцій, тобто при швидкості 60 км/год на одну операцію припадає трохи більше 1 секунди. Ці розрахунки унаочнюють, яке величезне навантаження на психіку доводиться витримувати водієві.

У процесі руху водію необхідно оцінювати значну частину простору, який знаходиться перед ним. Провідна роль при цьому належить зоровому сприйманню, яке дає 80% основної інформації про дорогу і положення автомобіля на ній, про швидкість, напрям руху і його зміни,

рухомі і нерухомі об'єкти тощо. Ці оцінки здійснюються з допомогою динамічного окоміру, який формується у процесі діяльності. Добре розвинений динамічний окомір допомагає водію вибрати правильну дистанцію й інтервал між машинами, відчувати габарити своєї машини у загальному потоці транспорту і при русі в обмеженому просторі (в'їзд у ворота, під'їзд до об'єкта та ін.).

Важливою професійною якістю водія є оцінка часу, тих чи інших його відрізків. Неточна оцінка часових відрізків призводить до помилкових дій під час виконання якогось маневру, наприклад, обгону. Недооцінка чи переоцінка швидкості іншого автомобіля, неправильний розрахунок часу, необхідного для обгону, можуть спричинити аварійну ситуацію.

Вміння оцінювати просторовочасові відношення об'єктів середовища руху тісно пов'язані з увагою водія. Увага забезпечує прийом і переробку інформації, допомагає правильно сприймати дорожнотранспортну обстановку і адекватно діяти. Такі характеристики уваги, як розподіл, переключення, об'єм відіграють провідну роль при керуванні транспортним засобом.

Розподіл і переключення уваги поряд із зоровими, слуховими і руховими компонентами діяльності водія формують його професійну уважність. Водій повинен спостерігати за дорогою, її розміткою, поворотами, перехрестями, спусками, підйомами, за дорожніми знаками і сигналами, постійно стежити за іншими транспортними засобами і пішоходами. Крім того, увагу водія притягують і об'єкти, які безпосередньо не пов'язані з водінням: будинки, споруди, елементи ландшафту, які знаходяться біля доріг. Однак це не пасивне споглядання, бо водій повинен в цей час управляти транспортним засобом: стежити за показаннями приладів, маніпулювати пристроями управління, прислуховуватися до роботи двигуна тощо. Таким чином, його увага несе велике навантаження і від ступеня її розвитку залежить якість водіння.

У професійній діяльності водія важливе значення має вміння певний час зосереджувати увагу на властивостях і параметрах об'єктів. Особливо необхідно підтримувати стійкість зосередження уваги при одноманітному характері руху на рівній автостраді. Дослідження показують, що при русі у потоці машин з великою швидкістю водій менше припускає помилок, бо не може дозволити собі розслабитися в цій обстановці, всі його аналізатори працюють з великим навантаженням. У дорожнотранспортні аварії водій переважно потрапляє, коли ясно, сухо, спокійно. Саме у цій сприятливій обстановці він

розслаблюється, втрачає здатність до безперервної оцінки ситуації. Тому добре розвинений рівень стійкості зосередження уваги сприяє підтриманню пильності водія під час монотонної роботи.

Важливе значення у діяльності водія має час його сенсоромоторної реакції, тобто часовий інтервал між моментом появи сигналу і початком реалізації відповідних дій. Чим менший час, який витрачається на відповідні дії подразника, тим більша швидкість реакції водія. Час реакції навіть в одного й того ж водія не залишається постійним, оскільки залежить від умов руху, суб'єктивного стану самого водія, багатьох інших факторів. Раптове виникнення небезпеки збільшує час реакції, особливо, коли темніє. В експертних висновках нормою вважається час реакції 0,8 сек.

Для управління транспортним засобом необхідні навички у вигляді складних комплексів реакцій: поєднання рухових дій із зоровими оцінками орієнтирів руху дорожньої обстановки.

У формуванні рухових навичок маніпулювання пристроями управління певну роль відіграє рівень розвитку точності і координатії рухів, що має особливе значення на стадії навчання.

До комплексу здібностей водія можна віднести здатність до запам'ятовування, збереження і відтворення різноманітної інформації. На стадії навчання і в подальшій самостійній роботі певну допомогу подає добре розвинена наочнообразна пам'ять, слабкий розвиток якої утруднює вивчення правил дорожнього руху, маршрутів, різних дорожніх знаків, інструкцій. Цей вид пам'яті тісно пов'язаний з оперативною пам'яттю, бо водій повинен швидко запам'ятати поточну інформацію, своєчасно і точно виконати необхідні дії, потім запам'ятати нову інформацію і скоординувати дії. Оперативна пам'ять і оперативне мислення допомагають йому прогнозувати, передбачати зміни у дорожнотранспортній обстановці, а значить, і допомагають запобігати аварійним ситуаціям.

Прогнозування дорожнотранспортної обстановки — складний процес, який продовжує формуватися у процесі діяльності. Водію мало одержати інформацію про рух, швидкість і напрямок автомобілів на дорогах, для нього важливо передбачати, які об'єкти і у яких випадках можуть становити небезпеку і як можна їй запобігти. Тому водій моделює обстановку, перебирає імовірні варіанти, складає нову модель єдиної загальної картини ситуації. Причому у небезпечних ситуаціях процес моделювання

здійснюється протягом секунд, навіть частини секунди. Відбір і синтезування відтвореної інформації поєднуються з даними, які зберігаються у пам'яті і доповнюються увагою.

У діяльності водія особливо значуща здатність ефективно діяти у напружених, критичних ситуаціях, коли нерідко є тільки єдиний вихід для запобігання дорожнотранспортній пригоді. Наскільки раціонально в небезпечній ситуації буде діяти водій, залежить від його стійкості до різних негативних факторів. Високий рівень вияву емоційної стійкості дає йому змогу діяти швидко, точно і правильно.

Успішність діяльності водія визначається сукупністю психофізіологічних і особистісних якостей, пов'язаних зі спрямованістю людини і її мотивацією. Дослідження показують, що водії, які тривалий час не мають аварій, характеризуються ві повідальністю і дисциплінованістю, точністю і охайністю, скромністю і самокритичністю. Незважаючи на те, що особистісні якості з віком, освітою, сімейним станом можуть змінюватися, побуває думка, що людина керує автомобілем так, як вона живе. Це підтверджують чеські дослідники, які встановили чітку закономірність між поведінкою людини у суспільстві і при керуванні автомобілем. Чим краще пристосована людина до життя в суспільстві, тим кращі її виробничі показники. І навпаки, тенденція до антисуспільної поведінки тягне за собою постійне порушення правил водіння і велику кількість аварій.

Співробітники дослідного інституту в Празі розробили і сформулювали перелік вимог, які ставляться до професії водія. Серед них такі особистісні характеристики: 1) спостережливість, рішучість, спритність; 2) врівноваженість, розсудливість; 3) емоційна зрілість, соціальна пристосованість; 4) сумлінне ставлення до роботи; 5) ініціативність, активність, енергійність; 6) відповідальність, господарність, охайність; 7) обережність, обачливість; 8) витривалість, дисциплінованість.

Таким чином, літературні дані і психодіагностичні дослідження допомогли скласти орієнтовну психограму професій, зв'язаних з керуванням транспортними засобами з метою профорієнтації (див. схему 6).

Психологічний профіль професії водія автотранспорту

Психічна якість	Рівень розвитку				
	1	2	3	4	5
Любов до професії					0
Концентрація уваги		0			
Розподіл уваги					0
Перенесення уваги				0	
Оперативна пам'ять				0	
Наочнообразна пам'ять				0	
Точність рухів				0	
Координація рухів				0	
Просторові уявлення		0			
Емоційна стійкість					0
Відповідальність				0	
Дисциплінованість					0

Схема 6

До психограми включені такі професійно важливі якості, як розподіл, переключення і зосередження уваги, наочнообразна та оперативна пам'ять, точність і координація рухів, просторові уявлення, невербальний інтелект. Динамічний окомір і прогнозування транспортної обстановки є складними утвореннями і формуються безпосередньо у практичній діяльності. Тому їх недоцільно включати в психограму для профконсультації учнів.

Подані у психограмі якості характерні для виконання різних видів діяльності, але певне їх сполучення і рівень розвитку специфічні саме для цих професій.

§ 4. ПРОФЕСІОГРАМА ТОКАРЯ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТИПУ ПРОФЕСІЙ

Сьогодні професія токаря по металу — одна з провідних на підприємствах машинобудівної і металообробної промисловості. Праця токаря використовується практично в усіх галузях

промисловості, сільського господарства, на транспорті, у сфері обслуговування. Звідси її велике народногосподарське значення як наскрізної висококваліфікованої робітничої професії. Серед усіх металообробних верстатів токарний парк складає 40%, бо саме такі деталі, як валики, втулки, гвинти і т.ін. є основними складовими будьякої машини.

Професія токаря — стародавня. Її аналоги зустрічалися ще до нашої ери. Протягом багатьох століть токар виточував деталі, тримаючи ріжучий інструмент у руках. Не дивно, що згодом така обробка перестала задовольняти попит техніки.

На початку ХУІІІ століття у токарній справі відбулися докорінні перетворення: був створений механічний пристрій для різця — супорт. Важливе значення в історії токарної справи мало вдосконалення приводів. Спочатку верстат приводився у рух мускульними зусиллями людини чи свійських тварин. Згодом на зміну їм прийшла парова машина. З появою електричного струму токарний верстат став таким, яким ми звикли його бачити.

Сучасна токарна справа розвивається у тісному зв'язку з науковотехнічним прогресом. З кожним роком впроваджуються у виробництво високоякісні різці з нових матеріалів і сплавів, удосконалюється їх конструкція і геометрія. Створюються нові автоматичні лінії, верстати з числовим і програмним управлінням (ЧПУ). Промислові роботи завершують комплексну автоматизацію, залишаючи людині функцію контролю й оперативного управління виробничим процесом.

ВИРОБНИЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЇ

Токар керує складним верстатом, виготовляє деталі для різних машин і приладів. Основний зміст його роботи — обробка металу різанням, тобто послідовне зняття з заготовки шару металу за допомогою ріжучого інструменту.

Залежно від операцій токар може працювати на різних верстатах і обточувати за допомогою різців на заготовці, що обертається, циліндричні, конічні і фасонні поверхні, розсвердлювати і розточувати отвори, щоб надати деталі необхідну форму. За назвами верстатів визначаються і токарні спеціальності: карусельник, револьверник, розточник, напівавтоматник. Кваліфікованих спеціалістів, які опанували всі види токарних робіт, називають токарямиуніверсалами. Робота токаряуніверсала пов'язана з виконанням різноманітних завдань: продумуванням плану дій, вибором

режиму різання і необхідного оснащення, виконання розрахунків тощо. Йому необхідно забезпечити високу точність виготовлення деталей при значній швидкості різання. Отже, токарь повинен розбиратися у кресленнях, технологічних картах, знати устрій, наладку і способи перевірки верстатів на точність, геометрію ріжучого інструменту, правила його заточування. Значну частину робочого часу займають контрольновимірвальні операції, завдяки яким токарь контролює хід виробничого процесу і якість продукції.

З кожним роком зростає складність обробки деталей, тому сучасний висококваліфікований верстатник мусить мати глибокі технічні знання, постійно вдосконалювати свою майстерність.

Праця токаря, як правило, не пов'язана зі значними енерговитратами. Основні несприятливі фактори у його роботі:

- а) шум, який виникає при обробці деталі (хоч сама професія не відноситься до так званих шумових); б) напруження уваги і зору (у зв'язку з високою швидкістю і точністю обробки);
- в) небезпека загального і зорового травматизму, пов'язана з механізмами, які рухаються, і утворенням металевої стружки; г) наявність охолоджувальної і мастильної рідини, які забруднюють шкіру рук і можуть стати причиною запальних захворювань.

Медичні протипоказання: хронічні захворювання опорнорухового апарату, варикозне розширення вен, ревматичні захворювання, хронічні екзemi, алергічні захворювання, бронхіальна астма, гіпертонічна хвороба, органічні захворювання центральної нервової системи, хронічне захворювання слуху, значне зниження гостроти зору, якщо воно не коригується окулярами.

ПСИХОГРАМА ПРОФЕСІЇ ТОКАРЯ

Високі кваліфікаційні вимоги до професії верстатника обумовлюють серйозну підготовку спеціалістів. Як свідчать результати дослідження, далеко не кожна людина в змозі досягти високого ступеня досконалості у даній професії і тривалий час працювати без шкоди для здоров'я. Тому, щоб стати майстром своєї справи, індивідуальнопсихологічні особливості токаря повинні відповідати вимогам цієї професії.

Вивчення індивідуальнопсихологічних особливостей учнівтокарів з високою виробничою успішністю, а також літературні дані дали змогу скласти узагальнену орієнтовну модель психограми верстатника.

Сенсомоторика. Як зазначалося вище, особливістю професії верстатника є необхідність постійного контролю за ходом виконання виробничих операцій. Незважаючи на це, токарю необхідна точність рухів, збереження їх напрямку без коливань, тремтіння і відхилень.

Точність, чіткість і стійкість рухів особливо важливі при виконанні за допомогою ручної подачі складних операцій, наприклад, таких, як фасонне обточування деталей. В основі цих здібностей лежить високий розвиток зорової і моторної координації, тобто координація "око-рука", координація обох рук, висока чутливість пальців рук. За допомогою зору контролюється весь процес обточування деталей, тому важливо мати бінокулярний зір з добре розвинутим окоміром, що допомагає токарю сприймати форму предмета, оцінювати чистоту деталі, що виточується.

Точність і координація рухів піддаються тренуванню, і залежно від характеру трудової діяльності поступово автоматизуються. Але під час профконсультації молоді треба мати на увазі, що дуже низький рівень розвитку цих якостей істотно впливає на подальше навчання цієї професії.

Увага. Необхідність тривалого оперування з об'єктами у вузькому робочому полі (250300 см), висока точність і швидкість вимагають від токаря високого ступеня розвитку зосередженості уваги. Причому концентрація уваги на одному об'єкті (креслення, схеми) змінюється концентрацією уваги на іншому об'єкті (заготовки, інструменти, деталі). Кваліфікований токар постійно спостерігає за показниками ноніуса, прислуховується до шумів верстата (щоб своєчасно усунути несправності), одночасно здійснюючи безпосередню виробничу операцію при значній швидкості різання. Тому, хоч можна констатувати, що основний вид уваги токаря — стійкість зосередження, дані наших досліджень свідчать про те, що переключення і розподіл уваги мусять мати рівень не нижче середнього.

Пам'ять. Певні види пам'яті потрібні у всіх професіях, хоч їх якісні прояви можуть варіюватися залежно від конкретного виду професійної діяльності. В основному професійна діяльність верстатника спирається на оперативну пам'ять. Креслення, заготовки, технологічні карти, показання вимірювальних приладів є активними джерелами інформації, і зберігання її в пам'яті є основою роботи верстатника, на якій ґрунтується виконання різних технологічних операцій. Продуктивність праці робітника цього профілю багато в

чому залежить від того, наскільки швидко і точно він запам'ятає хід і послідовність операції, певну конфігурацію виробу, кінцеві і проміжні елементи деталі, яка обробляється у даний момент. Цьому допомагає розвиток оперативної пам'яті у поєднанні з наочнообразною.

Практичне мислення. У верстатників воно виявляється у грамотному читанні креслень, вмінні переводити образ умовного зображення на кресленні в образ уявлення реального предмета. Технологічна карта для досвідченого фахівця є інструкцією, яка дає йому основні відомості про характер завдання і засоби його виконання. Технологічно обміркувати креслення означає не тільки вміти уявити форму і пропорції зображеної на ньому деталі, а й вміти використати дані креслення для розв'язання конкретних виробничих завдань. Успішне розв'язання цих завдань залежить від сформованості у токаря просторових уявлень.

Особистісні якості. Діяльність токаря проходить у зоні рідких ділових контактів, тому потребує від людини нахилу до помірного спілкування. Людина з високою комунікабельністю відчуватиме певні труднощі при тривалому зосередженні уваги тільки на "неживому" об'єкті праці.

Робота токаря ставить певні вимоги до характеру людини. Для виконання (і особливо освоєння) деяких технологічних операцій потрібні наполегливість, витривалість, уміння не впадати у відчай при невдачах. Токарю будьякої спеціальності необхідна висока відповідальність при виконанні дорученої справи, особливо, якщо це виготовлення дуже трудомісткої деталі, у що задіяно кілька спеціалістів чи ціла бригада.

Важливе значення мають старанність і точність виконання операцій. Недбале ставлення до роботи тягне за собою викривлення точності і чистоти поверхні, що обробляється. Певні труднощі, пов'язані з оволодінням професії, легше долати за стійкого інтересу і любові до техніки.

Психологічними протипоказаннями можна вважати слабку координацію рухів, низький рівень розвитку зосередженості уваги, схильність до мимовільного переключення уваги, низький невербальний інтелект, низьку сформованість просторових уявлень, слабку волюву регуляцію.

РОЗДІЛ V. ПРОФЕСІЇ ТИПУ "ЛЮДИНА — ПРИРОДА"

§ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТИПУ ПРОФЕСІЙ

Земна куля. Мільйони людей живуть на ній і займаються професійною діяльністю, роблять кожен свою, але всім потрібну і корисну справу. Це вчені й інженери, будівельники і шахтарі, енергетики і машинобудівники, працівники транспорту. А поруч з ними — ті, хто працює з природними ресурсами, обробляє і оберігає землю, ліси, водні простори. Це агроном і зоотехнік, тваринник і рибовод, овочівник і садівник. Вони забезпечують населення продуктами харчування, дають сировину для промисловості.

Професії, предметом праці яких є жива і нежива природа, відносяться до групи "людина — природа". У цій групі — дуже важливі професії як для народного господарства, так і для людини. Але питанням професіографічного вивчення спеціальностей типу "людина — природа" з метою профорієнтації приділяється недостатня увага. В цьому можна переконатись, якщо розглянути матеріали наукових конференцій з проблем психології праці, зокрема, з професійної орієнтації.

Професійна діяльність різних працівників професій типу "людина — природа" вимагає використання широкого кола знань й інтелектуальних умінь. Так, високий ступінь автоматизації процесів у тваринництві, впровадження нових засобів утримання тварин і птиці, більш досконала технологія переробки продукції, виникнення поточкових ліній, машинного доїння корів і обробки молока, автоматизовані методи приготування і роздавання кормів підвищують вимоги цих професій до психологічної сфери працівників та рівня їх кваліфікації. Вони повинні знати весь цикл технологічного процесу, вміти організувати технічне спостереження і обслуговування механізмів. В їх роботі значне місце посідають елементи розумової праці, які дедалі більше стають інженернотехнічними. Наприклад, оператор відгодівельного цеху — це, по суті, механік широкого профілю; майстер машинного доїння — технік, який добре знає закони електрики і пневматики; птахівник — спеціаліст, який володіє основами біології, зоотехніки, і, ясна річ, обізнаний з механізмами. Тобто, професії типу "людина — природа"

вимагають від працівників глибоких і тонких знань особливостей розвитку рослин або тварин (живих організмів) і водночас уміння керувати сучасною технікою.

Істотні зміни у характері і змісті професій групи "людина — природа" потребують розробки раціональних методів проведення профорієнтаційної і профконсультаційної роботи з учнями шкіл, враховуючи специфіку цих змін. Отже, виникає необхідність вивчення вказаних професій, складання професіограм та використання їх в організації практичної профорієнтаційної роботи. Ці професії потребують особливої уваги тому, що, поперше, вони поширені в сільському господарстві, яке є важливою галуззю народного господарства, подруге, тут спостерігається нестача кваліфікованих спеціалістів і, потрете, вимоги, які ставляться до психофізіологічних особливостей працівників, надто важливі й їх розшифрування являє значний інтерес для практики профорієнтації і профконсультації шкільної молоді.

Професії типу "людина — природа" складають досить численну групу. До неї входять професії, що вимагають значної теоретичної підготовки, отже, вищої і середньої спеціальної освіти (агроном, ветеринарний лікар, ветфельдшер, зоотехнік, садівник), і професії, де потрібні практична майстерність, основи якої закладаються, наприклад, у професійнотехнічному училищі (тваринник, трактористмашиніст широкого профілю, майстер машинного доїння).

У сільськогосподарських професіях практичного спрямування техніка рішуче витісняє ручну працю. Тому працівник сільського господарства нині повинен знати не тільки агротехніку чи зоотехніку, не тільки правила догляду за рослинами чи тваринами, й добре розбиратися в сільськогосподарських машинах. Праця у сільському господарстві сьогодні є однією з найбільш творчих, тобто таких, що потребують постійного прийняття самостійних рішень залежно від обставин, які складаються.

Провідним предметом праці професій типу "людина — природа" є живі організми, умови їх життя, біологічні і мікробіологічні процеси. Саме на ці об'єкти впливає агроном, рільник, тваринник, селекціонер, інші спеціалісти. Об'єктами праці виступають ґрунт, ліс, насіння, рослинний і тваринний світ. Кожен з них має багато різноманітних властивостей. Наприклад, основними властивостями

грунту є його вологість, температура, реакція ґрунтового розчину тощо. Ліс характеризується станом, проростом, запасом. Насіння оцінюють з точки зору його сухості, схожості, чистоти, життєздатності і т.ін. Спираючись на ці ознаки, людина у своїй професійній діяльності приймає рішення, орієнтується, виконуючи свої професійні обов'язки.

Слід зазначити, що багато ознак предмета праці професій типу "людина — природа" не є постійними. Під впливом людини та природних факторів у ньому неперервно відбуваються певні зміни. Специфічною особливістю цих змін є те, що вони протікають повільно і непомітно, внаслідок чого не завжди можуть бути помічені людиною. Цей факт ускладнює взаємодію спеціаліста з предметом своєї праці. Наприклад, помилка в густоті сівби буряків може бути виявлена тільки восени при збиранні врожаю.

Важливою особливістю предмета праці професій типу "людина — природа" є недостатня доступність його для сприймання (біохімічні і мікробіологічні процеси, які протікають у рослинах, в організмах тварин, у ґрунті).

Варто мати на увазі, що розподіл професій на типи відповідно до групування предметів праці не дуже суворий. Береться до уваги тільки переважання ознак, характерних для кожного з типів. Так, багато професій групи "людина — природа" передбачають використання механізованих знарядь праці. Може видатися, що їх треба віднести до професій групи "людина — техніка". Це такі професії, як механізатори сільського господарства різного профілю, механізаторитваринники. Проте в діяльності представників цих професій механізовані знаряддя праці виступають не як головний предмет праці, а як її засіб. На перший план виступають знання тієї чи іншої природної системи, інтерес до неї, здатність ефективно впливати на неї і передбачати можливі результати цього впливу. Наприклад, тракторист повинен насамперед мати хороші знання в галузі агротехніки, необхідні для одержання високих урожаїв сільськогосподарських культур, правильного догляду за рослинами, збирання врожаю.

Загальною класифікаційною ознакою професій "людина — природа" є і мета праці, тобто наслідки, яких чекає суспільство. Вона формується на основі засвоєння виробничого завдання і відображає результати, які людина повинна досягти у кінці своїх дій. Тому зміст

цілей професій групи "людина — природа" можна визначити, аналізуючи основні виробничі завдання, які розв'язує спеціаліст тієї чи іншої професії. Так, виробниче завдання овочівника полягає в одержанні високого у кількісному і якісному відношеннях урожаю овочів. Проте, це завдання загальне, тому що його розв'язання не може бути безпосередньою метою поточних дій овочівника через відсутність у його змісті результатів самих дій і незбігу цих дій у часі із загальною виробничою метою. Безпосередніми цілями трудових дій овочівника є створення різних станів ґрунту, рослин або розміщення об'єктів на полі (насіння, рослин, добрив), щоб найкращим чином виконати виробниче завдання.

Знаряддя праці спеціалістів професій типу "людина — природа" досить різноманітні і різномірні. Провідні знаряддя праці, якими вони користуються, можна класифікувати таким чином:

а) ручні інструменти і пристрої (для перетворення і переробки предметів праці);

б) механічні інструменти і пристрої (для перетворення і обробки об'єктів праці, їх переміщення);

в) машини з ручним і автоматичним управлінням (для обробки і переміщення об'єктів і продуктів праці);

г) прилади, призначені для виявлення ознак праці, які безпосередньо не сприймаються органами чуттів.

Найрізноманітнішими можуть бути умови праці спеціалістів даного типу професій:

а) робота у денний час, змінна;

б) робота у нічний час, змінна;

в) ненормований робочий день;

г) робота з перевагою статичних компонентів у діях (тривалий час перебування в одному робочому положенні: сидячи, стоячи);

д) робота, яка потребує переміщення.

Для професій групи "людина — природа" переважними типами діяльності, що мають інформаційні ознаки, є:

а) спостереження, контроль як гностичні дії (стеження, вимірювання на око, огляд, обшупування, перевірка на смак);

б) вирішення оперативновиробничих завдань та інші розумові дії (планування, експериментування);

в) обробка матеріалів (обробка, сортування, укладання, контрольвимірювання);

- г) керування механізмами, машинами;
- д) обслуговування і догляд (за технікою, тваринами, рослинами);
- е) організація колективу і виховання людей (інструктаж, навчання, виховання).

Виходячи з умов праці, для професій типу "людина — природа" можна виділити такі професійні шкідливості: а) перегрівання тіла; б) переохолодження тіла; в) промокання одягу; г) запиленість повітря; д) вплив хімічних речовин, їх токсичність.

ОСНОВНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМОГИ ПРОФЕСІЙ ТИПУ "ЛЮДИНА — ПРИРОДА"

В умовах сучасного науковотехнічного прогресу в професіях типу "людина — природа" різко підвищуються роль і значення вимог саме до психологічної сфери особистості працівника (до сприймання, уваги, пам'яті, мислення, самостійності, рішучості, дисциплінованості і т. ін.). Успішна діяльність спеціалістів цієї групи професій залежить також від здатності передбачати і оцінювати дуже мінливі природні фактори. Тим часом результати такого прогнозування можуть виявитися не відразу, а через тиждень, місяць, а то й роки. Тому той, хто обирає одну з професій цієї групи, повинен мати велике терпіння, наполегливість, бути готовий до праці у важких погодних умовах.

Представникам зазначеного типу професій необхідно володіти не тільки широкими знаннями, а й хорошою уявою, своєрідним оперативним мисленням, необхідним для вирішення конкретних завдань за значної мінливості цілей і умов праці. Для деяких професій групи "людина — природа", таких, як інспектор рибоохорони, лісник, розвідник об'єктів природи для колекцій, мисливець, характерне тривале перебування у відносній просторовій ізоляції при дефіциті спілкування один на один з природою, що потребує врівноваженості і сміливості.

Деякі психічні якості, необхідні для успішної діяльності спеціалістів цього типу професій, диктуються не лише предметом, а й знаряддями праці. Так, ручні знаряддя праці потребують від людини спритності, витривалості, координованості і розмірності рухів, здатності точно дозувати їх силу і напрямок, спроможності утримувати в пам'яті багато правил, відомостей й оперувати ними (професії рільника, садівника, овочівника); механізовані знаряддя — координації точності і розмірності рухів, стійкості і розподілу уваги,

хорошого пристосування до одноманітних подразників, постійного інформаційного "голоду".

Значна тривалість робочого періоду призводить до забування певної частини виробничої інформації. Тому до спеціалістів професій типу "людина — природа" ставляться великі вимоги щодо довгочасної пам'яті, здатності встановлювати причиннонаслідкові зв'язки між явищами, надовго розділеними у часі. Багато спеціальностей професій типу "людина — природа" вимагають спостережливості людини, її самостійності.

Більшість професій типу "людина — природа" пов'язані з життям і умовами росту рослин і тварин, механізацією, автоматизацією й електрифікацією процесів догляду за ними, переробкою продукції. Всі ці професії залежно від особливостей предмета праці можуть бути поділені на вузькіші підгрупи, основними з яких є тваринництво, рослинництво, технічне обслуговування і переробка продукції.

Тваринництво є важливою галуззю сільського господарства і за вартістю валової продукції посідає друге місце після рослинництва. Воно включає: конярство, свинарство, вівчарство, рибальство, бджільництво, звірівництво, шовківництво тощо. Професії тваринництва вимагають глибоких знань техніки, електротехніки, механіки і т.ін. Праця тваринника передбачає поряд з технічними знаннями наявність знань фізіології тварин, особливостей і умов їх життя, періодів життєвого розвитку, навіть звичок і поведінки.

Професії тваринництва об'єднані на подібність основних ознак предмета праці, з яким взаємодіє людина у процесі діяльності. З огляду на це до них віднесено ті види діяльності, де провідним предметом праці переважно або виключно є представники тваринного світу. Саме на ці об'єкти діє ветеринарний лікар, зоотехнік, майстер-тваринник, птахівник, оленяр, пасічник тощо. Для цих професій загальною ознакою є й мета праці. Наприклад, зоотехнік, звірівник, ветеринарний лікар стежать за утриманням, доглядом і годівлею тварин, працюють над поліпшенням їх стану, збирають інформацію про властивості і зміни основних предметів праці. Спільними для названих професій є більшість знарядь і умови праці.

Об'єктами праці професій тваринництва є представники тваринного світу. Кожен з цих об'єктів характеризується значною кількістю різноманітних властивостей. Багато ознак предмета праці у тваринництві, як й в рослинництві, не є постійними. Під впливом людини і природних факторів у предметі праці відбуваються постійні зміни. Специфічною особливістю цих змін є повільність,

непомітність. Цей факт ускладнює взаємодію людини з предметом праці. Наприклад, помилкове встановлення ветлікарем діагнозу хвороби тварин може бути виявлене через певний час, коли почнеться падіж худоби або виникне епідемія, хоч і ветлікар, і зоотехнік проводили профілактичні огляди, лікування.

Основні ознаки предмета і цілей праці у тваринництві обумовлюють особливості психологічного змісту діяльності працівників цих професій, а отже, і певні психологічні вимоги до них.

Професії тваринництва становлять досить численну групу, до якої входять спеціалісти різного рівня кваліфікації: тваринники, вівчарі, птахівники, зоотехніки, ветлікарі, наукові співробітники різних профілів (іхтіологи, селекціонери тощо).

Представники професій тваринництва для успішної професійної діяльності повинні володіти не тільки широкими знаннями (фізіології, мікробіології, вірусології, паразитології, ветеринарії і т.ін.), а й хорошою уявою, пам'яттю, високим рівнем інтелектуального розвитку, своєрідним оперативним мисленням для вирішення конкретних завдань при значній варіативності цілей і умов праці.

Для того, щоб помітити незначні зміни, які відбуваються в живих організмах, і отже, своєчасно реагувати на них, працівникам професій тваринництва необхідно бути спостережливими (зоотехнік, ветлікар, оленяр, кролівник тощо). Представники деяких професій (мисливець, оленяр, рибак, вівчар) даного профілю повинні бути здатними працювати далеко від великих населених пунктів, до того ж протягом тривалого часу.

Професії тваринництва потребують любові до тварин, доброго відношення до них. Постійне спілкування з тваринами, спостереження за їх поведінкою, турбота про них виховують у людини гуманність, а механізація робіт по догляду за ними полегшує працю, допомагає творчо ставитися до дорученої справи.

Наступною підгрупою професій типу "людина — природа" є рослинництво, яке включає в себе рільництво — вирощування зернових, технічних і кормових культур, цибулі; овочівництво — вирощування овочевих культур; плідництво і виноградарство; лісівництво і квітникарство. Різноманітні культурні рослини, природна рослинність сіножатей, степів, лісів щороку дають нам велику кількість продуктів — зерна, плодів, бульбоплодів, коренеплодів, зеленої маси, які використовуються в їжу або є сировиною для легкої

і харчової промисловості і кормами для сільськогосподарських тварин.

Професії рослинництва об'єднані за подібністю основної ознаки праці. До них відносяться ті види діяльності, де провідним предметом праці людини є рослинні організми і умови їх життя. Типовими професіями, пов'язаними з життям рослин, є рільник, овочівник, агроном, ботанік, квітникар, тютюнник, селекціонер, лісник тощо. Загальними для них є цілі (одержання високого врожаю), знаряддя і умови праці.

Працівники рослинництва проводять правильні сівозміни, вносять у ґрунт добрива, обробляють його, ретельно доглядають за рослинами, оберігаючи їх від шкідників і хвороб. Це люди творчої праці, від яких залежить добробут інших.

Специфічні особливості праці в рослинництві (сезонність і змінність робіт протягом року) потребують від працівника не тільки серйозної спеціальної підготовки і значного багажу знань при послідовному виконанні кожної виробничої операції, а й певних особистісних властивостей і якостей. Успіх діяльності працівників рослинництва головним чином залежить від рівня розвитку довгочасної пам'яті, спостережливості, аналітичності мислення, уваги і уваги. Важливу роль відіграють сенсорні функції, серед яких найважливіше місце належить точності сприймання. Весь виробничий процес, скажімо, рільника, овочівника, буряководи, проходить під постійним зоровим контролем: оцінка якості посівів, засміченість бур'янами тощо. Можливість значних матеріальних втрат (приміром при захворюванні великих площ посівів) потребує від працівників таких особистих якостей, як сумлінність, відповідальність, принциповість.

Кожна з професій підгрупи рослинництва ставить до особистості працівника подібні вимоги, але має і свої специфічні особливості, відмінності.

Комплексна механізація, автоматизація і електрифікація, технологічні процеси у тваринництві і рослинництві будуються за методом об'єднання операцій. По своїй суті професія механізатора широкого профілю є складною комплексною професією, оскільки включає в себе спеціальності тракториста, комбайнера, водія автомобіля, слюсаря з ремонту сільськогосподарської техніки і обладнання для тваринництва. Найбільш важливими і професійно значущими психологічними якостями, необхідними для успішного ви-

конання механізаторської діяльності, є зоровомоторна координація і м'язовосуглобне відчуття, стійкість до монотонії, здатність диференціювати і локалізувати слухові подразнення, стійкість і розподіл уваги, технічна кмітливність і висока мотивація.

Таким чином, кожна підгрупа професій типу "людина — природа" має свої характерні особливості. Вимоги, які ставлять професії цих підгруп до спеціаліста, багатогранні, потребують мобілізації різних специфічних для даних видів праці психологічних якостей і властивостей. Наявність комплексу цих якостей і властивостей в особистості забезпечує їй успішне оволодіння професією і є критерієм придатності до даного виду праці.

§ 2. ПРОФЕСІОГРАМА ВЕТЕРИНАРНОГО ЛІКАРЯ

Результати праці ветеринарного лікаря втілюються в багатьох галузях народного господарства: тваринництві, легкій і харчовій промисловості, медицині, мисливському та рибному господарстві тощо.

Поки ветеринарна служба не мала належного розвитку, на земній кулі нерідко виникали епідемії і пандемії інфекційних захворювань тварин, в результаті яких гинула худоба, завдаючи величезні збитки, прирікаючи багатьох людей на голод і зубожіння. Захворювання тварин призводили і до значних людських жертв.

У наш час подібні пошесті рідкість, але це не означає, що вони пішли в небуття. Більше того, у сучасних умовах життя суспільства є багато чинників, що сприяють розповсюдженню інфекційних захворювань. І в "раті" борців з ними рицарем виступає ветеринарний лікар. Він постійно стежить за своїм "ворогом", вивчає його поведінку, прогнозує можливі шляхи розповсюдження, ступінь ризику зараження тварин і людей.

До 1916 р. вищі ветеринарні навчальні заклади присвоювали своїм випускникам звання "ветеринар". Ветеринарні лікарі при отриманні диплома давали обіцянку, схожу на клятву Гіпократа в медицині, текст якої друкувався на звороті диплома: "Приймаючи з належною вдячністю диплом, що дає мені право ветеринара, я даю обіцянку сумлінно виконувати обов'язки свого звання, сприяти збереженню домашніх тварин та по можливості виліковувати їх від хвороб".

Більшість ветеринарних лікарів працює в сільському господарстві. До їх обов'язків входить постійне спостереження за станом тварин, виконанням правил догляду за ними, годування, утримання та відтворення. Ветлікар здійснює систематичні профілактичні заходи (щеплення, відбраковування та ін.), суворо контролює виконання санітарногігієнічних норм на фермах. У випадку захворювання тварин він з'ясовує причини хвороби, ставить діагноз, призначає лікування і проводить профілактичні заходи. На м'ясопереробних та інших підприємствах з переробки продуктів тваринництва ветеринарні лікарі розробляють і здійснюють заходи щодо виявлення хворих тварин, контролюють якість сировини та готової продукції, запобігаючи цим самим захворюванню людей, не допускають вживання в їжу неякісних продуктів тваринного походження.

Почуття високої відповідальності за доручену справу, сумлінне ставлення до виконання службових обов'язків, постійне підвищення своїх спеціальних знань і вмінь є запорукою успіху в роботі ветеринарного лікаря.

Щоб успішно виконувати професійні обов'язки, ветлікар повинен мати значний багаж знань з інших галузей науки. Так, ветеринарія об'єднує анатомію і фізіологію (нормальну і патологічну), гістологію, мікробіологію, паразитологію, вірусологію, клінічну терапію, хірургію, акушерство, імунологію, ветеринарносанітарну експертизу, клінічну діагностику. Це її спеціальні дисципліни.

Тваринний світ дуже великий і різноманітний. Кожний його представник має особливу будову організму, функції. Багато видів тварин хворіють тільки їм властивими хворобами. Для копитних лихом є ящур та сибірська виразка, для звірів — сказ і стригучий лишай. Значна кількість гельмінтних (глистових) захворювань тварин, часті порушення обміну речовин, авітамінози тощо. Кожна з хвороб має свої симптоми і вимагає лише їй притаманних засобів лікування і профілактики. Ми майже не зустрічаємося з цими захворюваннями, вирощуючи продуктивних тварин, плекаючи наших домашніх улюбленців — собак та кішок. Цим ми завдячуємо ветеринарним лікарям, які, оберігаючи для нас тварин, турбуються і про наше здоров'я.

Ветеринарний лікар повинен знати: а) анатомію і фізіологію тварин, техніку розтину загиблих чи забитих тварин; б) основи

фармакології і рецептури, порядок зберігання та використання медикаментів, інструментів, приладів, біопрепаратів, правила і порядок приготування різноманітних лікарських препаратів і способи їх введення в організм; в) діагностику внутрішніх і зовнішніх захворювань, основні методи їх терапії та профілактики; г) правила стерилізації хірургічних інструментів та матеріалів, підготовку операційного поля та рук, фіксацію тварин і техніку нескладних хірургічних операцій, правила післяопераційного догляду за хворими тваринами; д) шляхи поширення інфекційних захворювань тварин, способи розповсюдження збудників, їх біологічні особливості, методи діагностики, профілактичні та лікувальні заходи при виникненні захворювань; е) техніку штучного запліднення тварин; є) методи акушерської допомоги тваринам; ж) порядок дослідження туш та окремих органів тварин, методи визначення придатності м'яса до їжі, бракування туш та окремих органів згідно з вимогами санітарноветеринарної експертизи і ветеринарного законодавства; з) основи організації і економіки сільськогосподарського виробництва, шляхи зменшення собівартості продукції тваринництва, обов'язки обслуговуючого персоналу, організацію ветеринарної справи.

У сучасних умовах з розвитком промислового тваринництва проблеми ветеринарії різко зросли, а умови праці представників цієї професії набагато ускладнились. Старі відомі хвороби тварин знайшли нове обличчя. З'явилися невідомі досі недуги. В коло щоденних обов'язків ветеринарних лікарів увійшли охорона навколишнього середовища, підвищення якості та біологічної цінності продуктів тваринництва. Одним з головних завдань стало оздоровлення тваринного світу, попередження хвороб людей.

Комплекс службових обов'язків ветлікаря включає: а) спостереження за життям та поведінкою тварин; б) виявлення причин захворювання тварин; в) встановлення діагнозу хвороби тварини і призначення лікування; г) профілактичні заходи щодо попередження захворювань тварин і людей; д) контроль за виконанням санітарних норм на фермах та в місцях проживання тварин; е) проведення ветеринарної експертизи продовольчих продуктів тваринного походження (м'яса, яєць, молока, масла, меду та ін.); є) проведення штучного запліднення тварин та подання їм акушерської допомоги.

Спостерігаючи за життям та поведінкою тварин, проводячи профілактичні огляди, ветеринарний лікар визначає стан їх здоров'я. При виявленні хворих тварин він ставить діагноз хвороби, вживає необхідних заходів до її лікування і профілактики захворювання інших тварин. Крім того, він веде амбулаторний прийом.

Ветеринарний лікар виконує основні діагностичні та лікувальні процедури (термотерапію, визначення пульсу, взяття крові на аналіз, розтирання, масаж, діагностичні та профілактичні щеплення, приготування лікарських препаратів, видачу ліків), нескладні хірургічні операції на тваринах з додержанням правил антисептики та техніки безпеки.

В разі виявлення інфекційних захворювань тварин ветлікар готує дезинфікуючі розчини, разом з допоміжним персоналом проводить дезинфекцію тваринницьких приміщень і прилягаючих територій, встановлює карантин на обумовлений термін. При пошесті ветлікар робить розтин трупів тварин, установлює діагноз, визначає ветеринарнопрофілактичні заходи для попередження поширення захворювання.

На м'ясокомбінатах і колгоспних ринках ветлікар проводить ветеринарну експертизу продуктів тваринництва, визначає їх придатність для вживання в їжу людині, вибраковує уражені органи чи навіть цілі туші відповідно до ветеринарного законодавства.

Умови праці ветлікаря найрізноманітніші: а) мікроклімат: робота на відкритому повітрі і в закритому приміщенні, з нормальним і періодично різко мінливим мікрокліматом (коливання температури, протяги); робоче місце постійне, може періодично змінюватися; б) режим і ритм праці: робота денна, змінна, не пов'язана з постійним місцем, вимагає пересування, роз'їздів; в) основні види професійних шкідливостей: можливість заразитися, оскільки ветлікарю часто доводиться стикатися з інфекційними захворюваннями тварин, можливе перегрівання і переохолодження тіла, промокання одягу.

На підставі аналізу виробничої діяльності ветеринарного лікаря можна зробити висновки про вимоги професії до індивідуальнопсихологічних якостей особистості працівника (див. схему 7).

Психологічний профіль професії ветеринарного лікаря

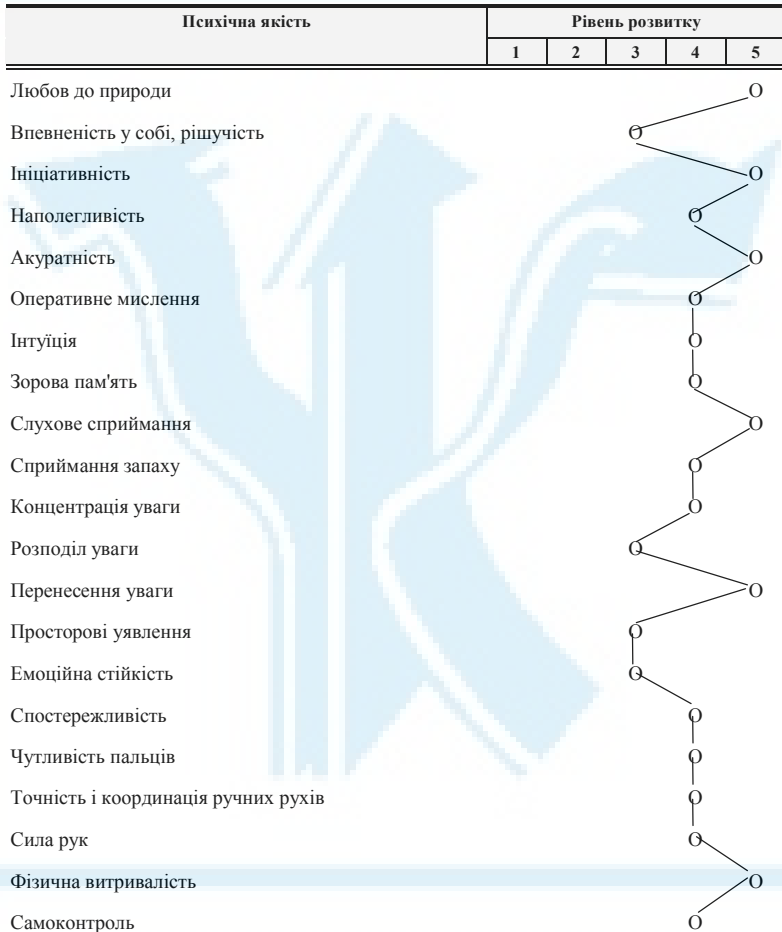

Схема 7

Зв'язок між ветлікарем і об'єктом праці змішаний — безпосередній і опосередкований. Ознаки стану об'єкта праці (тварини) можуть бути точно названі та описані. Частина інформації сприймається опосередковано (стан тварини визначається за пульсом, температурою чи поведінкою). Дані надходять не завжди

рівномірно і регулярно. Прийом інформації здійснюється кількома каналами: зоровим, слуховим, нюховим, тактильним. Обсяг її середній, темп надходження вільний. Інформація комплексна і різнобічно характеризує стан об'єкта праці.

Ветеринарному лікарю має бути властива гострота і витонченість сприймання. До фахівця ставляться високі вимоги щодо зорової чутливості, бо в своїй діяльності він часто спирається на зорові враження (розрізнення кольору і характеру рани, висипки на різних органах). Змістом зорового сприйняття є зовнішній вигляд тварини, інструменти, оточення. Зорове сприймання іноді здійснюється в умовах рухливості об'єктів праці. В таких ситуаціях розпізнавання кольорів обмежене.

До слухової інформації відносяться специфічні звуки і шуми. Ветлікар повинен володіти дуже тонкою здатністю диференціювати шуми при вистукуванні та прослуховуванні хворих тварин, вміти розрізняти звуки, що мають сигнальне значення.

Ветлікар повинен також мати гострий (тонкий) нюх, необхідний йому як у діагностичних цілях, так і для визначення за запахом лікарських препаратів. Для фахівця важливо мати добре розвинуте сприймання на дотик, необхідне при обмацуванні органів, встановленні форми та величини пухлини, хворого місця. Бажане також уміння визначати на дотик температуру тіла тварини, хоч це може бути компенсоване іншими способами (вимірювання температури термометром).

Розумова діяльність ветлікаря включена у практичні трудові дії і протікає в неперервному зв'язку з ними. Серед останніх переважають дії, основані на чуттєвому пізнанні (сприймання і уявлення). Інтенсивна розумова діяльність іноді супроводжується емоційними навантаженнями. Треба зазначити, що вимоги до інтенсивності і темпу розумової діяльності нестабільні. Мають місце "фонова" напруженість (стан чекання результату вжитих заходів, готовність вжити інші заходи) і необхідність швидкого орієнтування, своєчасного прийняття оптимального рішення при деяких змінах ситуації. Розумова діяльність ветлікаря спирається на складну систему спеціальних знань і широкий кругозір. Йому необхідний значний багаж знань, які б давали змогу не тільки виявляти причини захворювання тварин (діагноз), а й передбачати наслідки своїх рішень і заходів щодо лікування (прогноз).

До важливих якостей, що ними мусить володіти ветеринарний лікар, повною мірою відноситься спостережливність. Мова йде про

допитливу професійну спостережливість, що допомагає побачити й оцінити найменші зміни у стані тварин. Без спостережливості неможливо поставити правильний діагноз. У діяльності ветлікаря необхідне цілеспрямоване зорове і слухове спостереження, направлене на динаміку зміни явищ, процесів у житті і поведінці тварин. Важливі і випадкові, другорядні спостереження, які дуже часто стають опорним пунктом для встановлення діагнозу і терапії. Тому ветлікар повинен брати до уваги навіть незначні випадкові зміни в житті та поведінці тварин. Спостереження в діяльності ветлікаря виконує регульовальну і контрольну функції.

Зважаючи на величезну кількість хвороб тварин, різноманітність їх проявів, індивідуальних варіацій, ветеринарному лікарю для успішної професійної діяльності необхідний дуже високий рівень розвитку різних видів пам'яті. Насамперед потрібна відмінна зорова пам'ять на зовнішні прояви поведінки хворих тварин. Надійна довготривала пам'ять має особливе значення для призначення ліків, зберігання професійно значущої інформації (дані про особливості хвороб, лікарські препарати).

Діяльність ветлікаря потребує високого рівня концентрації уваги при хірургічних операціях і її розподілу при обстеженні багатьох тварин одночасно. Щоб вчасно помітити зміни у протіканні хвороби, появу нових, загрозливих симптомів, ветлікаряю необхідна висока стійкість уваги.

Ветеринарному лікарю має бути притаманне активне мислення. Процеси мислення відіграють провідну роль у його роботі, ніби виступають її психологічним ядром.

Найпоширенішим видом завдань, які повинен розв'язувати ветлікар, є виявлення причин тих чи інших захворювань тварин. Ці завдання можна назвати діагностичними. Іншим видом завдань є прогнозування: встановлення ймовірного ефекту вжитих заходів щодо лікування тварин, який звичайно виявляється лише через деякий проміжок часу. Особливо часто завдання з прогнозування фахівець мусить вирішувати, обираючи прийоми лікування складних хвороб. При цьому йому доводиться "зважувати" ефективність усіх засобів, уявляти очікуваний результат, тобто мислити ймовірностями.

Встановлення діагнозу — дуже складний процес, який включає актуалізацію знань причин і механізмів розвитку патології, вміння правильно оцінювати результати різних методів обстеження тварин. Наукова оцінка даних, встановлення діагнозу і вибір методу

лікування — це процес клінічного мислення, зважування ролі всіх даних. Клінічне мислення залежить від досвіду, вміння порівнювати, синтезувати одержані дані, враховуючи індивідуальні особливості протікання захворювань.

Для ветлікаря велике значення (як у встановленні діагнозу, так і для терапії) має вміння швидко і точно користуватися своїми знаннями. Здатність відрізнити головні симптоми від другорядних є необхідною умовою правильної оцінки протікання хвороби, насамперед, умовою правильного прогнозу. В екстремальних випадках, наприклад, при встановленні отруєння тварини фахівець має бути здатним до швидкого комбінаторного мислення. Ця якість мислення необхідна насамперед для терапії, щоб у кожному конкретному випадку вжити найдієвіших заходів. Різноманітність мислительних комбінацій є умовою вичерпного диференційованого діагнозу.

У діяльності ветлікаря важливе також наочнодійове мислення, яке виявляється у процесі огляду хворої тварини, пошуку причин захворювання. Це мислення характерне для виконання практичних дій, коли кожна наступна дія визначається попередньою, коли має дотримуватися визначена послідовність робочих операцій. Практика може потребувати від фахівця і складніших форм мислення. Він повинен добре уявляти причиннонаслідкові зв'язки хвороби тварини, вирішувати оперативні завдання, що включають комбінування відомих даних, вміти користуватися знаннями для швидкої і адекватної обробки результатів спостереження і аналізу.

Таким чином, ветлікарю для успішної діяльності необхідне оперативне мислення, вміння швидко переходити від роздумів до дій і навпаки. Постійне поєднання думки і дії, переключення з одних завдань на інші вимагають від нього гнучкості мислення. Ця якість тісно пов'язана з ініціативністю мислення, оскільки пошук раціональних шляхів боротьби з хворобою потребує всебічного аналізу, оцінки виконуваних дій з різних точок зору. Узагальнення результатів аналізу і порівняння, пошук тих чи інших шляхів боротьби із захворюваннями розвивають самоконтроль і критичність мислення. В діяльності ветлікаря дуже важливе вміння мислити зосереджено (іноді за дефіциту часу), шукаючи причини захворювань і шляхи їх усунення.

У праці ветлікаря велике значення мають рухливі дії. Необхідний високий рівень точності і координації рухів. Виконання ряду робочих дій (у ході нескладних хірургічних операцій, акушерської допомоги, профілактичних щеплень) вимагає від нього значної

спритності рук, високого рівня дрібної моторики кістей і пальців (при огляді тварин). Деякі види роботи вимагають значної сили рук (при огляді великої рогатої худоби, вправленні вивихів, пологих).

Робота ветлікаря є дуже відповідальною і напруженою. В зв'язку з цим професійно значущим у ній є високий рівень емоційної стійкості. Фахівцю часто доводиться працювати в умовах гострого дефіциту часу, коли, наприклад, потрібно прийняти рішення, від якого залежить безпека людей і матеріальні збитки. На такому "фоні" ветлікар повинен зосередитися і відшукати шляхи попередження захворювання, іноді виявляючи велику наполегливість і витримку. "Сентиментальна натура" мало придатна для ветеринарної діяльності, пов'язаної з неспокоєм, частими, нерідко гнітючими враженнями, переживаннями. Дратівливість і невірноваженість утруднюють роботу ветеринара, бо ця професія вимагає не тільки глибоких знань, а й чуйності, інтуїтивного розуміння самопочуття хворої тварини, вміння заслужити її довіру.

Ветлікар піддається сильному емоційному впливові у процесі своєї діяльності, тому її успіх залежить від здатності зберігати витримку, самовладання та працездатність у складних, іноді небезпечних і несподіваних ситуаціях. Ветеринарному лікарю необхідний і високий рівень таких особистісних якостей, як збереження працездатності при дії несподіваних сильних подразників, зосередженість у напружених ситуаціях і в умовах перешкод.

У зв'язку з тим, що на ветеринарного лікаря лягає велика відповідальність, йому повинні бути притаманні схильність до порядку, акуратність, самостійність та наполегливість. В його роботі не може бути місця імпульсивності поведінки, яка спричиняє необдумані, поспішні дії.

Одна з головних умов самовиховання ветлікаря — самокритичність. Він мусить уміти дивитися на себе збоку, об'єктивно оцінювати свої можливості. Високого рівня розвитку мають досягти ініціативність, рішучість, терплячість, сумлінність, здатність виконувати небезпечну для здоров'я роботу. Крім цього, ветлікар повинен уміти гамувати мимовільний вияв бридливості, огиду.

Незаперечним є те, що професія ветеринарного лікаря вимагає любові до тварин, хорошого ставлення до них. Постійне спілкування з тваринами, спостереження за їх життям і поведінкою, турбота про них виховує в людині гуманність.

Одержані в результаті вивчення професії ветлікаря дані про вимоги, які вона ставить до особистості працівника, дали нам змогу скла-

сти її психологічний профіль, або професіограму. Вона може служити орієнтиром для практичної профконсультації, для подання людині допомоги у виборі професії ветеринарного лікаря та бути основою для прогнозування успішності оволодіння нею, наступної трудової діяльності.

§ 3. ПРОФЕСІОГРАМА АГРОНОМА З ЗАХИСТУ РОСЛИН

Ми не можемо собі уявити життя людини без хліба, картоплі, фруктів, овочів. Всі ці продукти харчування дають культурні рослини. Крім того, вони є сировиною для промисловості, кормом для тварин, паливом тощо.

На зорі розвитку людства людям доводилося задовольнятися лише тим, що давала їм дика природа. Наші предки збирали плоди різних дерев, ягоди, зерна дикорослих злаків, насіння бобових рослин, викопували бульби і цибулини. Перехід від збиральництва до обробітку ґрунту був тривалим. Поступове окультурення рослин було справою не одного покоління. З появою і поширенням на Землі культурних рослин змінилися умови життя людей, сталися великі зрушення в історії розвитку людства.

Світ рослин схильний до захворювань і ураження шкідниками. Це викликає необхідність його захисту. Якщо на варті здоров'я людей стоїть медицина, тварин — ветеринарія, то на варті здоров'я рослин — служба їх захисту. Завдання агронома з захисту рослин полягають не тільки у знищенні шкідників чи запобіганні захворюванням рослин, а й у прогнозуванні часу їх появи і можливих масштабів розповсюдження.

Щорічні втрати, яких завдають шкідники і хвороби сільськогосподарських культур, за даними Організації з продовольства і сільського господарства ООН, становлять близько 2025% потенційного світового врожаю продовольчих культур, якими можна було б прогодувати протягом року до 200 млн. чоловік. Тому роль агронома з захисту рослин у збільшенні виробництва і збереженні сільськогосподарської продукції величезна.

Шкода, що завдається рослинам хворобами і шкідниками, була відома людині ще з глибокої давнини. Так, в ассирійських клинописах і єгипетських фресках (3 тис. років до н.е.) згадується про спустошливі напади пустельної сарани, у старогрецьких і римських

письменників знаходять описи іржі, головні, раку дерев та інших хвороб, що вважалися проявом "гніву божого".

На початку XVIII ст. було зроблено спроби класифікувати хвороби рослин, довести їх заразливість. Наприкінці XIX і на початку XX ст. були відкриті нові гриби, бактерії, віруси, розпочалося вивчення видового складу найпоширеніших шкідників, їх біології та фізіології, вдосконалювалися заходи боротьби з ними.

Почали розвиватися агротехнічні, біологічні, хімічні, біофізичні та інші методи боротьби, що включають як методи прямого знищення шкідників, так і побічний вплив на них факторами середовища.

Нині підготовкою кадрів агрономів з захисту рослин займаються сільськогосподарські вузи, де є факультети чи відділення захисту рослин, та сільськогосподарські технікуми. Широко функціонують курси підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів.

Агроном з захисту рослин повинен знати видовий склад шкідників, хвороб і бур'янів у даній зоні, методику прогнозування їх появи і складання планів боротьби з ними; устрій і принцип дії механізмів з захисту рослин, технологічний режим їх роботи, можливі несправності, їх ознаки, заходи щодо запобігання і усунення; склад отрутохімікатів, гербіцидів, їх призначення і заходи щодо попередження втрат; правила техніки безпеки. Крім того, він повинен уміти визначати видовий склад головних шкідників, хвороб і бур'янів у зоні; розробляти плани заходів щодо боротьби з ними, ставити діагноз на ураженість рослин шкідниками і хворобами та обґрунтовувати використання тих чи інших засобів боротьби з ними; складати прогнози масової появи шкідників, хвороб і визначати терміни профілактичної обробки рослин.

Разом з тим агроном з захисту рослин має вести фенологічні спостереження (вивчення закономірностей життя окремих видів живих організмів, у даному разі шкідників і збудників хвороб), організувати роботу щодо захисту рослин, складати робочі суміші отрутохімікатів, визначати їх дозування, давати рекомендації відносно управління агрегатів. Він мусить уміти користуватися захисними пристроями (протигазом, респіратором), подавати першу медичну допомогу при отруєннях.

Основними завданнями щодо захисту рослин є: а) запобігання хворобам рослин та появі на них шкідників, їх розвитку і збільшенню; б) вироблення у рослин імунітету до хвороб і пошкод-

жень шкідниками, створення таких умов середовища, які сприяють кращому росту рослин і пригнічують розвиток збудників хвороб і шкідників; в) попередження проникнення в країну збудників нових карантинних хвороб, шкідників, бур'янів; г) своєчасне знищення шкідників і збудників хвороб рослин у разі їх появи, застосовуючи різноманітні методи боротьби.

Агроном з захисту рослин відповідає за організацію і проведення заходів щодо боротьби з шкідниками і хворобами рослин, бур'янами, за дотримання строків і високу якість робіт. У його обов'язки входить розробка річних і календарних планів захисту рослин, визначення потреб у коштах на захисні роботи, закупівлю хімічних препаратів, аналіз ефективності заходів, доцільності їх виконання і окупності. Він здійснює інструктаж механізаторів та інших працівників, зайнятих на роботі з хімічними препаратами; дає вказівки з питань їх застосування (на основі даних прогнозів); обстежує поля, сільськогосподарські угіддя, зерносклади і сховища; відповідає за додержання правил техніки безпеки при роботі з хімічними препаратами та їх збереженні; стежить за екологічним станом території; складає плани заходів щодо захисту рослин.

Захист рослин від шкідників і хвороб — багатогранна діяльність, яка вимагає від спеціаліста певних індивідуально-психологічних особливостей.

Для успішного виконання обов'язків агронома з захисту рослин повинні бути розвинені сенсорні функції, особливо такі, як окомір і кольоророзрізнення. Професія агронома ставить високі вимоги до рухового апарату людини, її мислення, пам'яті та уваги.

Важлива роль в успішній діяльності агронома з захисту рослин належить зоровому сприйманню, оскільки він здійснює постійний зоровий контроль (оцінка засміченості насіння, ґрунту, посівів). Фахівець спирається на зорові враження під час порівняння предмета праці зі зразками, які існують в натурі чи в уявленні. Є спеціальні окомірні методи, якими користуються агрономи для встановлення засміченості посівів бур'янами чи ураженості шкідниками. Кольоророзрізнення необхідне у виявленні зараженості шкідниками посівів за кольором листя та стебел.

Робота агронома з захисту рослин ставить дуже високі вимоги до спостережливості. Він повинен постійно стежити за станом і розвитком рослин, щоб не пропустити початку захворювання, засміченості. Іноді випадкові, другорядні спостереження служать агрономові важливим опорним пунктом для діагностики захворюю-

вання посівів. Тому він повинен помічати і випадкові явища. Необхідність точного диференціювання ознак нормального розвитку рослин вимагає від фахівця здатності фіксувати найдрібніші відмінності в їх стані та розвитку.

З психологічної точки зору діяльність агронома з захисту рослин протікає як розв'язання розумових задач з діагностики (виявлення захворювань рослин та їх причин, методів усунення) і прогнозування (прогнозування, встановлення ймовірної ефективності вжитих заходів щодо боротьби з виявленими шкідниками і захворюваннями), особливо у процесі вибору засобів боротьби, очікування результатів. Здатність відрізнити важливі ознаки від другорядних є необхідною умовою правильної оцінки захворювання посівів чи появи шкідників, тобто умовою встановлення правильного діагнозу.

Профілактика у захисті рослин знижує витрати пестицидів, отже, зменшує їх шкідливий вплив на навколишнє середовище. Головною передумовою її організації є прогнози, що їх складають агрономи з захисту рослин. Фахівцю при цьому доводиться зважувати ефективність і строк застосування того чи іншого методу захисту рослин, оперувати не справжніми фактами, а очікуваними, тобто мислити ймовірностями. Кожний з видів прогнозу має спеціальне практичне призначення.

Агроному з захисту рослин часом доводиться робити висновки про виникнення захворювань чи появу шкідників та їх властивості в умовах недостатньої інформації. Це ставить високі вимоги до його особистості, мислення, кмітливості.

Робочий період у рослинництві протяжний у часі, залежить від багатьох чинників і простежити за ефектом вживаних заходів не завжди можливо. Тому агроном з захисту рослин, встановлюючи причини тих чи інших відхилень у розвитку рослин, спирається не тільки на безпосереднє сприймання, а й на знання причиннонаслідкових зв'язків між змінами у стані і розвитку рослин, з одного боку, і появою шкідників чи захворювань — з другого. Тут йому необхідний аналітичний підхід до об'єкта розпізнання (види захворювань, шкідники), здатність проникати всередину його структури, розвинута не нижче середнього рівня оперативна пам'ять.

Зважаючи на кількість шкідників (наприклад, тільки у посівах колоскових живе близько 500 їх видів) і хвороб рослин, р зноманітність їх варіацій і методів боротьби з ними, фахівцю необхідний дуже високий рівень довгочасної і середньої пам'яті

наочнообразної пам'яті на зорові враження (форма ураженості посівів, колір листя тощо).

Агроному з захисту рослин потрібна хороша концентрація уваги на нових об'єктах (види захворювань рослин чи шкідники, які раніше йому не зустрічалися), стійкість її розподілу, щоб помічати й оцінювати загрозливі симптоми. Ці якості уваги мають бути розвинені відповідно не нижче середнього і високого рівня. В той самий час агроному необхідне і переключення уваги (для контролю ходу захисних заходів), яка мусить бути розвинена не нижче середнього рівня.

Професійна діяльність агронома з захисту рослин дуже часто вимагає від нього орієнтації в ситуації (наприклад, поява довгоносики на буряковій плантації), ретельного аналізу причин явища та прийняття екстрених нестандартних рішень (вжиття заходів щодо локалізації вогнища появи шкідника, його ліквідація). Почуття відповідальності за прийняті рішення потребує високого рівня емоційної стійкості. Помилки дорого коштують і можуть позначатися на результатах праці цілих колективів. Спеціалісту часто доводиться приймати рішення в умовах браку часу (поява захворювання, яке може уразити весь масив посівів у регіоні) на фоні емоційної напруги. В таких ситуаціях йому необхідні такі особистісні якості, як кмітливність, оперативність, рішучість, наполегливість, самовладання, швидкість переробки інформації, ініціативність.

Для приготування отрутохімікатів (особливо дуже токсичних) з метою обробки територій, посівів агроному з захисту рослин потрібна точність рухів, яка має бути високорозвинутою.

Професійно важливі для агронома організаторські здібності. Він здійснює курсову підготовку та інструктаж механізаторів та інших працівників, зайнятих захистом рослин, дає вказівки щодо застосування тих чи інших препаратів і виконання робіт, організовує і планує працю інших працівників, тобто його діяльність передбачає роботу з людьми. Успішне розв'язання поставлених перед ним завдань неможливе без комунікативних умінь, розвинутих не нижче середнього рівня.

Відповідальність, пов'язана з професійною діяльністю агронома з захисту рослин потребує від нього любові до порядку, акуратності, бо, скажімо, переплутавши призначення чи спосіб застосування того чи іншого хімічного препарату, він може завдати господарству значної шкоди.

Агроном з захисту рослин працює, як правило, під відкритим небом, нерідко під вітром, у спеку, сльоту, тому, безумовно, йому необхідно мати міцне здоров'я. Мінливість умов діяльності, що включає просторові і кліматичні чинники, різноманітність об'єктів праці ставлять високі вимоги до здатності швидко пристосовуватися до нових обставин, розвитку вольових якостей і хорошого орієнтування у новому матеріалі. Подолання труднощів в роботі можливе за умови високорозвинутого почуття обов'язку, любові до землі, рослинного світу, своєї професії.

Результати вивчення професії агронома з захисту рослин допомогли нам скласти її психологічний профіль з виділенням психологічних якостей особистості працівника, наявність яких визначає успіх професійної діяльності (див. схему 8).

Психологічний профіль професії агронома по захисту рослин

Психічна якість	Рівень розвитку				
	1	2	3	4	5
Інтерес до професії					○
Ініціативність				○	○
Наполегливість				○	○
Самовладання при перешкодах				○	○
Дисциплінованість				○	○
Акуратність					○
Перенесення уваги				○	○
Концентрація уваги				○	○
Розподіл уваги				○	○
Наочнообразна пам'ять				○	○
Довгочасна пам'ять					○
Оперативна пам'ять				○	○
Комунікативні здібності				○	○
Організаторські здібності				○	○
Оперативне мислення				○	○
Емоційна стійкість				○	○
Точність рухів				○	○

Схема 8

§ 4. ПРОФЕСІОГРАМА ТРАКТОРИСТАМАШИНІСТА ШИРОКОГО ПРОФІЛЮ

Рівень розвитку сільського господарства, його економічна ефективність у багатьох випадках визначаються однією із найбільш масових механізаторських професій — трактористамашиніста широкого профілю.

З впровадженням комплексної механізації, особливо у рослинництві, технологічні процеси в сільському господарстві будуються за методом об'єднання кількох операцій (водіння різних сільськогосподарських машин, їх налагодження, ремонт тощо). У зв'язку з цим розширюється профіль механізатора шляхом об'єднання дрібних спеціальностей (тракториста, комбайнера, слюсаря). За своєю суттю професія трактористамашиніста — складна комплексна професія. Вона по праву називається професією широкого профілю, оскільки механізатор виконує майже всі роботи з обробітку ґрунту, догляду та збирання сільськогосподарських культур, а крім цього, також і слюсарноремонтні, вантажні та інші роботи.

Розширення профілю професії трактористамашиніста, ускладнення техніки, збільшення робочих швидкостей спричиняють зміни і ускладнення в його професійній діяльності. Отже, змінюються і вимоги, що ставляться до особистості працівника.

Ускладнення вимог до професії трактористамашиніста і відповідно до особистості працівника викликане, поперше, розвитком тракторного агрегату шляхом злиття конструкції трактора з іншими сільськогосподарськими машинами, впровадженням комбінованих сільгоспмашин. Це веде до того, що під контролем спеціаліста перебуває дедалі більше різноманітних машин і параметрів їх роботи. Наприклад, трактор "Білорусь" чи Т750 нині агрегується з близько 150 різноманітними сільськогосподарськими машинами. Подруге, наша промисловість для підвищення продуктивності праці у сільському господарстві перейшла на випуск сільгосптехніки, що може працювати на швидкостях 915 км/год. Перед працівником за цих умов ставляться високі вимоги до точності водіння тракторного агрегату: відхилення від заданої траєкторії руху на ряді сільськогосподарських робіт не перевищує 36 см. Зменшується робочий час на рульове управління. Так, щоб досягти кута повороту керованих коліс трактора "Білорусь" в 6° при швидкості 9 км/год, трактористу потрібно удвічі менше часу, ніж при швидкості

при швидкості 5 км/год. Крім того, йому доводиться здійснювати часті повороти корпусом (до 180°), точно і швидко розрізняти форму і розмір нерухомих і рухомих предметів при русі трактора, забезпечувати завжди точні повороти, а на пропюлюванні — рівний рух по лінії, реагувати на подразники. І, потрете, з удосконаленням сільськогосподарських машин, розширенням їх функціональних можливостей збільшується кількість органів управління на робочому місці трактористамашиніста. Приміром, трактор МТ380 має майже вдвічі більше пристроїв керування порівняно з трактором МТ32.

Беручи до уваги ускладнення діяльності трактористамашиніста широкого профілю, спробуємо схематично визначити успішність його роботи. За основні сумарні показники приймемо: а) необхідний рівень професійної діяльності (комплексний показник, що об'єднує всю суму вимог до операцій, виконуваних трактористом); б) визначену тривалість збереження потрібного режиму роботи і її якісних характеристик. Названі показники успішності роботи трактористамашиніста визначаються багатьма факторами. Весь комплекс таких факторів може бути розподілений на дві групи: а) зовнішніх середовищних факторів; б) факторів, які всебічно характеризують трактористамашиніста як виконавця роботи.

До групи зовнішніх факторів в максимальному об'ємі цього поняття належать усі середовищні умови, в яких проходить діяльність трактористамашиніста. Серед них насамперед заслуговують на увагу ті, що безпосередньо детермінують зміст, заходи, засоби, загальну емоційну напруженість професійної діяльності. До таких умов відносяться багато параметрів керованої системи (тих механізмів, якими доводиться керувати трактористамашиністу), її надійність, швидкість дії, ступінь автоматизації тощо. Сюди ж відносяться і особливості робочого місця тракториста. Звичайно, неможливо не брати до уваги такі середовищні умови, які не визначають успішність діяльності трактористамашиніста безпосередньо, але можуть сприяти зниженню його робочого тону, викликати втому, перенапруження уваги чи окремих аналізаторів. Наприклад, такі фактори, як мікроклімат робочого місця трактористамашиніста, його зручність не впливають безпосередньо на успішність його діяльності, але разом з тим повинні враховуватись як фактори, що сприяють збереженню загальної працездатності.

Не менш різноманітні і суб'єктивні фактори успішної діяльності трактористамашиніста. До них відносяться такі інтегральні

фактори, як характеристика окремих психічних процесів і загальні особистісні характеристики, типологічні особливості нервової системи, стан фізичного здоров'я. До цієї групи факторів належать і психологічні особливості виконавця роботи, що виражають його ставлення до неї, мотиви, інтереси. Сюди ж слід віднести і професійну підготовленість.

Трактористмашиніст широкого профілю має справу не тільки з технікою, а й з живою природою — тваринами, рослинами. Тому, крім знань техніки, він повинен володіти біологічними і агротехнічними знаннями. За своїм характером діяльність трактористамашиніста широкого профілю поступово наближається, з одного боку, до праці індустріального працівника, а з іншого, — до праці спеціалістатехнолога сільськогосподарського виробництва, дедалі більше насичуючись інтелектуальним змістом.

Основними функціями трактористамашиніста широкого профілю є: операторська (керування рухом агрегату в просторі і підтримування його функціонування в межах норми) та агротехнічна (забезпечення оптимальної відповідності між біологічною системою і умовами її існування).

Як основний компонент операторської діяльності трактористамашиніста виступає водіння агрегату, де значне місце посідає спостереження за правильністю його руху (чи прямолінійний він, чи співпадає з міжряддям під час культивачі і прополюванні, з борозною під час оранки, з слідом маркера під час сівби), за простором, у якому переміщується агрегат, тобто за полем.

Іншим важливим компонентом операторської функції в діяльності трактористамашиніста є керування і контроль за роботою агрегату (підтримання його функціонування у межах норми). Інформація про роботу агрегату сприймається за допомогою слуху (звук працюючого двигуна, іноді звукові сигнали помічників, які обслуговують причіпні знаряддя праці) і зору (показання приладів, іноді жести помічників, колір вихлопних газів). Крім цього, про роботу агрегату трактористмашиніст може судити за вібрацією корпусу трактора. Таким чином, як "людська ланка" в системі керування агрегатом він повинен постійно обробляти інформацію, що надходить як із зовнішнього середовища, так і від самого об'єкта керування, і реалізувати її в своїх діях.

Трактористмашиніст керує технічною системою, об'єктивна складність якої визначає труднощі, властиві його роботі.

Найважливіша з них полягає в розподілі спрямованості своїх психічних процесів на по суті паралельне виконання двох різних компонентів діяльності, кожний з яких, незважаючи на тісний взаємозв'язок, у ряді випадків є самостійним видом діяльності. При цьому він не має змоги протягом відносно тривалого часу зосередитися або на процесі водіння агрегату, або на його обслуговуванні. Стежити за станом агрегату і обслуговувати його тракторист повинен, не втрачаючи орієнтації в параметрах руху. Сполучення обох компонентів діяльності є фактором, що ускладнює її у цілому (див. схему 9).

Психологічний профіль професії трактористамашиніста широкого профілю

Психічна якість	Рівень розвитку				
	1	2	3	4	5
Концентрація уваги					0
Стійкість розподіленої уваги					0
Наочнообразна пам'ять				0	
Оперативна пам'ять				0	
Емоційна стабільність				0	
Точність рухів				0	0
Координація рухів				0	0
Просторова уява				0	0
Інтерес до професії				0	0
Організованість				0	0
Наполегливість				0	0
Швидкість переробки інформації				0	0
Здатність до монотонної праці				0	0
Впевненість у рухах				0	0
Рівень професійних знань				0	0
Здатність застосування знань на практиці				0	0
Рівень виробничих умінь і навичок				0	0
Кмітливість				0	0
Рішучість				0	0
Дисциплінованість				0	0

Схема 9

Робота трактористамашиніста широкого профілю ставить високі вимоги до працездатності різних аналізаторських систем. Це передусім стосується функцій слухового, зорового і рухового аналізаторів.

Одним з видів інформації, яку отримує трактористамашиніст під час роботи, є сигнали про стан роботи двигуна агрегату, що сприймаються слуховим аналізатором. Найменше порушення звуку свідчить про неполадки в агрегаті й окремих вузлах. Уміння контролювати роботу двигуна на слух (слуховий контроль) має велике значення в роботі тракториста. Воно передбачає здатність диференціювати звуки за силою, тоном, гучністю, а також за сигнальним значенням. Тракторист розрізняє: а) сигнали нормального режиму роботи; б) загальні сигнали неполадок у роботі двигуна, на основі яких фіксує появу несправності (наприклад, втрату потужності); в) спеціальні сигнали, на основі яких діагностуються несправності (наприклад, порушення ритму роботи двигуна, що викликається виключенням однієї з форсунок).

У слуховому контролі за роботою двигуна найбільш важливі сенсомоторні і розумові дії; сприймання інформації про стан роботи двигуна у даний момент; порівняння з слуховим та іншими уявленнями про нормальну і ненормальну роботу двигуна, усвідомлення значення виявленої критичної ознаки; вироблення припущення про ймовірну причину несправності, перевірка цього припущення на практиці чи подумки. Ці дії становлять головний зміст слухового контролю за роботою двигуна, який ще називають "професійним слухом".

Професія ставить ряд вимог до рівня розвитку зорового сприймання трактористамашиніста. Зокрема, він повинен уміти чітко розрізняти зовнішні ознаки ґрунту, різних предметів, оскільки йому часто доводиться працювати вночі. Тракторист систематично знімає показники приладів про тиск мастил, наявність пального, температуру води, спостерігає за роботою причіпних або навісних агрегатів.

Особливо важливий зоровий контроль за роботою агрегату вночі. Нічна робота порушує добову періодичність організму, який в ході тривалого біологічного розвитку виробив певний ритм активності і відпочинку, пристосований до зміни дня і ночі. Будьяке порушення цього ритму є істотним навантаженням на організм. Робота вночі пов'язана з вираженим напруженням зорового аналізатора. В той же час кількість видимих об'єктів різко зменшується, що підсилює

вплив монотонності праці (яка сама по собі є гальмівним фактором) і викликає сонливість, засипання. Короткозорість є протипоказанням у роботі тракториста.

На працездатність трактористамашиніста впливає вібрація, що призводить до закачування, сидяча поза і не оптимальний тепловий режим робочого місця. Доведено, що вже при температурі +21°C якоюсь мірою знижуються пильність і якість виконання ним професійних функцій.

Велике значення для діяльності трактористамашиніста має високий рівень розвитку психомоторної сфери. Рухи, за допомогою яких здійснюється керування трактором, агрегатом, характеризуються, насамперед, точністю і швидкістю. Крім того, тракторист здійснює значну кількість рухів головою і корпусом, що пов'язане з оглядом задньої зони. Рульовим колесом він здійснює близько 1500 рухів за зміну. До органів керування трактором, що найчастіше застосовуються, належить педаль подачі палива. За зміну тракторист робить нею до 385 рухів. Іншими органами керування агрегатом, що найчастіше використовуються, є педаль муфти зчеплення, важіль переключення передач, педаль гальмування та інші. Варто відзначити важливість точності, плавності, розміреності й узгодженості рухів (при вижиманні зчеплення, переключенні швидкості руху тракторного агрегату, гальмуванні). Наприклад, різке відпускання педалі зчеплення призводить до стрибка трактора вперед. А це негативно відбивається на механізмах, знижує ефективність професійної діяльності.

Високий рівень таких сенсомоторних якостей, як точність і координація рухів дає змогу формувати системи рухових умінь і навичок, конче необхідних для успішного освоєння професії трактористамашиніста широкого профілю. Тому вони повинні бути розвинені у кандидатів на цю професію на високому і середньому рівнях.

Важливим психологічним фактором успішної праці трактористамашиніста є увага. Так, робота на підвищених швидкостях у полі, виконання транспортних операцій з причепами підвищеної вантажопідйомності та інше вимагають від нього хорошого розвитку таких якостей уваги, як її розподіл і переключення.

Розподіл уваги у трактористамашиніста проходить безперервно. Йому доводиться при тривалій монотонній роботі розподіляти увагу

між сприйманням борозни, слуханням мотора і роботою агрегату. Він постійно повинен контролювати роботу причіпних чи навісних знарядь праці, оглядатися назад, стежити за показниками приладів і станом окремих механізмів. Особливо підвищуються вимоги до розподілу уваги при виконанні дій на поворотах і заїздах у борозну під час оранки чи в рядки при пропюлюванні, підживлюванні рослин. Це пояснюється необхідністю майже одночасно виконувати ряд операцій: працювати рульовим колесом (поворот наліво, направо), переключати швидкість або гальмувати, дивитися вперед, далі трактора і на рух причіпних або навісних механізмів, регулювати подачу палива тощо.

Крім розподілу уваги, в роботі трактористамашиніста необхідний хороший розвиток стійкості її зосередження. Йому доводиться протягом усього робочого часу координувати рух агрегату з положенням об'єктів праці (напрямок борозни, слідом маркеру, міжряддям), зводити до мінімуму відхилення агрегату від них. Розподіл і стійкість зосередження уваги є професійно значущими якостями трактористамашиніста широкого профілю. У бажаючих обрати цю професію вони мають бути розвинені відповідно на середньому і високому рівнях.

Розумова діяльність трактористамашиніста безпосередньо пов'язана з виконанням трудових функцій. Вона спрямована на агрохімічну й організаційно-економічну оцінку умов праці, а також на вирішення розумових задач з використання техніки: а) визначення складу агрегату і особливостей його підготовки до роботи залежно від її виду і умов; б) правильний вибір і застосування необхідних матеріалів, раціональне розміщення їх на полі; в) вибір режиму роботи і напрямку руху агрегату; г) забезпечення продуктивної роботи техніки в заданому режимі; д) забезпечення високої якості виконуваних операцій і утримування техніки у справному стані.

Необхідно підкреслити важливу роль у діяльності трактористамашиніста вміння вирішувати розумові задачі при технічному діагностуванні неполадок у роботі двигуна. Йому доводиться самостійно шукати причини несправностей за зовнішніми ознаками і показаннями приладів. Евристичні задачі трактористамашиніст вирішує у випадку появи браку під час сівби, культивуації чи інших робіт.

Трактористамашиністу має бути притаманна високорозвинена технічна кмітливість, пов'язана з хорошою зоровою пам'яттю, щоб,

відмінно знаючи свою машину, вмiючи швидко комбiнувати найпростiше способи її ремонту i зберiгання, вiн мiг у найрiзноманiтнiших умовах забезпечити її продуктивну роботу. А ще вiн повинен пам'ятати шуми в роботi двигуна, особливостi робочих рухiв та їх послiдовнiсть при керуваннi трактором, особливостi явищ природи з тим, щоб швидко їх використовувати у певних ситуацiях працi. Наочнообразна i оперативна пам'ять у бажаючих обрати професiю трактористамашинiста широкого профiлю повиннi бути розвиненi на рiвнi, не нижчому за середнiй.

Тракторний агрегат у процесi роботи рухається, просторове спiввiдношення мiж ним i рiзними предметами постiйно змiнюється. Тому трактористмашинiст мусить весь час спостерiгати i направляти рух тракторного агрегату так, щоб не зiткнути ся з перешкодами, що трапляються (канави, дерева), щоб переднє колесо йшло по борознi при оранцi i по слiду маркера при сiвбi тощо. Тут йому неабiякi просторовi уявлення, щоб запобiгти браку в роботi. Цi уявлення повиннi бути розвинутi на високому рiвнi.

Вiдносна просторова iзольованiсть за дефiциту спiлкування у процесi роботи (пiд час оранки у нiчний час, збирання врожаю i т.iн.), її монотоннiсть пов'язанi з сприйманням великої кiлькостi одноманiтних сигналiв i об'єктiв на шляху руху тракторного агрегату, є передумовою виникнення у трактористамашинiста стану нудьги, втоми i в окремих випадках приводить до засинання. Це вказує на значну нервовоемоцiйну напругу в дiяльностi трактористамашинiста. Тому для успiшної роботи йому неабiякiй високий рiвень розвитку емоцiйної стiйкостi.

Професiйна дiяльнiсть трактористамашинiста характеризується помiрним енергетичним навантаженням (пiд час боронування вiн витрачає, наприклад, 1 ккал/хв., оранки — 2 ккал/хв.). Проте трiск, пилюка, спека, робота у несприятливих погодних умовах вимагають вiд нього певної витривалостi i фiзичного здоров'я.

Зпомiж особистiсних якостей трактористмашинiсту потрібнi наполегливiсть i рiшучiсть в оволодiннi новою технiкою i передовими методами працi, кмiтливiсть, швидкiсть обробки iнформацiї i впевненiсть пiд час роботи на пiдвищених швидкостях. Неабiяке значення має органiзованiсть, здатнiсть до монотонної роботи. Труднощi в оволодiннi професiєю i майбутнiй дiяльностi легше до-

лаються при збереженні самовладання і стійкому інтересі до обраного фаху.

Трактористмашиніст широкого профілю, звичайно, повинен досконало знати сільськогосподарську техніку. Але майстром своєї справи він стає лише тоді, коли ставиться до предмета своєї праці і впливає на нього як агроном, озброєний технікою, а не як спеціаліст з її експлуатації. Трактористмашиніст мусить знати особливості росту та розвитку різних сільськогосподарських культур, обробітку ґрунту, шукати шляхи підвищення його родючості, володіти знаннями про добрива, їх властивості і методи застосування, про біологічні особливості і агротехніку вирощування сільськогосподарських культур. Характер роботи трактористамашиніста дедалі більше наближається до характеру праці техника і агронома.

Професійна діяльність трактористамашиніста широкого профілю має деякі психологічні і медичні протипоказання. Серед них — недостатньо розвинена спритність, відсутність технічної кмітливості, дальтонізм, вади слуху. До протипоказань медичного характеру можна віднести захворювання дихальної і серцевосудинної систем, нирок, опорнорухового апарату, схильність до алергічних захворювань, гіпертонію.

Робота трактористамашиніста, у свою чергу, може викликати захворювання опорнорухового апарату, вегетативну дистонію, ревматизм. Їх спричиняють робота в одній позі (сидя чи) при значних шумі і вібрації, в несприятливих умовах та нічний час.

Узагальнюючи вимоги професії трактористамашиніста широкого профілю до особистості спеціаліста, можна скласти психологічний "портрет" цієї професії, або психограму.

Представлений психологічний портрет професії може правити за орієнтир для практичної профконсультації, надання допомоги у виборі професії трактористамашиніста широкого профілю, дає змогу прогнозувати успішність оволодіння нею, майбутньої професійної діяльності.

Підбиваючи підсумок викладеного, варто наголосити, що поданий у розділі матеріал може використовуватися у ході підготовки особистості до вибору професій типу "людина — природа". Грунтуючись на ньому, профконсультант може порівняти кількісні дані психологічної структури людини, одержані в результаті психодіагностичного обстеження, з даними психологічної характе-

ристики професії і визначити ступінь доцільності вибору професії, спрогнозувати успішність її освоєння і майбутньої професійної діяльності, намітити основні шляхи подолання труднощів. У той самий час даний матеріал може застосовуватися у профінформаційній роботі для підготовки професіографічної екскурсії, зустрічі з спеціалістом.

РОЗДІЛ VI. ПРОФЕСІЇ ТИПУ "ЛЮДИНА — ЗНАКОВА СИСТЕМА"

§ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТИПУ ПРОФЕСІЙ

Друга половина ХХ століття характеризується інтенсивним розвитком науки і техніки, впровадженням їх досягнень в усіх сферах людської діяльності. Це істотно змінює характер праці людини, веде до перетворення предмета, мети і знарядь праці. Сучасному спеціалісту, який працює у промисловості, на транспорті, в системі зв'язку, галузі науки тощо дедалі частіше доводиться мати справу не з безпосередніми фізичними предметами, явищами, процесами, а з їх заміниками, символами, знаками чи системою знаків. В умовах сучасної культури, за словами Є.О.Клімова, велику роль відіграють знаки, не схожі на предмети, які вони означають, слова, не подібні предметам, про які йде мова в тексті, ноти, не подібні музиці і т.ін.

Знаки, символи, формули, що несуть певну інформацію про оточуючі нас предмети і явища, посідають у житті сучасної людини значне місце. Стаючи звичними, вони не завжди усвідомлюються нею як умовність. Усна і писемна мова, цифри, формули, хімічні символи, ноти, схеми, креслення, гроші, фотографії, міміка, жести та ін. — все це знаки і системи знаків.

Навряд чи варто доводити необхідність в особливих нахилах для занурення у світ умовних знаків, абстрагування від власне предметних властивостей і зосередження на роботі з відомостями, які вони завжди несуть.

Якщо розглядати в цьому ракурсі типову для даної групи професій діяльність оператора, одержимо цікаву картину. Виявляється, хоч оператор працює за пультом управління, предметом його праці є не сам пульт, а, певна система, наприклад, енер-

госистема цілого міста. Метою його роботи є не виготовлення певної продукції, а контроль і регулювання процесів, які в ній відбуваються. Управління режимом роботи системи оператор здійснює за допомогою різних кнопок і ключів. Проте знаряддями його праці є не кнопки і ключі, а правила, інструкції, певна стратегія розв'язання задач, що застосовується в даній системі управління.

Всередині групи професій "людина — знакова система" психологи виділяють окремі класи спеціальностей. В основу класифікації покладено таку ознаку, як специфіка мети праці. За нею виділяють три головні групи спеціальностей: 1) гностичні; 2) перетворюючі і 3) пошукові. Прикладом перших може бути професія коректора, других — стенографісткідрукарки, лінотипіста, оператора ЕОМ, бухгалтера, третіх — програміста на обчислювальних машинах, науковця-ретрика тощо. Отже, до кожної з виділених класифікаційних груп входить ряд різних професій, предметом праці яких є умовні знаки, символи, цифри, коди, штучні види мов і т.ін. Ці професії за змістом роботи чи історією виникнення і розвитку не схожі одна на одну. Так, праця економіста за своєю технологією нічим не нагадує діяльність диспетчера залізничного вузла, і обидві вони далекі від тих професійних завдань, які реалізує, наприклад, редактор газети чи журналу.

Більшість виробничих професій групи "людина — знакова система" виникли в результаті комплексної механізації і автоматизації виробництва, оснащення його кібернетичними системами управління. Нові автоматизовані технології ведуть до втрати прямої взаємодії людини з предметом праці. Більше того, безпосередній контакт спеціаліста з об'єктом діяльності за таких умов виявляється зайвим, у більшості випадків навіть неможливим. Між ними стоять машини з автоматичним управлінням. Інформацію про зміни у виробничому процесі спеціаліст одержує опосередковано у вигляді різноманітних сигналів, символів, цифрових показників, тобто в закодованому вигляді.

У таких умовах взаємодії людини із складним технічним устаткуванням на перше місце виступають завдання сприймання і переробки інформації, контролю, прогнозування і своєчасного прийняття рішень. Сама людина розглядається як ланка системи управління, що виконує функцію каналу зв'язку в системі "людина — машина". У цій системі провідна роль належить людині-оператору.

Рівень вимог до психофізіологічних властивостей і психологічної структури особистості людини-оператора визначається на підставі психологічного аналізу операторської діяльності. Численні дослідження уможливили формулювання основних особливостей операторської діяльності.

Поперше, про динаміку технологічних процесів у керованій системі оператор судить не за даними безпосереднього спостереження, а на основі спостереження за змінами, які відбуваються у так званій інформаційній моделі керованих об'єктів. Здійснюючи дистанційне управління системою, він одержує зворотну інформацію у закодованому вигляді, тобто у вигляді показників лічильників, індикаторів, вимірювальних приладів тощо. Такі умови праці ставлять його перед необхідністю розкодування і уявного порівняння одержаної інформації з реальним станом керованого об'єкта.

Подруге, особливість діяльності оператора визначається тим, що швидкісне протікання виробничих процесів, їх складність висувають підвищені вимоги до точності його дій, швидкості прийняття рішень, темпу здійснення управлінських функцій. Значною мірою зростає ступінь відповідальності за виконувані дії, оскільки найменша помилка може вивести з ладу всю систему, створити аварійну ситуацію із загрозою для життя працівників. Тому для роботи оператора у сучасних системах "людина — машина" характерне значне психічно-нервове напруження.

Потрете, праці оператора притаманні обмежена рухова активність, використання малих груп м'язів. Важливо і те, що йому доводиться працювати в умовах ізоляції від звичного соціального середовища, передусім "у товаристві приладів й індикаторів".

Почетверте, підвищення ступеня автоматизації виробничих процесів вимагає від оператора високої готовності до екстрених дій. У нормальних умовах основною функцією оператора є контроль і стеження за ходом виробничого процесу. У разі виникнення неполадок чи порушень режиму роботи оператор повинен зробити різкий перехід від спокійної, монотонної роботи в умовах "оперативного спокою" до активних дій, спрямованих на ліквідацію порушень. При цьому у короткий відтинок часу він має проаналізувати значний об'єм інформації, прийняти правильне рішення, реалізувати його. Це спричиняє сенсорні, інтелектуальні й емоціональні перевантаження.

Психологи виділяють кілька видів операторської діяльності. Відомою є класифікація, в основу якої покладено основні функції оператора:

1. Операторспостерігач. Його функції полягають у виділенні і впізнаванні сигналів, які надходять на фоні шумів, тобто сигналів, подібних до заданих, але не тотожних з ними.

2. Операторвиконавець. В його функції входить передача інформації від одних елементів системи до інших: одержавши інформацію у вигляді сигналу, він передає її всередині тієї самої системи натисканням на кнопки чи зміною положення відповідних держаків і важелів.

3. Операторкерівник. Його діяльність протікає в системі, де наперед невідомі ситуації, які можуть виникнути у процесі управління, або кількість таких ситуацій настільки велика, що їх наперед неможливо передбачити. При виникненні нової ситуації оператор мусить щоразу відшукувати новий варіант рішення.

Таким чином, для операторських професій характерні специфічні особливості взаємодії людини з машиною. Саме це дало підставу виділити їх в окрему структурну одиницю у групі професій "людина — знакова система". Крім операторських професій, до цієї групи включено багато професій системи зв'язку, поліграфічні і канцелярські професії, віднесено економістів, бухгалтерів тощо. Увесь цей калейдоскоп різноманітних професій об'єднується спільними вимогами до здатності людини успішно працювати з символами, знаками та їх системами.

§ 2. ПРОФЕСІОГРАМА ТЕЛЕФОНІСТА МІЖМІСЬКОГО ЗВ'ЯЗКУ

Серед багатьох професій зв'язку до групи "людина — знакова система" віднесено професії телефоніста, оператора поштового зв'язку, телеграфіста, радиста. Особливість психологічної структури даних професій полягає в навантаженні на психіку людини, зокрема на її увагу, пам'ять, сприймання, переробку інформації тощо. Продуктивність праці, задоволення професією залежать насамперед від того, наскільки психограма професії узгоджується з психологічною структурою особистості спеціаліста.

Як приклад, розглянемо виробничу та психологічну характеристику однієї з професій системи зв'язку — телефоніста міжміського зв'язку.

Телефонний зв'язок є системою спеціальної апаратури, за допомогою якої можна здійснити звуковий зв'язок на великих відстанях. Завдання телефоніста — за допомогою відповідних технічних засобів організувати розмову між людьми, розділеними великими відстанями.

Основний елемент робочого місця телефоніста — комутатор. Це апарат, в якому змонтовані прилади, які дають змогу одержувати сигнали виклику і відбою, здійснювати зв'язок між абонентами, посилати сигнали виклику у пункт зв'язку потрібного міста.

Телефоніст обслуговує міжобласні і магістральні телефонні зв'язки, з'єднує абонентів для переговорів, перевіряє якість зв'язку, контролює тривалість розмов, роз'єднує абонентів. Він обслуговує виклики абонентів з квартирних і службових телефонів за талонами і в кредит тощо. Щоб руки телефоніста під час роботи були вільними, на його голові з допомогою оголовня закріплюється мікрофон спеціальної конструкції.

З метою реалізації професійних завдань телефоніст здійснює ряд трудових операцій: вмикає штепсель у відповідний канал для встановлення зв'язку з абонентом чи іншою станцією, маніпулює ключем при сигналі запиту або відповіді іншої станції, набирає номер абонента за допомогою шайби, сприймає замовлення на слух, записує їх, встановлює словесний контакт з абонентом чи телефоністом іншої станції.

Професійна діяльність вимагає від телефоніста знання відповідних правил та інструкцій, принципів роботи телефонної апаратури. Телефоніст I класу повинен бути ознайомлений з правилами міжнародних переговорів, знати хоча б одну іноземну мову, щоб швидко входити у контакт з телефоністами і абонентами іноземних країн. Крім того, він мусить знати географічне розміщення станцій і напрямків зв'язку, щоб знаходити найкоротші і найдешевші сполучення, мати елементарні відомості про економіку, організацію і адміністративну побудову поштової служби.

Робоче місце телефоніста знаходиться у телефонному залі, біля комутатора. Приміщення чисте, світле, у ньому підтримується певний температурний режим. Для зменшення виробничого шуму стіни

і стеля залу оббиті звукопоглинаючим матеріалом, а підлоги застелені килимами. Робота, як правило, тримінна, оскільки зв'язок повинен бути забезпечений цілодобово. Протягом усього робочого часу телефоніст працює сидячи.

Таким чином, основними несприятливими факторами у діяльності телефоніста є відсутність рухової активності, одноманітна робоча поза, виробничий шум, робота у нічні зміни. Головне навантаження припадає на слуховий аналізатор і мовні органи спеціаліста, його центральну нервову систему. Медичними протипоказаннями є захворювання органів слуху, дихальних шляхів, мовних органів, нервової системи.

Оволодіти професією телефоніста і досягти високої майстерності можуть особи з рухливою, врівноваженою, сильною нервовою системою з високою лабільністю. Для успішної діяльності спеціаліст повинен мати добре розвинену координацію рухів лівої і правої руки, володіти високою швидкістю простої сенсомоторної реакції (схема 10).

Основні вимоги професії стосуються слухових диференціацій і гостроти слуху спеціаліста. Ці характеристики мають велике значення під час виклику іншої станції, передачі замовлень, вислуховування відповідей і подолання виробничих шумів.

Водночас з виконанням технічних маніпуляцій, спрямованих на швидке проведення переговорів, телефоніст сприймає і аналізує значну кількість інформації. Його основні професійні завдання пов'язані саме з швидким сприйманням, переробкою і усною передачею словесних повідомлень телефонною лінією. При цьому телефоніст повинен виконувати кілька дій. Напруженість його діяльності обумовлюється численними різноманітними подразниками (цифровими, світловими, словесними), які діють послідовно або одночасно. Такого роду професійні завдання ставлять високі вимоги до розподілу та переключення уваги спеціаліста.

Продуктивність процесу сприймання, безпомилковість у роботі телефоніста залежать від його здатності тривалий час зосереджувати увагу на виконуваній роботі. Протягом усієї зміни в умовах відволікаючих впливів (розмови інших телефоністів зі своїми абонентами), увага телефоніста прикута до лампочки, що сигналізує про виклик абонента або відбій. З такими завданнями успішно справляються спеціалісти з високою стійкістю концентрації уваги.

Психологічний профіль професії телефоніста міжміського зв'язку

Психічна якість	Рівень розвитку				
	1	2	3	4	5
Інтерес до професії					○
Концентрація уваги				○	
Розподіл уваги				○	
Переключення уваги			○		
Наочнообразна пам'ять			○		
Оперативна пам'ять			○		
Загальний інтелект			○		
Точність і швидкість рухів					○
Емоційна стійкість					○
Наполегливість, терплячість					○
Дисциплінованість					○
Відповідальність					○
Організованість					○
Акуратність					○
Ввічливість, тактовність					○
Чітка і правильна мова					○

Схема 10

Однією з важливих психологічних характеристик телефоніста є хороша пам'ять. Професійні завдання вимагають від нього безпомилкового сприймання і аналізу інформації, яка надходить і є основою для приймання оперативних рішень. Таке ставить високі вимоги до короткочасної і оперативної пам'яті спеціаліста. Для успішного зберігання і відтворення усної інформації він повинен володіти добре розвинутою вербальнологічною пам'яттю.

Вербальнологічне мислення дає телефоністові змогу швидко і правильно приймати рішення на основі поточної інформації. Розвиток вербальнологічного мислення тісно пов'язаний з розвитком мови. Грамотна, чітка, культурна мова — один з важливих показників майстерності телефоніста. Хороша дикція, оптимальний темп мови, правильно побудовані з точки зору граматики речення — якості, відсутність яких говорить про професійну непридатність.

Таким чином, телефоніст міжміського зв'язку повинен мати добре розвинений вербальний і загальний інтелект.

Інтенсивна робота уваги протягом цілого робочого дня в умовах відволікаючих впливів, дефіциту часу, певна однотипність праці ставлять високі вимоги до емоційної стійкості телефоніста. Емоційна нестійкість створює передумови для виникнення стану невпевненості у собі, підвищеної втомлюваності. Спеціаліст повинен вміти регулювати свій емоційний стан з допомогою волі. Коли при виході на зв'язок доводиться багаторазово набирати номер станції, під час довгого чекання відповіді або у випадках несвоєчасного обриву зв'язку особливо необхідні такі якості характеру, як витримка, самовладання, терплячість, наполегливість у досягненні мети.

Діяльність телефоніста ставить високі вимоги й до інших особистісних якостей людини. Щоб бути висококласним спеціалістом, необхідні дисциплінованість, організованість, акуратність, ввічливість і тактовність, відповідальність.

Отже, перелічимо професійно важливі якості телефоніста: висока швидкість реакції, сенсомоторна координація рухів, висока слухова чутливість, високий розвиток концентрації, розподілу і переключення уваги, розвинена короткочасна і оперативна пам'ять, хороший розвиток вербальнологічного мислення, висока культура мови, чітка дикція, емоційна стійкість, сильна вольова регуляція, ввічливість, тактовність, відповідальність. Низький рівень розвитку вказаних якостей може бути психологічним протипоказанням для оволодіння професією телефоніста міжміського зв'язку.

На основі літературних джерел і результатів спеціального психодіагностичного дослідження розроблена психограма телефоніста міжміського зв'язку (див. схему 10). Подані у ній кількісні показники рівня розвитку ПВЯ спеціаліста відіграють неоціненну роль у роботі практичних психологів. Психограма служить основним орієнтиром у побудові стратегії психодіагностичного дослідження людини з метою профконсультації, а також є основою, обґрунтуванням профконсультаційних порад.

§ 3. ПРОФЕСІОГРАМА ОПЕРАТОРА ЕОМ

Професія оператора ЕОМ — нова і перспективна. Немає такої галузі народного господарства, де б не застосовувалися комп'ютери. Послугами обчислювальних центрів і бюро користуються промислові підприємства, будівельні організації, сільське господарство, народна освіта, охорона здоров'я, наукові установи тощо. За допомогою ЕОМ роблять науковотехнічні розрахунки, вирішують проблеми міського транспорту, вираховують потреби підприємств у сировині, передбачають погоду і т.ін. ЕОМ широко використовується у морській справі, авіації, космонавтиці.

Перші ЕОМ з'явилися у середині 40х років нашого століття і відразу стали незамінними у різних галузях народного господарства. Широке використання ЕОМ під час опрацювання великих масивів інформації, у науковотехнічних розрахунках, автоматичному управлінні дає значний економічний ефект. Щоб ЕОМ ожила, необхідно ввести вихідні дані для розв'язання задачі. Готує інформацію і вводить її в машину оператор.

Готують операторів ЕОМ у ПТУ. Спеціалістів середньої кваліфікації в галузі обліковостатистичних і обчислювальних робіт випускають промисловоекономічні, обліковостатистичні, електромашинобудівні та інші технікуми, ліцеї. Для підготовки програмістів вищої кваліфікації створені спеціальні факультети при фінансовоекономічних та інженерноекономічних інститутах, університетах, академіях.

Сучасні ЕОМ — складні автоматизовані обчислювальні комплекси, до структури яких входять складні пристрої: оперативної пам'яті, вводу і виводу інформації, управління оперативнообчислювальними процесами тощо. Для опису розв'язання задач використовуються алгоритмічні мови — алгол, фортран, кобол та інші. Як правило, оператор ЕОМ у процесі роботи розв'язує стандартні, обумовлені інструкцією задачі. В загальних рисах його професійна діяльність полягає у виконанні всіх необхідних операцій на командному пульті машини і всіх її пристроях, із забезпеченням загального управління електронною системою відповідно до встановленої технології.

Успішність роботи оператора ЕОМ залежить від рівня його професійних знань і вмінь. Він повинен знати основи програмування, технічні носії інформації і коди, які застосовуються на ЕОМ, бу-

дову і правила експлуатації ЕОМ; вміти готувати і читати технічну документацію, обробляти її на ЕОМ, зауважувати збої в роботі і встановлювати причини цих збоїв.

До несприятливих факторів у діяльності оператора ЕОМ відносять обмеження контактів з іншими особами, сенсорноперцептивне і нервовопсихічне напруження.

Протипоказаннями для оволодіння даною професією вважаються слабкий зір, захворювання слухового апарату, органічне захворювання центральної нервової системи з пониженням інтелекту.

Поряд з високими вимогами до здоров'я людини діяльність оператора ЕОМ ставить підвищені вимоги до його психофізіологічних та психологічних якостей, передусім до пізнавальної, емоційновольової сфер і характерологічних якостей (схема 11).

Важливі роль і місце у діяльності оператора відіграють зорові сприймання. Поперше, вони беруть участь в ознайомленні оператора із завданням програміста, реалізації цього завдання. Подруге, управління ЕОМ здійснюється в умовах зчитування оператором різноманітних зорових сигналів на шкалах різних елементів і пристроїв ЕОМ. Завдяки цим сигналам оператор виконує певні дії і маніпуляції, спрямовані на запуск машини, її зупинку, сповільнення чи зміну напряму функціонування системи. Такого типу професійні завдання ставлять високі вимоги до точності зорового сприймання і його об'єму. Оператор повинен також добре розрізняти світлові сигнали різного кольору й інтенсивності.

Велике навантаження лягає на увагу оператора. Під час роботи вона напружена, спрямована на зчитування значної за обсягом зорової інформації, зосереджена на виконанні завдання в цілому. Успішне розв'язання такого роду професійних завдань вимагає від оператора високо розвиненої стійкості уваги, здатності до її концентрації.

Для того, щоб оператор міг успішно контролювати роботу всіх пристроїв ЕОМ, він повинен постійно стежити за різними візуальними сигналами, які подаються одночасно чи послідовно. Успішно зчитують інформацію і не припускають помилок при роботі на ЕОМ спеціалісти, які не лише мають відмінні професійні знання, а й досягли високого рівня розвитку розподілу і переключення уваги.

У оператора ЕОМ високої кваліфікації повинна бути добре розвинута пам'ять. Він мусить пам'ятати багато різних правил та інструкцій з обслуговування машини, знати способи застосування різних засобів і методів управління нею, пам'ятати значення і місце кожного командного пристрою та індикатора. Хороша пам'ять допомагає оператору швидко і точно засвоїти інструкції і вказівки програміста, що гарантує швидкість маніпуляцій, сприяє підвищенню продуктивності праці. Високий темп роботи потребує від оператора точних і безпомилкових дій, постійної активізації професійних знань. Помилки, неточності неприпустимі тому, що можуть викривити зміст одержаної інформації чи спричинити пошкодження дорогої техніки. Це пояснює високі вимоги до розвитку довгочасної, короточасної і оперативної пам'яті спеціаліста.

На деяких етапах професійної діяльності оператора важливу роль відіграють зорові уявлення. Так, починаючи роботу, він повинен зв'язати інструкції і вказівки програміста з уявленнями про машину, її пристрій, з конкретними операціями, які необхідно здійснити для виконання одержаного завдання. Крім того, у процесі діяльності оператор одержує інформацію про функціонування ЕОМ у закодованому вигляді. На основі аналізу цієї інформації в нього виникають уявлення про хід виконання завдання і його етапи. Все це свідчить про те, що в основі побудови оператором функціонального образу професійної діяльності у підготовчий період і у процесі роботи лежать продуктивна уява і абстрактнологічне мислення.

Однією з умов успішної роботи спеціаліста є дуже високий рівень розвитку швидкості і точності рухів. Це пояснюється тим, що продуктивність праці оператора значною мірою залежить від його темпу роботи, здатності швидко і правильно набирати цифри чи тексти на клавіатурі машини. За кожним пальцем закріплені певні клавіші. Досвідчені оператори набирають необхідну інформацію на клавіатурі "сліпим" методом, тобто не дивлячись на неї, а концентруючи всю увагу на інформаційному матеріалі.

Робота оператора ЕОМ одноманітна. Водночас вона вимагає від спеціаліста високої відповідальності і постійної уваги протягом всього робочого дня. У таких умовах добре справляються з роботою оператори з високим рівнем емоційної стійкості. Недостатній рівень розвитку самовладання, емоційної стабільності створює передумови для виникнення стану підвищеної втомлюваності, нервового напруження.

Важливою психологічною умовою успішної діяльності оператора ЕОМ є високий розвиток професійно важливих особистісних якостей. Серед них — висока відповідальність, дисциплінованість, працьовитість, точність у роботі, ретельний самоконтроль і вольова саморегуляція, наполегливість у досягненні мети, прагнення до розширення і підвищення професійних знань. Робота на ЕОМ цікава тим, хто може протягом тривалого часу зосереджуватися на виконанні складних, але досить одноманітних операцій, любить маніпулювати цифрами, знаками, системою знаків, віддає перевагу роботі, яку може виконувати один у товаристві комп'ютера.

Психологічний профіль професії оператора ЕОМ

Психічна якість	Рівень розвитку				
	1	2	3	4	5
Інтерес до професії					○
Концентрація уваги					○
Переключення уваги					○
Розподіл уваги					○
Наочнообразна пам'ять					○
Оперативна пам'ять					○
Абстрактнологічне мислення					○
Просторові уявлення					○
Точність і швидкість рухів					○
Емоційна стійкість					○
Дисциплінованість					○
Відповідальність					○
Організованість					○
Акуратність					○
Наполегливість					○
Працездатність					○
Пам'ять на числа					○
Точність у роботі					○

Схема 11

Основними психологічними протипоказаннями для вибору професії оператора ЕОМ є низький розвиток абстрактнологічного мислення, емоційна нестабільність, незадовільний самоконтроль, погано розвинені сенсомоторна сфера, увага, пам'ять, несформовані соціально цінні особистісні якості, такі, як відповідальність, дисциплінованість, акуратність, організованість.

Психологічний аналіз професійної діяльності оператора ЕОМ і результати психодіагностичного дослідження дали змогу скласти психограму даної професії. Як зазначалося вище, це необхідний методичний матеріал для проведення профконсультаційної і профінформаційної роботи з молоддю та дорослим населенням (див. схему 11).

§ 4. ПРОФЕСІОГРАМА ЛІНОТИПІСТА

Серед групи професій "людина — знакова система" важливе місце посідають поліграфічні спеціальності, зокрема такі як складач ручного складання, лінотипіст (складач на складальних рядовідливних машинах), друкар, коректор та інші. Науковотехнічний прогрес сприяв появі нових поліграфічних спеціальностей, а саме: оператор на програмуючих машинах, складач на фотоскладальних машина-хавтоматах тощо.

Процес виготовлення друкованої продукції пройшов складний шлях: від написання текстів вручну на глиняних табличках до сучасних складних технологій виготовлення друкованої продукції.

Початок книгодрукування в Європі відноситься до середини XV ст. Саме у цей час з'явилася перша друкарська техніка. Першу друкарню в Україні заснував російський друкар Іван Федоров. У 1564 р. у Москві, а в 1574 р. у Львові вийшли перше і друге видання книги "Апостол", виготовленої І.Федоровим.

З часів І.Федорова в технології книгодрукування відбулися величезні зміни. Ступінь механізації і автоматизації робіт на поліграфічних підприємствах досягає 86%. Складання друкованої продукції проводиться в основному не вручну, а на складальних рядовідливних машинах (лінотипах). Ручне складання використовується переважно на додаткових операціях: набирання формул, таблиць, верстання газет, журналів.

Лінотип складається з трьох основних апаратів: складального, відливного і розбірного. Складач, сидючи перед клавішним пристроєм складального апарату, друкує текст оригіналу. Всі наступні операції в машині здійснюються автоматично. Крім набору тексту відповідно з оригіналом рукопису, до професійних обов'язків лінотипіста входить стеження за технічним станом машини, за робочою температурою друкарського сплаву, контроль і регулювання механізмів машини, контроль за якістю подукції.

До складача ставляться високі вимоги щодо якості роботи, оскільки виправлення у наборі вимагають додаткових матеріальних затрат.

Робота лінотипіста не пов'язана з важкою фізичною працею, оскільки більшість важких трудових операцій виконують автоматичні пристрої. Робоча поза одноманітна: протягом робочого дня складач сидить за машиною і набирає тексти та іншу друковану продукцію. В процесі роботи найбільше навантаження припадає на зоровий і руховий аналізатори (в основному м'язи рук), а також на центральну нервову систему.

Спеціальність лінотипіста відноситься до шкідливих, оскільки у процесі роботи він контактує з матеріалом, що містить шкідливі для здоров'я метали. Медичними протипоказаннями для складача є слабкий зір, захворювання рук, кровотвірних і дихальних органів.

Складний комплекс професійних обов'язків лінотипіста ставить високі вимоги до його загальноосвітньої підготовки, рівня технічних знань. Він повинен добре знати фізику і хімію, предмети гуманітарного циклу. Крім того, йому потрібні спеціальні знання, які стосуються будови лінотипу, правил пуску, регулювання і обслуговування машини.

Професія ставить підвищені вимоги до індивідуальнопсихологічних якостей спеціаліста, його психічної витривалості.

Специфіка психологічної структури професії лінотипіста визначається впливом однотипних подразників (букви, слова, цифри і т.ін.) протягом усього робочого часу. Складач повинен набирати ці знаки точно за оригіналом, не припускаючи ніяких змін, пропусків, викривлень. Такого типу професійні завдання ставлять дуже високі вимоги до точності і швидкості зорового сприймання. Останні сприяють осмисленому сприйманню спеціалістом слів і фраз рукопису під час їх складання з окремих знаків.

У процесі діяльності лінотипист розподіляє увагу між оригіналом тексту, який він набирає, і клавіатурою складальної машини, за допомогою якої він реалізує складання друкованої продукції. Поряд з цими завданнями протягом зміни спеціаліст повинен сприймати на слух можливі ознаки несправності роботи машини. Успішне виконання такого типу професійних завдань вимагає від нього високого рівня розвитку розподілу і переключення уваги і стійкого її зосередження на діяльності у цілому.

Важливою психологічною характеристикою кваліфікованого лінотиписта є добре розвинена пам'ять. Він має пам'ятати асортимент шрифтів, уміти впізнавати матриці за ознакою форми. Кількість друкарських знаків для складання коливається залежно від моделі машини у межах від 90 до 248. Всі ці знаки необхідно пам'ятати. Він також повинен пам'ятати протягом короткого відрізка часу певну частину тексту, який складає. Таким чином, зміст праці складача ставить високі вимоги до розвитку довгочасної і короткочасної пам'яті (наочнообразної, слухової, смислової).

Психологічне навантаження лінотиписта збільшується ще й від того, що його діяльність лімітується значною кількістю суворих вимог до поліграфічної продукції, обумовлюється знанням і виконанням багатьох правил техніки безпеки й інструкцій, які стосуються приймання і здавання машини. Крім того, він мусить бути грамотним, добре знати мову, правила граматики, вміти застосовувати ці правила під час складання тексту. Без цього неминучі помилки в роботі, низька продуктивність праці, простої. Успішне розв'язання вказаних завдань великою мірою залежить від високого рівня розвитку оперативної пам'яті спеціаліста.

Швидкість і якість складання на клавіатурі машини залежить також від рівня розвитку в лінотиписта швидкості і точності рухів рук, їх координації. Досвідчений складач настільки запам'ятовує розміщення клавіш і відповідні рухи пальців рук, що в ході складання не дивиться на клавіатуру машини, працюючи "сліпим" способом і тим самим оберігаючи зір від перевантаження.

Осмілене складання тексту вимагає від спеціаліста розвиненого словеснологічного мислення. Важливо, щоб розвиток його загального і вербального інтелекту був не нижче середнього рівня.

Висока відповідальність діяльності складача, інтенсивне навантаження на увагу протягом усього робочого дня, а також наявність однотипних подразників і великий обсяг різноманітної інформації

ставлять високі вимоги до його емоційної стійкості. Недостатній рівень розвитку емоційної стійкості спеціаліста в даній галузі діяльності створює передумови для виникнення в нього стану підвищеної втоми, нервового перенапруження, сенсорного перена-сичення тощо.

Неврівноваженість нервових процесів збудження і гальмування, надмірна збудливість, яка проявляється в нетерпінні, бажанні швидше набрати наступну букву чи слово, може негативно відбиватися на ефективності праці лінотипіста, якості його продукції. Для складача з неврівноваженою нервовою системою характерні такі помилки: наступна літера "вистри бує" раніше від попередньої, з'являються пропуски і перестановки літер.

Діяльність складача ставить високі вимоги до ряду особисті сних якостей людини. Щоб стати висококласним спеціалістом, необхідно бути наполегливим, працьовитим, пунктуальним, організованим, відповідальним, мати добре розвинений самоконтроль поведінки.

Лінотипіст повинен мати високий рівень розвитку мовної культури, широкий кругозір, велике коло пізнавальних інтересів. Чим швидше і краще він сприймає і осмислює текст оригіналу, тим легше даний матеріал групується у смислові ряди, що поліпшує якість складання, зменшує кількість викривлень тексту та інших помилок. Якість продукції залежить також від естетичного розвитку, емоційного ставлення спеціаліста до культурних цінностей і розуміння їх ролі у розвитку суспільства.

Таким чином, специфіка і складність даної професійної діяльності ставлять високі вимоги до багатьох аспектів особистості лінотипіста. Насамперед це стосується його сенсорних та інтелектуальних функцій, емоційновольової саморегуляції, етичноморального та культурного розвитку.

Основними протипоказаннями до цієї професії є низький розвиток емоційновольової саморегуляції, недостатній розвиток концентрації, розподілу і переключення уваги, слабки

й розвиток інтелекту, відхилення в координації рухів, низька мовна та загальна культура.

Узагальнюючи вимоги професії лінотипіста до психологічної структури особистості, можна скласти короткий психологічний "портрет" цієї професії, або психограму (див. схему 12). Вона може бути орієнтиром для практичних психологів при поданні допомоги

людині у виборі професії і прогнозуванні успішності професійного навчання і безпосередньо праці на виробництві.

Психологічний профіль професії лінотипіста

Психічна якість	Рівень розвитку				
	1	2	3	4	5
Інтерес до професії					○
Точність і швидкість рухів					○
Координація рухів				○	○
Зосередження уваги				○	○
Розподіл уваги				○	○
Переключення уваги				○	○
Оперативна пам'ять				○	○
Наочнообразна пам'ять				○	○
Точність зорового сприймання				○	○
Правильна і грамотна мова				○	○
Самовладання при стиканні з труднощами				○	○
Наполегливість у досягненні мети				○	○
Старанність					○
Точність у роботі					○
Організованість					○
Відповідальність					○
Дисциплінованість					○

Схема 12

Поданий у розділі матеріал може служити цінним методичним засобом для профконсультантів та викладачів навчальних професійних закладів. У практичній роботі озброєний психодіагностичними психолог може порівнювати результати психодіагностичного дослідження особистості, яка виявила інтерес до професії групи "людина — знакова система", з даними психологічної характеристики професії. На цій основі він може визначити ступінь доцільності вибору професії даного типу, кваліфіковано і об-

даного типу, кваліфіковано і обгрунтовано провести профконсультацію.

Психографічний матеріал стане у пригоді вчителям у процесі підготовки до проведення різних форм профінформаційної роботи: професіографічної зустрічі, професіографічного дослідження професії та професіографічної екскурсії.

Р О З Д І Л VII.

ПРОФЕСІЇ ТИПУ "ЛЮДИНА — ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ"

§ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТИПУ ПРОФЕСІЙ

До професій типу "людина — художній образ" сучасна професіографія відносить групу спеціальностей, які передбачають взаємодію людини з системами художніх образів (їх частинами, елементами, якостями). Подібна взаємодія, як відомо, є специфічною для різного роду занять сфери мистецтва — музики, живопису, театру, художньої літератури і т.ін., а також спеціальностей сфери масової художньої діяльності.

Уся сучасна художня діяльність людини втілюється у різноманітних формах: декоративноприкладному мистецтві, образотворчому мистецтві (живопис, архітектура, графіка); промисловому (індустріальному) мистецтві, художній фотографії; музиці, літературі, хореографії; синтетичному мистецтві (театр, кінЕ-истецтво, телебачення, цирк, естрада).

Усі спеціальності даної групи професій можуть бути віднесені відповідно до певних видів мистецтва та різних підгруп:

1. Просторові види художньої діяльності:
  - декоративноприкладне мистецтво;
  - образотворче мистецтво — архітектура, скульптура, живопис, графіка;
  - виробниче (індустріальне) мистецтво;
  - фотографія.
2. Часові види художньої діяльності:
  - музика;
  - література.
3. Просторовочасові види художньої діяльності:

- хореографія;
- театр;
- кіно та телемистецтво.

ОСНОВНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМОГИ ПРОФЕСІЙ ТИПУ "ЛЮДИНА — ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ"

Створення або відтворення (повторення) художнього образу чи його елементів, оперування засобами естетичного впливу, тобто підпорядкування певному ідейному задумові завдяки поєднанню певних ліній, форм, фарб, звуків, рухів — все це характеризує представників групи "людина — художній образ".

Саме предметом праці — художнім образом (його елементами, частинами) — визначається основний комплекс психологічних вимог даної групи професій. За всієї різноманітності умов роботи, професії мистецтва вимагають від людини насамперед високого рівня розвитку емоційноестетичного сприймання, естетичного почуття.

Поряд з цими вимогами спеціальності даного типу передбачають високу художню культуру, розвинений художній смак людини, розуміння нею художніх ефектів (так званого "художнього чуття"), художнього (образного) бачення, законів емоційного впливу і, нарешті, художньої обдарованості, тобто здібностей до музики, літератури, живопису, танців, акторського мистецтва тощо. Художні здібності потрібні не тільки для створення естетичних цінностей, а й для їх відтворення на досить високому рівні. Адже представнику художньої професії (наприклад, спеціалісту з розпису фарфору, огранувальнику дорогоцінних та напівдорогоцінних каменів, маляру-альфрейнику та ін.) часто доводиться виготовляти різноманітні вироби за зразком, ескізом, який зробив художник.

Таким чином, навіть на виконавчому рівні для успішної образотворчої діяльності потрібні художні здібності, причому не окремі їх компоненти, а певна структура. Так, живопис ставить особливі вимоги до сприймання форм, пропорцій та кольорових співвідношень. Як свідчить художньовиробнича практика, для плідних творчих занять у галузі образотворчого мистецтва необхідні чуття пропорції, композиції, колориту і світлотіні, пам'ять на кольори, особливі якості рухового апарату руки. Щоб досягти майстерності у скульптурі, потрібні поєднання ряду художніх та

деяких рухових навичок. Для продуктивної музичної діяльності людина повинна, насамперед, володіти чуттям ритму, музичною пам'яттю, так званім ладовим чуттям, тобто здатністю визначати завершеність або незавершеність музичної мелодії. Психологопедагогічні дослідження, присвячені проблемі художніх здібностей, свідчать, що для різних видів образотворчої діяльності необхідні здібності найрізноманітнішого характеру.

Як засвідчують окремі професіограми групи професій типу "людина — художній образ", у діяльності фахівців переважають, в основному, емоційні, сенсорні та моторні види психологічної активності. Реалізуючи себе в образах, чуттях та рухах, названі види психічної активності, як відомо, насамперед спираються на діяльність зорових, слухових, рухових та дотикових сприймань; на емоційну, образну та рухову пам'ять; на наочнообразне мислення; на відтворну та творчу уяву. Переважання у професіях художнього типу названих видів психічної активності, обумовлених специфічністю предмета праці, визначає і структуру характерних для даної групи професій психологічних вимог до здібностей людини.

Різноманітні види художньої діяльності ставлять особливі вимоги до сприймання пропорцій та кольорових співвідношень у зображенні предмета. Вимагають цього професії сфери декоративноприкладного, виробничого та образотворчого мистецтва. Музика, навпаки, передбачає розвинену слухову чутливість. Недостатньо розвинуте почуття форми, кольору, ритму — серйозні протипоказання до оволодіння багатьма артономічними спеціальностями.

Розвинене художнє сприймання (зорове, слухове, дотикове) необхідне фотографу і граверу, музикантувиконавцю і диригенту, художникуоформлювачу та іншим спеціалістам сфери художньої праці. Наприклад, від тонкості сприймання друкаря залежить відтворення кольорових оригіналів. Дотикове сприймання відіграє велику роль у роботі кондитера. Зорове сприймання виконує контрольну функцію у роботі шліфувальникаполірувальника каміння та сприяє точності розрізнення кольорів.

Взаємодія у процесі діяльності з системами художніх образів вимагає високого рівня розвитку образної пам'яті й образного мислення людини.

Друкар, наприклад, часто працює з одним тиражем кілька днів, і збереження всіх образів, які виникають у процесі роботи, стає для нього складним завданням. Тому він повинен мати досить високий рівень розвитку довгочасної образної пам'яті. Травильнику в процесі роботи необхідно спиратися на зорову пам'ять, об'єм якої має бути дуже великий. Без розвинутої образної, смакової, нюхової пам'яті неможливо стати хорошим кондитером. Руховий вид пам'яті необхідний ювеліру, кондитеру, хореографу, піаністу. Емоційна пам'ять — професійно важлива якість актора.

Взаємодія з системами художніх образів вимагає від людини розвиненого, добре організованого спостереження. Щоб підкорити образ задумові, ідеї та композиції художнього твору або виробу, необхідно перетворювати враження, які накопичуються в результаті уважного спостереження. Тут вступає в свої права уява — необхідний компонент художньої діяльності. Відтворна уява необхідна малярюальфрейнику, майстру з мозаїки, макетнику, оскільки їм доводиться виготовляти різноманітні вироби за ескізом чи зразком, зробленим художником. Ретушерові потрібна добре розвинена уява, щоб побачити в наборі негативів і діапозитивів кольорову ілюстрацію. Рідко зустрічаються такі види діяльності, які вимагали б таких великих можливостей уяви, як професія актора.

Більшість професійно важливих якостей у структурі вимог професій типу "людина — художній образ" обумовлені не тільки предметом праці, а й багатограними цілями, зокрема, естетичними і виховними.

Найвищим проявом причетності людини до світу художньої праці є здатність відчувати естетичний аспект оточення, побачити безмежну красу форм і кольорів, багатство фактури, почути ритм і музику людської діяльності, поезію природи і людини.

§ 2. ПРОФЕСІОГРАМА МАЛЯРААЛЬФРЕЙНИКА

Малярюальфрейник — одна з найдавніших професій монументальнодекоративного мистецтва. Назва професії походить від німецького слова "mahler", що означає "живописець" та і алійського слова "al fresco", яке означає "по свіжому". Словом "al fresco" у давнину називався вельми поширений вид стінного розпису мінеральними фарбами по свіжій, ще вологій штукатурці. З часом

бами по свіжій, ще вологій штукатурці. З часом альфрейними роботами почали називати й інші види декоративного живопису.

Маляральфрейник — професія, яка має не тільки давню історію, а й багаті та глибокі художні традиції.

Власне малярні роботи — це оздоблювання дерев'яних відштукатурених і металевих поверхонь різноманітними фарбниками після попередньої підготовки (грунтування, шпаклювання, шліфування). Виконуються малярні роботи після штукатурних у ході остаточної обробки будівель. Таким чином, головний предмет праці маляра — різноманітні покриття (фарби, лаки), які використовуються з метою захисту та естетичного оздоблення поверхонь. Властивості предмета праці маляра не тільки фізикохімічні, технічні, а й естетичні, художні. За предметом праці маляр наближається до живописцяхудожника, а значить, він передусім повинен мати здатність практично відтворювати видиму оком красу. Маляр, як і художник, живе у світі фарб, властивості яких він повинен не тільки добре відчувати і знати, а й створювати, використовуючи відповідні прийоми і методи.

У процесі фарбування, оздоблювання та ремонту поверхонь маляральфрейники виконують найрізноманітніші малярнодекоративні роботи. Найбільш розповсюдженими є: фактурне оздоблення поверхонь (набризком, левкасами, піском, кришкою); імітаційна підробка під цінні породи дерева (дуб, горіх), під декоративні камені (мармур, лазурит), під шовк, оксамит і т.ін.; оздоблення за трафаретом, аерографія, вітражі; золочення і сріблення; розпис під ліплення; декоративний живописфреска; орнаментальні розписи, композиції, візерунки.

У малярнодекоративних роботах в основному застосовуються такі ж матеріали й інструменти, як і у звичайному малярному оздобленні. Але через підвищені вимоги до якості цих робіт переважають найбільш високоякісні і дорогі матеріали, а з інструментів переважно застосовуються придатні для тонких дрібних робіт.

Найбільше значення у малярнодекоративних роботах набувають пігменти (білі, чорні, жовті, червоні, сині, зелені, коричневі), золота фольга, потель і бронза. Із зв'язувальних речовин застосовуються ті ж, що і в звичайній малярній техніці, але вищої якості.

За зовнішнім виглядом фарби у декоративному оздобленні повинні бути чистішими: точніше збігатися з відповідним зразком.

Через високу вартість роботи особливо важливо добиватися максимальної міцності оздоблення.

Типовими інструментами маляральфрейника є ніж (для різання щілин), шпателі (гладенькі лопаточки), валики, а також механізовані розпилювачі фарб. Проте основний інструмент у декоративномалярних роботах — пензлі, за розмірами і формою пристосовані до виконання тонких робіт.

Внаслідок багатоопераційності, необхідності технологічних інтервалів між окремими процесами, неможливості механізувати багато складних операцій малярноальфрейні роботи досі залишаються досить трудомісткими і тривалими.

Планування робочого місця маляральфрейника залежить від фронту професійних робіт, змінюється з їх зміною. Робота може виконуватися як у приміщенні, так і на відкритому повітрі.

Робоча поза в основному постійна: маляр працює стоячи. Але час-то йому доводиться працювати на висоті, займаючи незвичні пози, особливо при оздоблюванні стель.

Працюють маляріальфрейники колективно — ланками і бригадами. У складі ланки може бути від 2 до 7 чоловік. Кожний виконує роботу згідно зі своєю кваліфікацією. Така організація праці дає змогу менш досвідченим малярам у ході спільної роботи навчатись у більш кваліфікованих, удосконалювати свої вміння, підвищувати майстерність.

Режим діяльності малярівальфрейників однозмінний, працюють вони вдень. Але робота може виконуватися в різноманітних, іноді складних мікрокліматичних умовах (пари розчинів, фарб тощо).

Комплексні (бригадні) форми організації малярнодекоративних робіт ставлять підвищені вимоги до таких особливостей особистості фахівця, як здатність до співробітництва, доброзичливість, витриманість, чесність і принциповість. Творчий настрій, заробіток, задоволення роботою багато в чому залежать від психологічного клімату, який склався у ланці (бригаді).

Працює маляральфрейник згідно з архітектурнобудівельними кресленнями, малюнками, кресленнями декоративного оздоблення будівель. Саме вони і визначають той або інший вид декоративномалярної техніки.

Для того, щоб на хорошому професійному рівні виконувати особливо складні роботи під час фарбування, художнього оздоблювання і

ремонту поверхонь (наприклад, рельєфне і фактурне фарбування, аерографічне оздоблювання, орнаментальний розпис, декоративне лакування, золочення і т.ін.), альфрейник повинен знати види розпису і шрифтів, способи складання трафарету, засоби і прийоми розпису поверхні, правила кольороутворювання і прийоми змішування пігментів з урахуванням їх хімічної взаємодії. І звичайно, він мусить бути обізнаний з будовою і правилами роботи механізмів і приладів, інструментів і пристроїв, які застосовує, а також вміти читати складні графічні матеріали.

Якість роботи маляраальфрейника і можливості підвищення його кваліфікації залежать не тільки від його знань. Значною мірою вони визначаються деякими психофізіологічними особливостями його особистості.

Основним завданням кольорового оздоблення об'єкта є підбір найбільш гармонійного і красивого сполучення фарб, їх відтінків, правильне виготовлення фарбового складу. Недотримання гармонії кольорів, погане їх поєднання справляють відштовхуюче враження на глядача, "ріжуть око". Гармонійний підбір кольорів вимагає від альфрейника не тільки знання законів змішування фарб, а й високого розвинутого художнього смаку, хорошої пам'яті на кольорові відтінки (а їх безліч), правильного сприймання кольорів. Майстер альфрейних робіт з розвинутим естетичним почуттям кольору завжди відчуває неспокій, коли бачить неохайне пофарбування або дисгармонійно підібрані фарби. Значну допомогу у підборі кольорів може подати вивчення теоретичних основ кольоробачення — спеціальної галузі знань про властивості і сполучення кольорів, а також систематичне вивчення творів мистецтва і зразків оздоблення.

Якість і продуктивність праці маляраальфрейника значною мірою залежать від рівня розвитку функцій зорового і рухового аналізаторів. Робота альфрейника відбувається при постійному зоровому контролі як підготовчих, так і основних процесів, що вимагає високої здатності до зорового розрізнення. Так, для виготовлення розчинів і шпаклівки потрібно вміти підібрати необхідну ступінь гущини, яка відповідає умовам роботи і призначенню фарбованої поверхні. Гущина розчину визначається на око — за виглядом струменя, що стікає. Під час ґрунтування оліфою треба стежити, щоб на поверхні не залишалось пропусків або нерівностей, оскільки на цих місцях утворюється плівка, що перешкоджає одержанню рівної

поверхні. Гострота зорового розрізнення потрібна у контролі стану і ходу обробки поверхні (шерехатості, подряпини, вм'ятини, нерівності тощо). Дуже важливу роль у роботі альфрейника відіграють різноманітні види окоміру: лінійний, необхідний для оцінки паралельності ліній (наприклад, при витягуванні філенок); площинний, потрібний для співвіднесення величини поверхні та кількості необхідних для її покриття матеріалів — оліфи, шпаклівки, фарби і т.ін., а також при оздоблюванні "під ситець" (накатування плоских малюнків валиком по пофарбованій поверхні) та інші.

Велике значення для успішного виконання альфрейних робіт має тактильна чутливість. Високий рівень її розвитку необхідний для точного дозування зусиль під час роботи шпателем, валиком і пензлем, для оцінки шерехатості та вологості поверхні, яку готують до пофарбування. Працюючи з пензлем, важливо вміти набирати необхідну кількість фарби та наносити на поверхню точно дозований її шар. Надто тонкий шар не покриває як слід поверхню, а накладання товстого шару призводить до браку і необхідності переробляти всю роботу, причому переробка можлива тільки після попереднього очищення поверхні від раніше нанесеного шару фарби.

Шар фарби має бути не тільки певної товщини, а й рівномірним на всій поверхні. Оскільки ще немає приладу для контролю товщини шару фарби під час її нанесення, маляреві альфрейнику доводиться покладатися виключно на свій досвід, окомір, чутливість рук.

В альфрейних роботах на руки, які перебувають під "невсипущим" контролем зору, припадає основне навантаження. Якість праці визначається здебільшого точністю зорової координації, рівнем точності та швидкості рухів рук, особливо провідної руки. Високим у малярів альфрейника повинен бути і рівень розвитку точності і координації сенсомоторних дій. В альфрейноживописних роботах лінії, малюнки, візерунки, орнаменти наносяться у певному ритмі одним рухом руки. Наприклад, працюючи над фрескою, яка прикрашає стіни і стелі споруд, малювати потрібно швидко, поки не висохла штукатурка. Тут від малярів альфрейника вимагаються величезна майстерність, висока точність і швидкість рухів, "твердість і чутливість" руки, адже в написаному нічого не можна змінити, виправити — сира штукатурка швидко всмоктує водяні фарби, а багатшарового покриття фреска не передбачає.

Слід зазначити, що фізичне навантаження маляральфрейника надзвичайно різноманітне, розповсюджується на всі частини тіла. Постійне напруження рук під час роботи викликає їх утому (знімається спеціальними вправами та ванночками для рук). Стояча, часто в незручній позі робота веде до значного навантаження на м'язи ніг. Отже, робота альфрейника вимагає бездоганного фізичного розвитку, нормальних функцій верхніх та нижніх кінцівок, хорошої координації рухів, спритності, витримки, відчуття рівноваги (для роботи на висоті).

Важлива для маляральфрейника мислительна діяльність. Адже у процесі праці виникає ряд відповідальних завдань, від розв'язання яких залежать її швидкість і якість. Розумові дії робітника даної спеціальності нерозривно пов'язані з його практичною діяльністю. Маляральфрейнику часто доводиться самостійно робити розрахунки фарбових сумішей, аналізувати їх рецептуру, вимірювати площу пофарбування, читати численні графічні матеріали.

Розумові завдання постають під час планування робіт, організації робочого місця, розподілу обов'язків між членами ланки, визначення режиму роботи механізмів, виявлення та усунення причин їх несправностей, з'ясування причин браку та інших операцій.

Читання архітектурнобудівельних креслень, малюнків, ескізів декоративного оздоблення споруд, створення в уяві образу майбутнього декору, фіксація цього образу в ескізах, малюнках від руки, трафаретах і т.ін. вимагають високого рівня розвитку образної зорової пам'яті, образного мислення, особливо, просторових уявлень.

Завдання маляральфрейника може полягати не лише у точному відтворенні креслення або ескізу поверхні, яку прикрашають, а й в створенні власної оригінальної композиції декоративного оформлення (орнаменту, візерунка тощо). І тут успішність малярноживописної роботи передусім визначається рівнем сформованості його уявних образів, умінням оперувати ними. Регулювальну роль при цьому відіграє естетичне чуття, яке керує всіма діями маляральфрейника. Тому художня культура спеціаліста є одним з основних умов високої продуктивності його праці.

Будучи надзвичайно складною за виконанням, декоративномалярна техніка (особливо декоративний живопис) вимагає наявності у спеціаліста високого рівня розвитку стійкості зосередження уваги. Нездатність сконцентрувати увагу у процесі всіх без винятку альф-

рейних операцій може бути причиною дефектів у пофарбуванні, оздобленні і т.ін., що в дорогих альфрейноживописних роботах неприпустиме.

І, нарешті, надзвичайно важливими для маляряальфрейника є такі інтегральні якості особистості, як відповідальність і акуратність, рівень розвитку яких має бути дуже високим. Акуратність потрібна під час роботи з рідинними матеріалами, які мають здатність розливатися при обклеюванні стін шпалерами, що легко забруднюються і рвуться, при виготовленні і зберіганні трафаретів, створенні фарбових сумішей і роботі на висоті, адже основні виробничі травми пов'язані з падінням, отруєнням тощо.

Відповідальність маляряальфрейника набуває особливого значення у зв'язку з тим, що малярнодекоративні роботи — оздоблювальні, отже, як правило, завершують більшість ремонтнобудівельних (або будівельнореставраційних) циклів. Це ставить маляряальфрейника в особливе становище: він завершує працю численного загону архітекторів, художниківпроектувальників, будівельників.

Судячи з психограми, професія маляряальфрейника доступна тим, кому притаманний образний тип мислення, пам'яті, розвинені просторові уявлення, конструктивна уява, окомір, координація рухів рук, уважність, акуратність, хороший естетичний смак, витривалість і здатність до роботи на висоті; хто вільно володіє малюнком і добре відчуває тональне співвідношення кольорів, непогано обізнаний з такими предметами, як хімія, фізика, малювання і креслення (див. схему 13).

Згідно з даними медицини, у професії маляряальфрейника є істотні медичні протипоказання. Основні з них: хронічний бронхіт, хвороби легенів, туберкульоз, бронхіальна астма, серцевосудинні захворювання, гіпертонія 23 ступенів, захворювання центральної нервової системи, нирок, печінки, крові. Протипоказана ця професія людям, схильним до алергійних, респіраторних захворювань, а також тим, хто страждає запамороченням голови, ревматизмом, плоскостопістю та розширенням вен. Не можна рекомендувати цю професію особам з недостатнім розвитком відчуття кольору, низькою гостротою зору і патологічними відхиленнями в опорноруховому апараті.

Психологічний профіль професії маляраальфрейника

Психічна якість	Рівень розвитку				
	1	2	3	4	5
Інтерес до професії					○
Здатність до співробітництва				○	
Цілеспрямованість				○	
Ініціативність		○			
Організованість		○			
Відповідальність				○	
Акуратність				○	
Витривалість у праці				○	
Рухливість		○			
Загальна обізнаність у питаннях мистецтва		○			
Художня культура				○	
Концентрація уваги				○	
Перенесення уваги		○			
Розподіл уваги		○			
Просторові уявлення				○	
Наочнообразне мислення				○	
Наочнообразна пам'ять				○	
Оперативна пам'ять				○	
Спостережливість				○	
Уява				○	
Точність і координація сенсомоторики				○	
Художні здібності				○	
Технічні здібності		○			
Емоційна сталість		○			

Схема 13

§ 3. ПРОФЕСІОГРАМА ДРУКАРЯ ОФСЕТНОГО ДРУКУ

Серед робітничих художніх спеціальностей виділяється велика група поліграфічних професій (частина з них входить до підгрупи професій виробничого мистецтва, частина — до підгрупи декоративноприкладного мистецтва). За допомогою спеціального обладнання робітники поліграфічних професій виготовляють друковану продукцію.

Для обслуговування складної поліграфічної техніки потрібні висококваліфіковані спеціалісти різноманітних професій. Їх готують ПТУ та ТУ, вечірні і заочні поліграфічні технікуми та інститути.

Будучи перетворювальновиконавчою спеціальністю типу "людина — художній образ", професія друкаря офсетного друку передбачає наявність у спеціаліста нахилів до практичного впливу на навколишнє середовище, інтересу до процесу і результату цього впливу, активності і працездатності під час виконання професійних завдань.

Сучасні високошвидкісні машини, автоматичне та автоматизоване обладнання, виступаючи основними знаряддями праці друкаря, звичайно задають спеціалісту високі темпи дій з планування, спостереження, контролю і практичного (ручного) втручання у роботу техніки. У зв'язку з цим підвищені вимоги ставляться до таких особистих якостей спеціаліста, як стійкість уваги, здатність уявляти невидимі процеси, оперативне технічне мислення, швидкість і точність сенсомоторних дій. Крім того, він повинен мати хороший естетичний смак, високу виробничу культуру, бути зібраним, акуратним. Йому мусить бути притаманне почуття високої відповідальності, адже він завершує працю значної кількості спеціалістів, які робили книгу, журнал, газету тощо.

Як видно з короткого опису деяких особливостей психологічної структури професії друкаря, вона ставить досить складні вимоги до фізичних та індивідуальнопсихологічних якостей людини. Продуктивність праці спеціаліста, успішність його професійної діяльності насамперед визначаються рівнем розвитку в нього професійно важливих якостей, тобто ступенем відповідності психологічного профілю його особистості психограмі професії.

Офсетник друкує різноманітну поліграфічну продукцію: газети, журнали, книги, альбоми з мистецтва, ілюстраціїрепродукції з музейних картин, обкладинки, етикетки, форзаци, вклейки, топографічні, географічні і спеціальні карти, ноти, плакати. Працює

на однофарбових або багатофарбових плоскодрукуювальних (офсетних) машинах.

У процесі роботи офсетнику необхідно виконувати ряд трудомістких операцій. Перед її початком він повинен змазати машину ручним або автоматичним способом. Під час роботи чистити і регулювати пристрої самонакладення паперу, аркушепровідну систему, фарбувальний і зволожувальний апарати друкарських формних циліндрів; обшивати тканиною зволожувальні валики; обтягувати гумовим полотном офсетні циліндри; брати участь у виборі фарб і складанні з них різноманітних кольорів; завантажувати фарбувальний апарат і регулювати подання фарб на форму; знімати заряди статичної електрики з паперу і заправляти його у стрічковий транспортер; запускати і зупиняти машини зі всіх пультів управління; робити пробні відбитки, усувати несправності в роботі друкарського апарату, регулювати його тиск; здійснювати друкування тиражу продукції; спостерігати за робочим місцем, вести облік віддрукованої продукції. Щоб кваліфіковано виконувати ці операції, друкар офсетного друку повинен знати конструкцію і принцип дії офсетних машин; технічні вимоги до офсетної роботи, фарбувальних валиків, друкарської форми, матеріалів, які застосовуються, основи кольорознавства і принцип відтворення багатокольорових оригіналів, формати видань, сорти паперу, який застосовується, номери фарб, вимоги до готової продукції. Обов'язкові для офсетника знання основ електротехніки, електроніки, технічної механіки. Спеціаліст цієї професії повинен також бути ознайомлений з основами механізації і автоматизації виробництва в поліграфії, створенням поточних ліній, автоматичним виготовленням біметалевих офсетних форм, механізацією процесу проявлення копій, застосуванням фарб, які швидко закріплюються, тощо.

Досить високі вимоги ставляться до рівня розвитку таких психічних якостей офсетника, як інтерес до професії, відповідальність, дисциплінованість, терпіння у роботі та врівноваженість, підвищені — до рівня розвитку концентрації уваги, наочнообразної пам'яті, точності і координації сенсорних дій; художніх і технічних здібностей, загальної обізнаності у питаннях мистецтва і художньої культури, середні — до таких якостей, як переключення і розподіл уваги, просторові уявлення, оперативна пам'ять, літературні здібності, ініціативність, загальна рухливість.

Для успішного здійснення виробничих завдань в офсетника мають бути розвинуті різноманітні сенсомоторні функції, особливо окомір, кольоровідчуття і кольоророзрізнення. Дані характеристики надзвичайно значущі при друкуванні кольорових оригіналів. Колір в оригіналі створює настрій, організує простір, передає форму предметів. Маленьке відхилення в кольорі може зруйнувати образний лад твору. Саме тому при відтворенні кольорових оригіналів багато залежить від тонкості сприймання друкаря, рівня сформованості його зорових образів, знання особливостей друкарської машини. Сприймання кольору пов'язане з функціональним станом зорового аналізатора, психіки у момент сприймання.

Нездатність розрізняти відтінки кольорів, недостатньо розвинене відчуття кольору і форми — серйозне протипоказання до оволодіння професією друкаря офсетного друку. Не можна рекомендувати її особам із заниженими кольоросприйманням і гостротою зору, а також дальтонікам.

Різнманітність операцій, що їх виконує офсетник, вимагає від нього активного мислення для розуміння і врахування факторів, які впливають і значною мірою визначають процес книгодрукування, якість друкованої продукції, відтворення оригіналу. Мислительні задачі, які доводиться розв'язувати спеціалісту офсетного друку, полягають у порівнянні цих факторів, їх аналізі та знаходженні оптимального варіанта дії. Ці задачі багатоетапні, і аналіз здійснюється упродовж усього технічного ланцюжка. Різнманітність факторів, які впливають на друкарський процес, створює певні проблеми у виборі можливого варіанта дії. Однак друкар не має змоги перебирати всі варіанти, використовуючи тільки логічні міркування. У розв'язанні задач переважає наочнообразний тип мислення, рівень розвитку якого в офсетника повинен бути досить високий. Низький рівень розвитку уяви — ще одне істотне протипоказання до оволодіння професією друкаря офсетного друку.

Підвищені вимоги ця професійна діяльність ставить до стійкості зосередження уваги працівника. Досвідченого друкаря відрізняє високий рівень розвитку концентрації уваги. При друкуванні тиражу не існує дрібничок, тому друкарю не можна бути неуважним під час роботи.

Однією із значущих психологічних характеристик офсетника є продуктивність його зорової пам'яті. Йому часто доводиться протягом кількох днів працювати з одним тиражем. Зберігати всі образи, які виникають у процесі роботи, стає складним завданням. Тому

друкар мусить мати досить високий рівень наочнообразної пам'яті, яка допомагає йому підтримувати природний ритм праці.

У діяльності офсетника, незважаючи на механізацію і автоматизацію основних виробничих процесів, є багато операцій, які вимагають розвинутих рухових навичок, точної координації рухів. Особливо це необхідно у приведенні набірних форм, приправленні — дуже складній і тонкій операції, яка виконується за допомогою різачка і паперу. Для тих, хто обирає цю професію, розвиток сенсомоторики має перебувати на дуже високому рівні.

Значні вимоги робота друкаря ставить також до емоційної стійкості спеціаліста, його самовладання та витривалості.

Успішність діяльності друкаря офсетного друку багато в чому визначається рівнем розвитку його художніх, технічних та літературних здібностей, а також художньою культурою і загальною поінформованістю у питаннях мистецтва.

Вказані якості допомагають офсетнику відчувати естетичні можливості оригіналу, його композиційну будову, особливості сортів паперу і фарб, що застосовуються, виразні можливості того чи іншого шрифту.

Тиражуючи репродукції з картин, друкар сприяє втіленню задуму художника. Але під час друку неминучі певні втрати. Художній смак друкаря виявляється у вмінні визначати, які з цих втрат у даних умовах він може припустити, а які — ні. Таким чином, у діяльності офсетника саме естетичний смак і досить висока художня культура виконують регульовальну роль.

З інтегральних якостей надзвичайно вагомими для друкаря офсетника є сумлінність, акуратність, дисциплінованість. Він повинен бути терплячим і витриманим. Імпульсивній людині біля друкарської машини робити нічого. Друкарю повинне бути притаманне почуття високої відповідальності, оскільки він завершує працю великої кількості спеціалістів.

Названі психологічні якості особистості мають диференціовальне значення у діяльності друкаря офсетного друку. Низький рівень їх розвитку у допрофесійний період повинен розглядатися як можлива перешкода для досягнення високої майстерності у подальшій роботі (див. схему 14).

Психограма професії друкаря офсетного друку за специфікою психологічних вимог близька до психограми професії друкаря високого, глибокого, трафаретного друку, а також до психограми професії травильника кліше і ретушера.

Психологічний профіль професії друкаря офсетного друку

Психічна якість	Рівень розвитку				
	1	2	3	4	5
Інтерес до професії					○
Здатність до співробітництва		○			
Цілеспрямованість			○		
Ініціативність		○			
Організованість				○	
Відповідальність					○
Акуратність					○
Витривалість у праці					○
Рухливість		○			
Загальна обізнаність у питаннях мистецтва				○	
Художня культура					○
Концентрація уваги					○
Перенесення уваги		○			
Розподіл уваги		○			
Просторові уявлення					○
Наочнообразне мислення					○
Оперативне мислення				○	
Наочнообразна пам'ять					○
Оперативна пам'ять				○	
Спостережливість		○			
Уява					○
Точність і координація сенсомоторики					○
Художні здібності					○
Літературні здібності				○	
Технічні здібності					○

Схема 14

ВИСНОВКИ

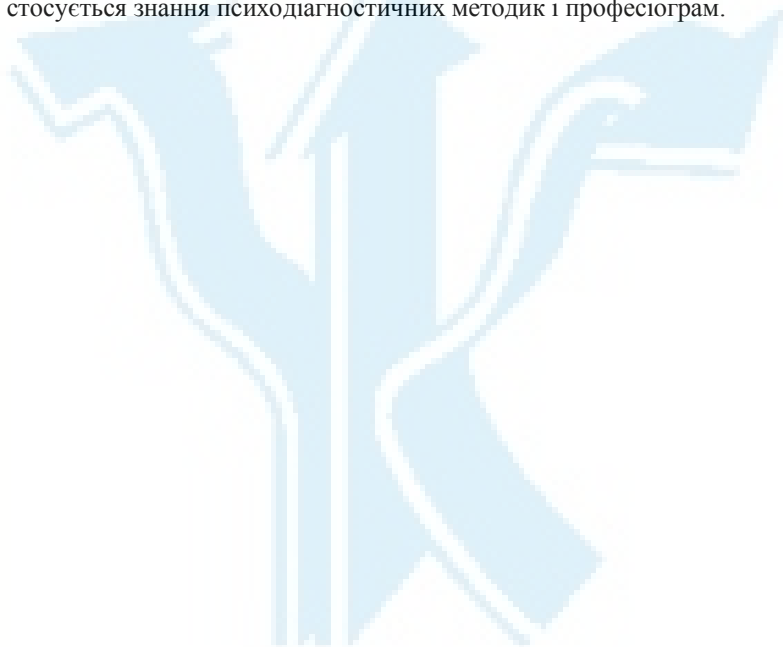
Підсумовуючи сказане, необхідно відзначити, що професіографія є однією з важливих основ, на яких будується стратегія профінформації, профконсультації і профвідбору. Результати психологічного вивчення професій — професіограми і психограми — мають бути підручними методичними засобами профконсультанта.

Подані у посібнику матеріали дають уявлення практичним працівникам центрів профорієнтації, центрів зайнятості населення, шкільним психологам про теоретичні основи професіографії, збагачують їх конкретними методиками збору професіографічних даних, ознайомлюють з профорієнтаційною класифікацією професій і узагальненими вимогами кожної класифікаційної групи спеціальностей до психологічних якостей працівника. Такі знання допомагають піднести профорієнтаційну роботу з населенням на значно вищий методичний рівень, ефективніше використовувати наявні професіографічні матеріали. Більше того, творче використання методичного посібника на практиці формує у профконсультантів узагальнений метод психологічного аналізу професії і стимулює до самостійного складання професіограм та їх нагромадження у профконсультаційних цілях.

У системі профінформаційної роботи ознайомлення учнів і дорослого населення з психологічною структурою конкретних професій стимулює аналітичне порівняння своїх індивідуальнопсихологічних особливостей з вимогами конкретної професії до психологічної структури особистості працівника, розвиває самопізнання і самовиховання недостатньо розвинених професійно важливих якостей.

Використання професіографічного матеріалу у профконсультаційній роботі має особливе призначення. На основі психограми профконсультант визначає основні критерії придатності людини до певної професійної діяльності, обґрунтовує вибір психодіагностичних методик для оцінки і прогнозування успішності її професійного навчання та майбутньої роботи.

Відповідно до Закону “Про зайнятість населення” кожна людина має право на профорієнтаційну консультацію. Щоб це право можна було успішно реалізувати, профконсультанти і працівники служби зайнятості мають володіти певним рівнем теоретичних знань і методичними засобами в галузі прикладної психології. Насамперед це стосується знання психодіагностичних методик і професіограм.

МАУП

ЛИТЕРАТУРА

Автоматизация прогнозирования профессиональной пригодности рабочих на промышленном предприятии / Под ред. Л.И.Меньшикова. — Рига, 1982. — 194 с.

Архангельский С.Н. Схема профориентационного описания профессии // Школа и производство. — 1966. — N 10. — С.2425.

Асеев В.Г. К истории психологического изучения профессий (2030 годы) // Вопросы психологии труда и профтехобразования / Под ред. В.Г.Асеева. — Иркутск, 1978. — С.105120.

Богданов В.А. Структурная модель личности и психология деятельности // Экспериментальная и прикладная психология: Межвуз.сб.— Л.,1982.— С.2632.

Владимирова Н.И. Психографический метод как способ прогнозирования успешности профессиональной деятельности // Содержание и методы профессионального воспитания: Межвуз. сб. — Тюмень, 1981. — С.5361.

Вопросы профессиоведения / Под ред. С.Н.Левиевой. — Л., 1979. — 74 с.

Вопросы профессиографии в целях профориентации / Под ред. С.Н.Левиевой. — М., 1976.

Галкина О.И. Об изучении профессий в свете психологии труда // Научнометод. сб. ВНИИ профтехобразования: Вопросы психологии труда и профессионального обучения. — Л., 1969. — Вып.13. — С.834.

Галкина О.И., Каверина Р.Т., Климов Е.А., Левиева С.Н., Пузыревская Е.К., Титова И.П. Информационнопоисковая система "Профессиография". — Л., 1973. — 179 с.

Геллерштейн С.Г. Проблемы психологии профессий в системе советской психотехники. — М.Л., 1931. — 191 с.

Гуревич К.М. Профпригодность и основные свойства нервной системы. — М., 1970. — 271 с.

Дмитриева М.А., Крылов А.А., Нафтальев А.И. Психология труда и инженерная психология. — Л., 1979. — 219 с.

Долишний М.Н., Покровский Н.Н. Методика профессионального отбора станочников и рабочих ведущих профессий. — Львов, 1980. — 98 с.

Дунаевский Ф.Р. Проблема профессионального подбора (выбор профессий). — Харьков, 1923. — 126 с.

Зараковский Г.М. Психофизиологический анализ трудовой деятельности. — М., 1966.

Иванова Е.М., Носкова О.Г., Чернышева В.Н. Спецпрактикум по психологическому изучению профессиональной деятельности. — М., 1980. — 81 с.

Климов Е.А. Путь в профессию. — М., 1983.

Левиева С.Н. Методы психологического анализа профессиональной деятельности: Обзор. — Л., 1973. — 48 с.

Марищук В.В. Схема составления профессиограммы // Материалы I Всес. совещ. по компл. пробл. "Профориентация": Стеногр. отчет. — Л., 1969. — С.8290.

Назимов И.Н. Профессиональная ориентация и профотбор в социалистическом обществе. — М., 1972. — 254 с.

- Платонов К.К.* Проблемы способностей. — М., 1972. — 311 с.
- Платонов К.К.* Профессиография — ее значение и методы работы // Соц.труд. — 1971. — N 4. — С.7479.
- Профессиограммы. — София, 1973. — 350 с.
- Профконсультационная работа со старшеклассниками / Под ред. Б.А.Федоришина. — К., 1960. — 158 с.
- Руководство по психотехническому профессиональному отбору / Под ред. И.Н.Шпильрейна. — М.Л., 1929. — 236 с.
- Система профессиональной информации в старших классах средней школы / Под ред. Б.А.Федоришина. — К., 1977. — 164 с.
- Смирнов А.А.* Психология профессий. — М., 1927.
- Теплов Б.М.* Проблемы индивидуальных различий. — М., 1961. — 535 с.
- Ткаченко Е.М., Федоришин Б.А., Яцишин К.Е.* Психологическое изучение профессий с целью профконсультации (Психологические вопросы профессиональной пригодности). — Вильнюс, 1981. — С.114117.
- Федоришин Б.А., Синяевский В.В.* Психологические основы профориентационной работы в школе // Школа и производство. — 1985. — N 10. — С.5152.
- Шпильрейн Н.И.* Основные вопросы профессиографии (Психофизиология труда и психотехника). — М., 1928. — Ч.1. — С.3140.
- Юровская М.А.* К психологическим характеристикам профессий (Интеллигентный труд). — М., 1925. — С.1823.

З М І С Т

Вступ	3
Розділ I. Теоретичні основи професіографії	5
§ 1. Професіографія та її місце в системі професійної орієнтації населення	5
§ 2. Класифікація професій	18
Розділ II. Методичні основи професіографії	27
§ 1. Методи професіографії	27
§ 2. Опитувальні листи для виявлення професійно важливих якостей спеціалістів	34
Розділ III. Професії типу "людина — людина"	46
§ 1. Загальна характеристика типу професій	46
§ 2. Професіограма контролеракасира	48
§ 3. Професіограма медсестри широкого профілю	52
§ 4. Професіограма вихователя дитячого садка	56
Розділ IV. Професії типу "людина — техніка"	61
§ 1. Загальна характеристика типу професій	61
§ 2. Професіограма наладчика	63
§ 3. Професіограма водія (на матеріалі дослідження праці водія міського транспорту)	67
§ 4. Професіограма токаря	73
Розділ V. Професії типу "людина — природа"	78
§ 1. Загальна характеристика типу професій	78
§ 2. Професіограма ветеринарного лікаря	86
§ 3. Професіограма агронома з захисту рослин	95
§ 4. Професіограма трактористамашиніста широкого профілю	101
Розділ VI. Професії типу "людина — знакова система"	110
§ 1. Загальна характеристика типу професій	110
§ 2. Професіограма телефоніста міжміського зв'язку	113
§ 3. Професіограма оператора ЕОМ	118
§ 4. Професіограма лінотипіста	122
Розділ VII. Професії типу "людина — художній образ"	127
§ 1. Загальна характеристика типу професій	127
§ 2. Професіограма маляраальфрейника	130
§ 3. Професіограма друкаря офсетного друку	138
Висновки	143
Література	145